

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՆԵՐԴՐՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ

ՀԱԽՎԵՐԴՅԱՆ ՀԵՂԻՆԵ ՍՈԿՐԱՏԻ

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԺԲ.00.02 – «Հանրային իրավունք - սահմանադրական, վարչական, ֆինանսական, մունիցիպալ, բնապահպանական, եվրոպական իրավունք, պետական կառավարում» մասնագիտությամբ իրավաբանական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի համար

Գիտական ղեկավար՝ ի. գ. թ. , պրոֆ. Ա. Բ. Իսկոյան

Երևան 2016թ.

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՆԵՐԴՐՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ**

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ..... 4

**ԳԼՈՒԽ 1. ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՈԱՑԻՈՆԱԼ
ԲՆՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԵՎ ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՔ**

- §1. Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ձևավորումը և զարգացումը. . . . 18
- §2. Էկոլոգիական ապահովագրության էությունը, բովանդակությունը և տեսակները. 40
- §3. Ռացիոնալ բնօգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանության գործիքների նշանակությունը էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի համար. 54

**ԳԼՈՒԽ 2. ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՆԵՐԴՐՄԱՆ
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ ՀՀ-ում**

- §1. Էկոլոգիական օրենսդրության հիմնադրույթները էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ներդրման համատեքստում. 64
- §2. Էկոլոգիական վնասների հատուցումը որպես էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի ձևավորման հիմնական նախադրյալ. 81
- §3. Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության ոլորտը կարգավորող օրենսդրության հիմնադրույթները էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ներդրման համատեքստում. 102

**ԳԼՈՒԽ 3. ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՆԵՐԴՐՄԱՆ
ՀԱՄԱՐ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ում**

- §1. Էկոլոգիական ապահովագրության նախընտրելի մոդելի հիմնավորումը. 114

§2. Ապահովագրական հատուցման կառուցակարգի հիմնավորումը.	136
§3. Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի գործառույն ապահովող հարակից կառուցակարգերի իրավական ամրագրման և կատարելագործման հիմնական մոտեցումները.	148
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ.	161
<i>Հավելված 1. «Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքի հայեցակարգ.</i>	<i>167</i>
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԱԿՏԵՐԻ, ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՊՐԱԿՏԻԿԱՅԻ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ՑԱՆԿ	176

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ատենախոսության թեմայի արդիականությունը: Մարդու՝ առողջ և բարենպաստ շրջակա միջավայրում ապրելու իրավունքի երաշխավորումը ժամանակակից իրավունքում ընկալվում է որպես մարդու այլ հիմնարար իրավունքների իրականացման նախապայման: Այդ տրամաբանության շրջանակներում էկոլոգիական իրավունքի գիտության և օրենսդրության ճյուղի զարգացումն արդի փուլում նշանավորվում են հիշյալ իրավունքի իրացումն ապահովող ինստիտուտների ձևավորմամբ և գործող կառուցակարգերի կատարելագործմամբ:

Էկոլոգիական ապահովագրության (վտանգավոր օբյեկտներ շահագործող կամ վտանգավոր գործունեության առանձին տեսակներ իրականացնող տնտեսվարողների պատասխանատվության ապահովագրություն) ինստիտուտի կայացումն էկոլոգիական իրավունքի գիտության՝ վերջին տասնամյակների կարևոր նվաճումներից է: Այն հնարավորություն է տալիս ապահովելու բարձր ռիսկայնությամբ տնտեսական գործունեության առանձին տեսակներով պայմանավորված՝ շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի, ինչպես նաև դրա հետևանքով մարդկանց կյանքին և առողջությանը, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց գույքին պատճառված վնասների հատուցումը (էկոլոգիական իրավունքի ամենաբարդ և խնդրահարույց ինստիտուտներից է): Նշված ինստիտուտը, հիմնված լինելով էկոլոգիական ռիսկերի կառավարման վրա, վնաս պատճառելու դեպքում թույլ է տալիս տնտեսվարողներին խուսափել դրանց հատուցման հետ կապված հսկայական ծախսերից՝ ապահովելով իրենց ֆինանսական կայունությունը, և, միաժամանակ, ռիսկերը փոխանցելով մասնագիտացված կազմակերպություններին, ստեղծում է աղբյուր երկարաժամկետ ներդրումների համար՝ նպաստելով տնտեսության զարգացմանը:

ՀՀ-ում էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի իրավական կարգավորումը ձևակերպված է որպես ծրագրային դրույթ: Մասնավորապես՝ «Շրջակա միջավայրի պահպանության գործողությունների ազգային ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ Կառավարության արձանագրային որոշմամբ¹ նախատեսվում էր մինչև

¹ Ընդունվել է 14.08.2008թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.2009թ., չի հրապարակվել:

2012 թվականն ընդունել օրենք «Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության մասին», սակայն առ այսօր որևէ գործնական քայլ այդ ուղղությամբ չի ձեռնարկվել: Խնդրի նկատմամբ ոչ հետևողական մոտեցման մասին է վկայում նաև այն, որ «Բնապահպանության ոլորտի նորարարական ֆինանսատնտեսական մեխանիզմների ստեղծման հայեցակարգին հավանություն տալու մասին» ՀՀ Կառավարության արձանագրային որոշումը² որևէ հիշատակում չի բովանդակում էկոլոգիական ապահովագրության մասին:

ՀՀ-ում ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության սահմանադրաիրավական հիմքերն ամրագրված են ՀՀ Սահմանադրության³ 11-րդ հոդվածում, որի համաձայն. «Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական կարգի հիմքը սոցիալական շուկայական տնտեսությունն է, որը հիմնված է մասնավոր սեփականության, տնտեսական գործունեության ազատության, ազատ տնտեսական մրցակցության վրա և պետական քաղաքականության միջոցով ուղղված է ընդհանուր տնտեսական բարեկեցությանը և սոցիալական արդարությանը»: Նշված դրույթի բովանդակության վերլուծությունից հետևում է, որ տնտեսական գործունեության ազատությունն ու ազատ տնտեսական մրցակցությունը՝ որպես հասարակական արժեքներ, երաշխավորվում են օրենքով չարգելված տնտեսական գործունեության բոլոր տեսակների, այդ թվում՝ ապահովագրության իրականացման համար:

Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության ոլորտը կարգավորվում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով⁴, «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքով⁵, այլ օրենքներով և իրավական ակտերով: Թեև ՀՀ-ում ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության ոլորտը կարգավորող որևէ ակտ ուղղակիորեն էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրություն չի նախատեսում, սակայն «Տխնիկական անվտանգության ապահովման պետական կարգավորման մասին» ՀՀ օրենքի⁶ 20-րդ հոդվածը («Առանձնապես վտանգավոր արտադրական օբյեկտների պարտադիր

² Ընդունվել է 25.04.2013թ., ուժի մեջ է մտել 25.04.2013թ., չի հրապարակվել:

³ Ընդունվել է 06.12.2015թ., ուժի մեջ է մտել 22.12.2005թ., ՀՀՊՏ 2015.12.21 / Հատուկ թողարկում Հոդ. 1118:

⁴ Ընդունվել է 05.05.1998թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.1999թ., ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50):

⁵ Ընդունվել է 09.04.2007թ., ուժի մեջ է մտել 30.09.2007թ., ՀՀՊՏ 2007.05.30/27(551) Հոդ. 647:

⁶ Ընդունվել է 24.10.2005թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.2006թ., ՀՀՊՏ 2005.11.30/74(446) Հոդ. 1400:

ապահովագրությունը») սահմանում է հետևյալը. «1. Առանձնապես վտանգավոր արտադրական օբյեկտ շահագործող անձը պարտավոր է իր գործունեության ամբողջ ժամանակահատվածում, ելնելով այն հանգամանքից, որ իր կողմից կատարվող աշխատանքները հանդիսանում են գործունեության առավել վտանգի աղբյուր, պարտադիր կարգով ապահովագրել պատասխանատվության հետևյալ ռիսկերը՝ ա) արտադրական վտանգավոր օբյեկտի շահագործման ընթացքում և դրա հետևանքով իր աշխատողների կյանքին, առողջությանը և գույքին պատճառված վնասները. բ) արտադրական վտանգավոր օբյեկտի շահագործման ընթացքում և դրա հետևանքով իր աշխատողների, ինչպես նաև աշխատանքների հետ անմիջականորեն չկապված, սակայն այդ աշխատանքների արդյունքում քաղաքացիների կյանքին, առողջությանը և գույքին պատճառված վնասները. գ) արտադրական վտանգավոր օբյեկտի շահագործման ընթացքում և դրա հետևանքով շրջակա միջավայրին պատճառված վնասները:

Ապահովագրության գումարների նվազագույն չափը, ըստ սույն մասով սահմանված ռիսկի առանձին տեսակների, որոշվում է Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով:

2. Սույն հոդվածով սահմանված պարտադիր ապահովագրման ենթակա առանձնապես վտանգավոր արտադրական օբյեկտների ցանկը սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը:»:

Նշենք, որ վերը հիշատակված առանձնապես վտանգավոր արտադրական օբյեկտների ցանկն այդպես էլ չի հաստատվել ՀՀ Կառավարության կողմից: Իսկ «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի⁷ 7-րդ հոդվածի 13-րդ մասը որպես ապահովագրության տեսակ՝ սահմանում է ընդհանուր պատասխանատվության ապահովագրությունը: Նշված դրույթի շրջանակներում կարելի է դիտարկել նաև էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրությունը: Այդուհանդերձ, հարկ է նշել, որ չնայած ապահովագրության այս դասը ՀՀ-ում բավականին լայն կիրառություն ունի հատկապես խոշոր արդյունաբերական օբյեկտներ շահագործող կազմակերպությունների շրջանում, սակայն այն համարժեք չի արտացոլում և չի էլ

⁷ Ընդունվել է 09.04.2007թ., ուժի մեջ է մտել 30.09.2007թ., ՀՀՊՏ 2007.05.30/27(551) Հոդ. 647:

կարող արտացոլել շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի դեպքում ապահովագրական հարաբերությունների առանձնահատկությունները:

Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի կայացման և զարգացման տեսանկյունից սկզբունքային նշանակություն ունեն նաև շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի համար պատասխանատվության, ինչպես նաև ռիսկերի կառավարման ինստիտուտների արդյունավետությունը: Չէ՞ որ ապահովագրության անհրաժեշտությունն ընդգծվում է, երբ օրենսդրությամբ ապահովված են ռիսկերի գնահատման կառուցակարգեր, անխուսափելի և համարժեք պատասխանատվության տեսակներ, դրանց չափը, ինչպես նաև համապատասխան կառուցակարգեր և երաշխիքներ: Ցավոք, ՀՀ էկոլոգիական և հարակից օրենսդրությունը ներկայիս հանգրվանում այդպիսի արդյունք չի արձանագրել:

Վերոգրյալը հակիրճ հաստատվում է հետևյալ իրողությամբ: ՀՀ-ում վնասների հատուցման կապակցությամբ առաջացող իրավահարաբերությունները կարգավորող հիմնական իրավական ակտը ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքն⁸ է, որն ամրագրում է վնասների հատուցման ինստիտուտի գործառման հիմնական կանոնները: Էկոլոգիական վնասի հատուցման դեպքում ՀՀ քաղ. օր.-ին⁹ զուգահեռ կիրառվում են նաև մի շարք այլ իրավական ակտեր, որոնք սահմանում են առանձին բնական օբյեկտներին կամ ռեսուրսներին պատճառված վնասի հաշվարկման և գնահատման կարգը, վնասների հատուցման պայմանները: Հարկ է նշել, սակայն, որ ՀՀ գործող օրենսդրության համակարգում էկոլոգիական ռիսկերի և վնասների, ինչպես նաև դրանցով միջնորդավորված այլ վնասների համակողմանի գնահատման հնարավորություն ընձեռող իրավական շրջանակ նախատեսված չէ:

Ինչ վերբերում է պատճառված վնասի հաշվարկման եղանակներին, ապա պետք է հիշատակել «Բնապահպանական իրավախախտումների հետևանքով կենդանական և բուսական աշխարհին պատճառված վնասի հատուցման սակագների մասին» ՀՀ օրենքը¹⁰, որը սահմանում է կենդանական և բուսական աշխարհին պատճառված վնասի հատուցման սակագները, վնասի հաշվարկման և գանձման կարգը: Գործող

⁸ Ընդունվել է 05.05.1998թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.1999թ., ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50):

⁹ Ընդունվել է 05.05.1998թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.1999թ., ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50):

¹⁰ Ընդունվել է 03.05.2005թ., ուժի մեջ է մտել 18.06.2005թ., ՀՀՊՏ 2005.06.08/35(407) Հոդ. 625:

օրենսդրության խախտմամբ իրականացվող բնօգտագործման դեպքում պատճառված վնասների հաշվարկման որոշ պայմաններ սահմանվում են «Բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների մասին» ՀՀ օրենքով¹¹: ՀՀ Կառավարության 2005 թվականի հունվարի 25-ի թիվ 91-Ն¹² և 2006 թվականի հունիսի 22-ի թիվ 965-Ն¹³ որոշումներով համապատասխանաբար հաստատվել են «Մթնոլորտի վրա տնտեսական գործունեության հետևանքով առաջացած ազդեցության գնահատման կարգը» և «ՀՀ տարածքում շահագործվող ավտոտրանսպորտային միջոցների էկոլոգիական անվտանգության տեխնիկական կանոնակարգը», որոնք, սակայն, չեն շոշափում ազդեցությունների դրամական գնահատման հարցերը: Մյուս բնական ռեսուրսների մասով բացասական ազդեցությունների և վնասների հաշվարկման եղանակներն իրավական կարգավորման չեն ենթարկվել:

Ակնհայտ է, որ հաճախ վնասի չափը հաշվարկելու հստակ մեթոդիկայի և եղանակների բացակայությունը, հատկապես բավականին բարդ կառուցվածք և համակարգային բնույթ ունեցող էկոլոգիական վնասների պարագայում, նվազեցնում է պատասխանատվության ինստիտուտի արդյունավետությունը: Սրանով պայմանավորված՝ չի ձևավորվում նաև իրական պահանջ մշակելու պատճառված վնասի հատուցումը երաշխավորող առաջադիմական կառուցակարգ, ինչպիսին էկոլոգիական ապահովագրությունն է:

Վնասների հատուցման ինստիտուտից բացի, էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի կայացման կարևոր նախադրյալներ են էկոլոգիական տեղեկատվության միասնական շտեմարանի ստեղծումը, էկոլոգիական աուդիտի և արտադրական ինքնահսկման ինստիտուտների իրավական ամրագրումը, տնտեսական արտոնությունների համակարգի ձևավորումը և այլն: Նշված կառուցակարգերի իրավական կարգավորումը ՀՀ-ում, ցավոք, դեռևս պատշաճ ուշադրության չի արժանացել:

Էկոլոգիական ռիսկերի կառավարման արդյունավետությունը բարձրացնելու անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նաև տարբեր միջազգային ինտեգրացիոն

¹¹ Ընդունվել է 28.12.1998թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.1999թ., ՀՀՊՏ 1998.12.31/33(66):

¹² Ընդունվել է 25.01.2005Ֆ., ուժի մեջ է մտել 05.03.2005թ., ՀՀՊՏ 2005.02.23/14(386) Հոդ. 236:

¹³ Ընդունվել է 22.06.2006Ֆ., ուժի մեջ է մտել 02.02.2007թ., ՀՀՊՏ 2006.08.02/41(496) Հոդ. 890:

միավորներին (Եվրասիական Տնտեսական Միություն, Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպություն, Առևտրի համաշխահային կազմակերպություն և այլն) Հայաստանի անդամակցությամբ, ԵՄ-ի հետ երկկողմ համագործակցության խորացմամբ:

Այսպիսով, Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտը ՀՀ գործող Էկոլոգիական և հարակից օրենսդրության համատեքստում իրավական կարգավորման ենթարկելու, դրա արդյունավետ գործառույժը պայմանավորող ինստիտուտները, ինչպես նաև գործող օրենսդրության որոշ մոտեցումներ կատարելագործելու անհրաժեշտությունը օբյեկտիվորեն ընդգծում են հետազոտության արդիականությունը:

Դրանով հանդերձ, պետք է նշել նաև ապահովագրական համակարգում ներառվող հասարակական-տնտեսական բազմաշերտ հարաբերությունների մասին, ինչը պայմանավորում է հիշյալ ինստիտուտի համալիր ուսումնասիրության հարցում գիտության այլ ճյուղերի ձեռքբերումների նշանակությունը: Որպես այդպիսին՝ ապահովագրությունն ուսումնասիրվում է փոխպայմանավորված մի շարք գիտական դիսցիպլինների կողմից¹⁴, ինչպիսիք են՝

1. ապահովագրական մաթեմատիկան, որն ուսումնասիրում է ապահովագրական գործի մաթեմատիկական հիմունքները,

2. մի շարք տնտեսագիտական դիսցիպլիններ, որոնք ուղղված են վեր հանելու ապահովագրության ոլորտում գործող օրինաչափությունները և մշակել դրանց գործառնման եղանակները,

3. տեխնիկական դիսցիպլիններ, որոնք ուսումնասիրում են ապահովագրական դեպքերի նվազեցման կամ կանխման ոլորտում գիտության և տեխնիկայի նվաճումները ներդնելու հարցերը¹⁵,

4. սոցիալական դիսցիպլիններ, որոնք ուսումնասիրում են ապահովագրության ինստիտուտի գործառնման սոցիալական ասպեկտները,

¹⁴ Տե՛ս **Косаренко Н.Н.** Реализация государственных интересов в страховании. – М.: РАГС, 2008, էջեր 53-55:

¹⁵ Տե՛ս **Косаренко Н.Н.** Правовое обеспечение публичных интересов в сфере страхования. Монография. – М.: Wolters Kluwer, 2010, էջ 21:

5. իրավագիտական դիսցիպլիններ, որոնք ուսումնասիրում և մշակում են ապահովագրական հարաբերությունների մասնակիցների հնարավոր վարքագծի իրավական հիմքերը:

Էկոլոգիական ապահովագրության պարագայում վերը նշված դիսցիպլինների շարքը համալրում են նաև բնական գիտությունները, որոնց ձեռքբերումներն անգնահատելի են էկոլոգիական ռիսկերի անհատականացման և գնահատման առումով:

Հետազոտության թեմայի մշակվածության աստիճանը: Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի հետ կապված որոշ հարցեր հետազոտության են ենթարկվել առավելապես արևմտյան, իսկ 1990-ական թվականներից սկսած՝ նաև ռուսական իրավագետ հեղինակների կողմից: Հետազոտության թեմային առնչվող հիմնախնդիրները դարձել են դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների առարկա, որոնց շարքում հարկ է առանձնացնել Գ. Ա. Մոտկինի, Ա. Վ. Մալիշենկոյի, Ա. Լ. Բաժայկինի, Ս. Մ. Սուխովի, Գ. Ա. Միսնիկի, Լ. Ա. Կլեչենկոյի և այլոց աշխատությունները:

Նույնը թերևս չի կարելի ասել Հայաստանի մասին: Հայ իրավաբանական գրականության մեջ էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտը դեռևս ուսումնասիրված չէ, և դրա վերաբերյալ համընդգրկուն գիտական աշխատությունները բացակայում են: Սա որոշակիորեն պայմանավորված է նաև այն իրողությամբ, որ էկոլոգիական ապահովագրությունը էկոլոգիական իրավունքի գիտության համեմատաբար նոր ձեռքբերումներից է, իսկ մեր երկրում էկոլոգիական օրենսդրության զարգացումը դեռևս չի հասել նմանատիպ ընդգրկուն տնտեսական գործիքների ներդրման հանգրվանին:

Հետազոտության օբյեկտը: Հետազոտության օբյեկտը էկոլոգիական ապահովագրության շրջանակներում գործառող իրավական կառուցակարգերը և դրանց առնչվող իրավահարաբերություններն են:

Հետազոտության առարկան: Որպես հետազոտության առարկա հանդես է գալիս էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտը:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Հետազոտության նպատակը էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի տեսական և գործնական հիմնախնդիրների համալիր ուսումնասիրությունն է, Հայաստանում հիշյալ ինստիտուտի ներդրման իրավական հարցերի հստակեցումը և հիմնական ուղղությունների մշակումը:

Նշված նպատակը ենթադրում է լուծել հետևյալ խնդիրները.

- ուսումնասիրել էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ծագումը և զարգացումը, ուրվագծել Հայաստանում այս ինստիտուտի գործառման հիմնական ուղղությունները և հեռանկարները,

- ճշգրտել և հստակեցնել էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի տեղը ՀՀ էկոլոգիական իրավունքի ինստիտուտների համակարգում,

- նախանշել էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի արդյունավետ գործառումը պայմանավորող այլ ինստիտուտների և կառուցակարգերի կատարելագործման մոտեցումները,

- վերլուծել և գնահատել էկոլոգիական ռիսկերի գնահատման գործող կառուցակարգերը և մշակել դրանց կատարելագործման մոտեցումներ՝ ներդաշնակեցնելով էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի առանձնահատկություններին,

- վերլուծել էկոլոգիական վնասի և դրանով պայմանավորված այլ վնասների գնահատման և հատուցման գործող կառուցակարգերի արդյունավետությունը և մշակել դրանց զարգացմանն ուղղված առաջարկներ՝ որպես էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի գործառման նախապայման,

- ՀՀ գործող օրենսդրության համատեքստում հիմնավորել և մշակել էկոլոգիական ապահովագրության նախընտրելի մոդել և ապահովագրական հատուցման տրամադրման կառուցակարգ,

- կատարված հետազոտության արդյունքների հիման վրա մշակել «Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքի հայեցակարգ (Հավելված 1), ՀՀ-ում էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ներդրմանն առնչվող

օրենսդրության դրույթների կատարելագործման առաջարկներ՝ այդպիսով նպաստելով քննարկվող ինստիտուտի ձևավորմանը և զարգացմանը:

Հետազոտության տեսական հիմքը: Հետազոտության տեսական հիմքը ձևավորվել է բնօգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանության տնտեսական գործիքներին և էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի կամ դրա առանձին հարցերի վերլուծությանը և գիտական իմաստավորմանը նվիրված հայրենական և արտասահմանյան աղբյուրներից: Դրանց շարքում հիշատակության են արժանի հատկապես Ի. Լ. Աբալկինայի, Կ. Ս. Աբրահամի, Դ. Ռ. Անդերսենի, Ա. Պ. Արխիպովայի, Բ. Բրայգի, Մ. Մ. Բրինչուկի, Մ. Բուսսանիի, Վ. Ն. Գրիգորևի, Ռ. Դուրանի, Բ. Վ. Երոֆեևի, Յու. Մ. Ժուռավյովի, Ա. Բ. Իսկոյանի, Է. Յու. Իսմայիլովայի, Մ. Լ. Լարսոնի, Մ. Ա. Կամինսկու, Ն. Ն. Կոսարենկոյի, Կ. Հոլլաֆենդերի, Ու. Մաթայի, Վ. Վ. Մենշիկովի, Օ. Վ. Մենշիկովայի, Գ. Ս. Մովսիսյանի, Գ. Ա. Մոտկինի, Վ. Վ. Շախովի, Գ. Պեսչեի, Վ. Վ. Պետրովի, Վ. Զ. Սաունդերսի, Ի. Գ. Սեկերժի, Հ. Վիգերի, Ա. Տերցենոյի, Յու. Վ. Տրունցևսկու, և այլոց աշխատությունները:

Հետազոտության իրավական և փորձառնական հիմքը: Հետազոտության իրավական և փորձառնական հիմք են հանդիսացել էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտին և դրա ներդրմանն առնչվող Հայաստանի Հանրապետության և օտարերկրյա պետությունների նորմատիվ իրավական ակտերը, հիշյալ ինստիտուտի և դրա գործառույթն ապահովող հարակից կառուցակարգերի արդյունավետության վերաբերյալ տարբեր միջազգային կազմակերպությունների հաշվետվությունները և փորձագիտական գնահատականները, ինչպես նաև առանձին ընկերությունների կողմից ընդունված էկոլոգիական ապահովագրության ներքին կանոնակարգերը:

Հետազոտության մեթոդաբանական հիմքը: Պայմանավորված հետազոտության նպատակով՝ այն իրականացվել է գիտական ուսումնասիրության համընդհանուր՝ դիալեկտիկական, տրամաբանական, քննադատական, վերլուծական, լեզվատրամաբանական մեթոդներով, համատեսական՝ ինդուկցիայի, դեդուկցիայի, անալիզի, սինթեզի, ինչպես նաև մասնագիտական՝ համակարգակառուցվածքային վերլուծության, ձևական-իրավաբանական, դոկտրինալ մեկնաբանման էկոլոգիական-իրավական համեմատական վերլուծության և գիտահետազոտական աշխատանքի այլ մեթոդներով:

Հետազոտության գիտական նորույթը: Հետազոտության գիտական նորույթը նրանում է, որ հայ իրավագիտության մեջ առաջին անգամ հնարավորինս համալիր և

բազմակողմանի դիտարկվել են էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ներդրման իրավական հարցերը և հեռանկարները՝ հաշվի առնելով էկոլոգիական իրավունքի գիտությունում ձևավորված մոտեցումները, ՀՀ գործող էկոլոգիական օրենսդրության և հատկապես դրա որոշ ինստիտուտների վիճակը, ինչպես նաև էկոլոգիական ապահովագրության արտասահմանյան պրակտիկան: Դրանում բացահայտվել է էկոլոգիական ապահովագրության՝ որպես բնօգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանության տնտեսական գործիքի իրավական էությունը և հարաբարեկացությունն էկոլոգիական իրավունքի այլ ինստիտուտների հետ:

ՀՀ-ում էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ներդրման համատեքստում հանգամանալից վերլուծության առարկա են դարձել հիշյալ ինստիտուտի գործառնան առնչվող բնօգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանության գործիքները, ներկայացվել են դրաց իրավական կարգավորման կատարելագործմանն ուղղված առաջարկներ:

Տարբեր երկրներում էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի իրավակարգավորման համակողմանի վերլուծության արդյունքում աշխատանքում ներկայացվել և հիմնավորվել են ՀՀ-ի համար նախընտրելի էկոլոգիական ապահովագրության մոդելը, պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության ենթակա գործունեության տեսակների ընտրության, ռիսկերի հաշվարկման և գնահատման մոտեցումները և ապահովագրական հատուցում տրամադրելու կառուցակարգը: Արդյունքում ոչ միայն կատարվել են տեսական եզրահանգումներ, այլ նաև ներկայացվել է «Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքի հայեցակարգ (Հավելված 1):

Ատենախոսության գիտական նորույթը դրսևորվում է նաև պաշտպանության ներկայացվող դրույթներում, ինչպես նաև գործող էկոլոգիական և հարակից օրենսդրության կատարելագործման առաջարկներում:

Պաշտպանության ներկայացվող դրույթները:

1. էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի իրավական բովանդակության և բաղադրիչների, տարբեր երկրներում դրա օրենսդրական կարգավորման ուսումնասիրության արդյունքում առաջարկում ենք էկոլոգիական

ապահովագրության հետևյալ իրավական բնորոշումը. «Էկոլոգիական ապահովագրությունը շրջակա միջավայրի համար վրանգավոր գործունեություն իրականացնող սուբյեկտների՝ շրջակա միջավայրին, մարդկանց կյանքին և առողջությանը, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց գույքին տվյալ գործունեությամբ պայմանավորված վթարային կամ աստիճանական աղտոտման հետևանքով պատճառված վնասներից ծագող քաղաքացիաիրավական (գույքային) պատրաստանարվության ապահովագրությունն է»:

Որպես էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի առանցքային բաղադրիչ՝ մեր կողմից առաջարկվել է նաև ապահովագրական պատահարի բնորոշումը. «Ապահովագրական պատահար է համարվում շրջակա միջավայրի հանկարծակի կամ աստիճանական աղտոտումը, որը պայմանավորված է էկոլոգիական ռիսկեր պարունակող որևէ գործունեությամբ պայմանով, եթե պատահարի վրա հասնելու հարցում բացակայում է ապահովագրի դիտարկությունը»:

2. Հաշվի առնելով շրջակա միջավայրի՝ որպես կարևորագույն և անփոխարինելի արժեքի պահպանության հրամայականը, ՀՀ-ում շրջակա միջավայրի վրա էական բացասական ազդեցություն ունեցող ձեռնարկությունների քանակը, ինչպես նաև օտարերկրյա ներդրողների համար հատկապես հանքարդյունաբերության ոլորտի գրավչությունը՝ հիմնավորվել է պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության ներդրման անհրաժեշտությունը: Միաժամանակ, կամավոր էկոլոգիական ապահովագրության համակարգը ներկայացվել է որպես լրացուցիչ գործիք, որի կիրառությունը խթանելու համար անհրաժեշտ է մշակել պատասխանատու տնտեսվարողների օժանդակության և խրախուսման արդյունավետ գործիքակազմ:

3. ՀՀ-ում պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի ներդրման համատեքստում հիմնավորվել է առաջարկվող «Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքում որպես պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության ենթակա գործունեության չափանիշ ամրագրել «Շրջակա միջավայրի ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենքի¹⁶ «Ա» կատեգորիայի (շրջակա միջավայրի վրա զգալի ազդեցություն ունեցող)

¹⁶ Ընդունվել է 21. 06. 2014թ. , ուժի մեջ է մտել 09. 08. 2014թ. , ՀՀՊՏ 2014. 07. 30/41(1054) Հոդ. 636:

գործունեության տեսակների ցանկում ընդգրկված լինելը, իսկ ստուգումների շրջանակներում անհատական ռիսկերի հաշվարկման ցուցանիշներն ընդունել որպես լրացուցիչ ցուցանիշ ապահովագրական պայմանագրի պայմանները որոշելիս:

4. Հաշվի առնելով ՀՀ-ում ապահովագրական շուկայի կառուցվածքը և գործող մոտեցումները՝ էկոլոգիական ապահովագրության ծառայություններ մատուցող ընկերությունների սեփականության ձևի առնչությամբ հիմնավորվել է Հայաստանում մասնավոր ապահովագրական ընկերությունների կողմից նման գործունեություն իրականացնելու հնարավորությունը՝ առաջարկելով ոլորտի կառուցվածքը, պետական և հանրային վերահսկողության մեխանիզմները: Այս կապակցությամբ հիմնավորվել է էկոլոգիական ապահովագրությամբ զբաղվող ընկերությունների խորհրդի կամ բյուրոյի ձևավորումը, որում ներկայացված կլինեն նաև համապատասխան պետական մարմինները, տնտեսվարողների, գիտական կառույցների ներկայացուցիչները և հասարակական կազմակերպությունները: Այդ մարմինը կմշակի ապահովագրական շուկայի տվյալ հատվածի զարգացման հիմնական ուղղությունները, անհրաժեշտ փաստաթղթերի նախագծեր և հանդես կգա որպես ոլորտի ներդաշնակ զարգացման երաշխավոր:

5. Հաշվի առնելով էկոլոգիական վնասի առանձնահատկությունները և այն իրողությունը, որ ոչ միշտ է հնարավոր վերականգնել այն՝ առաջարկվել է համապատասխան իրավակարգավորումներ պարունակող ակտերում առանձնացնել հատուցման հետևյալ տեսակները (ապահովագրական ծածկույթի սահմաններում).

ա. *Առաջնային հատուցում*, որն ուղղված է շրջակա միջավայրի և դրա տարրերի վիճակը բարելավելուն՝ վերադարձնելով այն ապահովագրական դեպքին նախորդած վիճակին:

բ. *Փոխարինող հատուցում*. որը պետք է կիրառվի առաջինի անհնարինության դեպքում, երբ, օրինակ, շրջակա միջավայրի նախնական որակի վերականգնումը հնարավոր չէ դրա առանձին տարրերի անդառնալի փոփոխությունների ենթարկվելու պատճառով:

գ. *Լրացնող հատուցում*, որը պետք է գործի առաջնային և (կամ) փոխարինող հատուցումների շրջանակներում իրականացվող միջոցառումների ընթացքում՝

ուղղված լինելով մինչև այդ միջոցառումների ավարտը կրած վնասները հատուցելուն:

6. Կարևորելով էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագրի կողմերի համար հարաբերությունների հստակեցումը, դրանց կանխատեսելիությունը, ինչպես նաև խնդրո առարկա իրավունքների և շահերի պատշաճ պաշտպանության առաջնահերթությունը՝ առաջարկվել է ապահովագրական ընդհանուր ծածկույթի սահմաններում նախատեսել հետևյալ շեմերը. ա. ապահովագրության պայմանագրում ներառված բոլոր ռիսկերի գծով ապահովագրական ծածկույթի վերին շեմ պայմանագրի գործողության ողջ ընթացքում, բ. ապահովագրական ծածկույթի վերին շեմ ապահովագրված առանձին ռիսկերի գծով, գ. ապահովագրական ծածկույթի վերին շեմ յուրաքանչյուր ապահովագրական պատահարի համար, դ. ապահովագրական ծածկույթի վերին շեմ յուրաքանչյուր ապահովագրական դեպքի համար մեկ սուբյեկտին տրամադրվող հատուցման մասով:

7. Առաջարկվել և հիմնավորվել է ապահովագրական պատահարի հետևանքով առաջ եկած վնասների հատուցման որոշակի հաջորդականություն այն դեպքերում, երբ ապահովագրական ծածկույթը բավարար չէ բոլոր վնասները հատուցելու համար որպես ընդհանուր սկզբունք ամրագրելով, որ յուրաքանչյուր հաջորդ հերթում ընդգրկված վնասների հատուցումը պետք է կատարվի նախորդ հերթի վնասներն ամբողջությամբ հատուցելուց հետո միայն: *Առաջին հերթին* հատուցման ենթակա են մարդկանց կյանքին և առողջությանը՝ որպես կարևորագույն արժեքներ, պատճառված վնասի հատուցումը: Միաժամանակ պետք է հատուցվեն կամ չեզոքացվեն շրջակա միջավայրին պատճառված այն վնասները կամ ազդեցությունները, որոնք անխուսափելիորեն կարող են բերել նոր մարդկային կորուստների կամ զանգվածային հիվանդությունների: *Երկրորդ հերթին* պետք է հատուցվեն շրջակա միջավայրին պատճառված այն վնասները կամ չեզոքացվեն այն ազդեցությունները, որոնք նվազ հրատապ են, քան առաջին հերթում ընդգրկվածները: Եվ *երրորդ հերթին* պետք է հատուցվեն քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց գույքին պատճառված վնասները, որոնք իրենց կարևորությամբ և կենսական նշանակությամբ զիջում են առաջին երկուսին:

Հետազոտության տեսական և գործնական նշանակությունը:

Հետազոտության տեսական նշանակությունը նրանում է, որ համակողմանի վերլուծության է ենթարկվել էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտը և դրա գործառնմանն առնչվող էկոլոգիական իրավունքի, ինչպես նաև իրավունքի հարակից ճյուղերի այլ ինստիտուտներ, վեր են հանվել դրանց հարաբերակցության հիմնական խնդիրները և առաջարկվել են իրավական լուծումներ ուղղություններ: Սույն հետազոտության արդյունքները կարող են տեսական հիմք հանդիսանալ հետագա գիտական ուսումնասիրությունների համար:

Հետազոտության գործնական նշանակությունն այն է, որ դրա արդյունքները կարող են կիրառվել հասարակության և պետության կենսագործունեության տարբեր ոլորտներում, մասնավորապես՝

- օրինաստեղծ գործունեության, հատկապես՝ էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ներդրմանն առնչվող օրենքների և ենթաօրենսդրական ակտերի մշակման ժամանակ,

- էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ներդրման և դրա գործառնման արդյունավետության բարձրացմանը վերաբերող հետազոտություններում,

- գիտամանկավարժական գործունեության ընթացքում՝ իրավաբանական և այլ բուհերում էկոլոգիական իրավունք դասավանդելիս,

- մեթոդաբանական և կիրառական այլ նպատակներով:

Հետազոտության արդյունքների փորձարկումը: Ատենախոսությունը պատրաստվել է ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնում, ինչպես նաև ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի էկոլոգիական իրավունքի գիտաուսումնական կենտրոնում: Ատենախոսությունում արտացոլված եզրահանգումները, հիմնադրույթները և առաջարկությունները համամասնորեն արտացոլված են հեղինակի կողմից հրատարակված թվով 8 գիտական հոդվածներում:

Ատենախոսության կառուցվածքը: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, 3 գլուխներից, դրանցում ընդգրկված 9 պարագրաֆներից, եզրակացությունից, հավելվածից և օգտագործված նորմատիվ իրավական ակտերի, գրականության և պրակտիկայի նյութերի ցանկից:

ԳԼՈՒԽ 1. ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՌԱՅԻՈՆԱԼ ԲՆՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԵՎ ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԻՔ

§1. Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ձևավորումը և զարգացումը

Նոր իրավական ինստիտուտների ներմուծումը գործող իրավական համակարգեր միշտ որոշակի ռիսկեր է պարունակում՝ կապված համարժեք իրավական կարգավորման խնդիրների լուծման, անհրաժեշտ համակարգային կապերի ձևավորման, արդեն իսկ գործող ինստիտուտների հետ ներդաշնակ գործառնան, ինչպես նաև իրավունքի արդյունավետությունն ապահովող այլ պայմանների հետ: Հայաստանի Հանրապետությունում Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ներդրման տեսանկյունից նշված նկատառումն առանձնակի կարևորություն ունի, քանի որ մեր երկրում Էկոլոգիական օրենսդրության համակարգը շարունակում է սկզբունքային փոփոխություններ կրել: Այս առնչությամբ իրավական հարթությունում Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի գենեզիսի ուսումնասիրության կարևորությունը դժվար է գերազնահատել:

Ապահովագրությունը՝ որպես արտադրական հարաբերությունները միջնորդավորող տնտեսական ինստիտուտ, ձևավորվել է դեռևս նախնադարյան համայնական հասարակարգի քայքայման շրջանում և հանդես էր գալիս բացառապես որպես հասարակության անդամների (արտադրողների) փոխօգնության մեխանիզմ¹⁷: XVIII դարի կեսին Եվրոպայում արդեն կիրառվում էին ապահովագրության շուրջ 100 տեսակներ¹⁸: Իհարկե, ապահովագրության ձևերը, տեսակները և մեթոդները, օբյեկտները և տրամադրվող հատուցման եղանակները փոփոխվել և կատարելագործվել են՝ պայմանավորված տնտեսական հարաբերությունների զարգացմամբ, հասարակության սոցիալական մշակույթով և ժամանակի պահանջներով¹⁹: Սակայն, անփոփոխ է մնացել ապահովագրական հարաբերությունների հիմքում ընկած շահերի ընդհանրության հայեցակարգը, այն է՝ նվազագույնի հասցնել ռիսկերը կամ գոնե

¹⁷ Տե՛ս մասնավորապես՝ Страховое дело. Учебник. Под ред. **Л.И. Рейтмана**. –М.: Банковский и биржевой научно-консультативный центр, 1992, էջ 3:

¹⁸ Տե՛ս **Степанова Т.В.** Страхование право Украины: Конспект лекций. – 3-е изд., перера. и доп. – Одесса: “Негоциант”, 2007, էջ 15:

¹⁹ Տե՛ս **Журавлев Ю.М., Секерж И.Г.** Страхование и перестрахование (теория и практика). –М.: 1993. «Анкил», էջ 5:

հնարավորինս չեզոքացնել դրանց ազդեցությունը²⁰: Դա էլ իր հերթին թույլ է տալիս ապահովել մասնավոր և հանրային շահերի հավասարակշռությունը, քանի որ ռիսկին բնորոշ «անհայտության» կամ «հավանական լինելու» հատկությունը առաջացնում է ոչ միայն անվստահության զգացում, այլ նաև վտանգում է արտադրական գործունեության բնականոն ընթացքը²¹ և խոչընդոտում կայուն զարգացմանը:

Առևտրային ապահովագրության ինստիտուտի զարգացման ժամանակագրությունը ընդունված է բաժանել չորս հիմնական փուլերի: **Առաջին փուլն** ընդգրկում է նախնական կապիտալի կուտակման ժամանակահատվածը (XIV-XVII դարեր), **երկրորդ փուլը** համընկնում է ազատ ձեռնարկատիրության և մրցակցության, այլ կերպ ասած՝ շուկայի ազատականացման ժամանակաշրջանի հետ (XVII դարի վերջ – XIX դար), **երրորդ փուլը** նշանավորվում է ձեռնարկատիրական գործունեության մենաշնորհացմամբ և կապիտալի կենտրոնացմամբ (XIX դարի վերջ – XX դարի սկիզբ), իսկ **չորրորդ փուլը**, որն ընդգրկում է ժամակակից շրջանը, կապված է միջազգային և ազգային մակարդակով ապահովագրության ոլորտը կարգավորող իրավական ակտերի ընդունման²² և հիմնական մոտեցումների միասնականացման հետ:

Ապահովագրության ինստիտուտի զարգացման ընթացքում դրսևորվել են հետևյալ հիմնական օրինաչափությունները:

1. XVII դարի սկիզբը նշանավորվեց ապահովագրության դիֆերենցացիայով, այսինքն՝ արդեն իսկ գոյություն ունեցող տեսակների շրջանակներում առանձնացան բազմաթիվ ենթատեսակներ, տարատեսակներ ու ձևեր: Լայն տարածում գտավ կյանքի ապահովագրությունը: Ձևավորվեցին նաև քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ապահովագրության հատուկ տեսակներ, ինչպիսիք էին օրինակ՝ օդային և ավտոմոբիլային փոխադրողների պատասխանատվության ապահովագրությունը:

2. Երբ ապահովագրության մասնագիտացումը հասել էր արդեն բավականին բարձր աստիճանի, սկսվում է մեկ այլ ընթացք, որը, սակայն, չէր

²⁰ St'u Избранные труды по наследственному и страховому праву. Изд. 2-3, испр. Под ред. Е.А. Суханова. – М.: «Статут», 2003, էջ 443: **Шиминова М.Я.**, Страхование: история, действующее законодательство, перспективы. – М.: Наука, 1989, էջ 6:

²¹ St'u **Шахов В.В.** Введение в страхование. Учебное пособие. – М.: Финансы и статистика, 2000, էջ 11:

²² St'u Страхование: право: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Под ред. **В.В. Шахова, В.Н. Григорьева, А.П. Архипова.** – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006, էջ 14:

խոչընդոտում առաջինին և կարելի է ասել՝ ընթանում էր զուգահեռ: Դա ապահովագրության տեսակների բովանդակության ընդլայնումը և ապահովագրական համակցված ծառայությունների ձևավորումն էր: Այս գործընթացը, որի արմատներն ավելի վաղ անցյալում էին, հանգեցրեց «միասնական» կամ «ունիվերսալ» ապահովագրության տարբեր տեսակների ձևավորմանը, որոնք միևնույն ապահովագրական պայմանագրի շրջանակներում ներառում էին ապահովագրության մի շարք տեսակներ: Այս գործընթացին զուգահեռ սկսվեց ապահովագրության «միջազգայնացումը», սրվեց պայքարն արտաքին ապահովագրական շուկաների համար²³:

Նշված բոլոր դեպքերում հատկանշական է ապահովագրական ռիսկերի ոլորտային մասնագիտացմանը զուգահեռ նաև տարբեր ռիսկերի համակցումը (համալիր ապահովագրություն), որոնք վտանգ էին ներկայացնում նյութական կամ անձնական բարիքների որոշակի համալիրի համար:

3. Ձևավորվում են ապահովագրության նոր տեսակներ, որոնք լիովին ինքնուրույն էին և արդեն գոյություն ունեցող դասակարգման համակարգում առանձին խումբ էին կազմում: Դրանցից շատերն ի հայտ են եկել միայն XIX դարի վերջին և XX դարում²⁴:

Վերոգրյալ օրինաչափությունների համակողմանի վերլուծության հիման վրա կարելի է վստահաբար փաստել, որ **ապահովագրության նոր տեսակների ձևավորումը պայմանավորված է այս կամ այն ոլորտում պատասխանատվության ինստիտուտի ամրագրմամբ կամ արդեն իսկ գործող ռեժիմի խստացմամբ:**

Ապահովագրության ինստիտուտի զարգացման ընդհանուր օրինաչափությունների ուսումնասիրությունը բավարար հիմք է ստեղծում անդրադառնալու էկոլոգիական ապահովագրության ժամանակագրությանը:

Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ձևավորման անհրաժեշտությունն օբյեկտիվորեն բխում է տնտեսության ամենատարբեր ճյուղերում էկոլոգիական ռիսկերի աճով, ինչն իր հերթին պայմանավորված էր

²³ См. у **Ульянищев В.Г.** Страхование право. – М.: УДН, 1986, էջ 50:

²⁴ Այդ մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Райхер В.К.** Общественно-исторические типы страхования. – М.: – Л.: 1947, էջեր 124-126:

գիտատեխնիկական նվաճումների ներդրմամբ և արտադրական ծավալների աճով: Այս կապակցությամբ ուշագրավ է 1989 թվականին Փիրսի և այլոց արտահայտած դիրքորոշումն այն մասին, թե ինչպես տեխնոլոգիական զարգացումը և դրա հետ կապված ռիսկերը կարող են ազդել էկոլոգիական քաղաքականության վրա: Մասնավորապես, նրանք նշում էին, որ թեև միանգամայն տրամաբանական է տեխնոլոգիական նոր հնարավորություններին լավատեսորեն վերաբերվելը, այդուհանդերձ, բարձր ռիսկերը և անդառնալի փոփոխությունների հավանականությունն արդարացնում են ապահովագրությունը՝ իհարկե, հաշվի առնելով, թե որքան դա կարժենա²⁵:

Էկոլոգիական ռիսկերի, հետևաբար և՛ շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցությունների մեծացումը ենթադրում էր էկոլոգիական վնասի համար քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ռեժիմի խստացում, որի արդյունքում XX դարի 60-70-ական թվականներին շրջակա միջավայրի պահպանության գործիքաշարը համալրվեց նոր տնտեսական գործիքով, որն էկոլոգիական ապահովագրությունն էր: Այն սկզբնական շրջանում կիրառություն գտավ ԱՄՆ-ում և Արևմտյան Եվրոպայի մի շարք պետություններում: Լինելով քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ապահովագրության ինքնուրույն տեսակ՝ էկոլոգիական ապահովագրությունը հնարավորություն է տալիս տնտեսվարողներին որոշակի գումարի դիմաց ձեռք բերել ապահովագրական պոլիս, որը ապահովագրական պատահարի դեպքում կապահովի շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի, ինչպես նաև դրա հետևանքով մարդկանց կյանքին և առողջությանը, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց գույքին պատճառված վնասների հատուցումը:

Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի զարգացման հիմնական գործոններից մեկը էկոլոգիական վնասների առանձնապես խոշոր չափերն են, որոնք, ըստ վիճակագրության, կրկնակի գերազանցում են հրդեհների և տարերային աղետների պատճառած վնասները²⁶: Միաժամանակ, էկոլոգիական ապահովագրությունը չպետք է դիտարկել որպես շրջակա միջավայրի աղտոտման

²⁵ Տե՛ս **Joa Nicolaisen, Andrew Dean, Peter Hoeller**. Economics and the Environment: A survey of issues and policy options // OECD Economic Studies No.16. Spring 1991, էջ 24:

²⁶ Տե՛ս **Барбашин И.В.** Проблемы законодательного обеспечения развития экологического страхования в России. Электронный курс // www.aekos.ru 26.05.2011թ. դրությամբ:

ռիսկերի հետ կապված համալիր խնդիրների կատարյալ և պատրաստի լուծում: Այս կապակցությամբ Եվրոպայում Համագործակցության և Զարգացման Կազմակերպության զեկույցներից մեկում մասնավորապես նշվում է, որ էկոլոգիական ապահովագրությունը, չլինելով կատարյալ սպեղանի, այդուհանդերձ, վճռական դեր կատարելու ներուժ ունի, և կառավարությունները պետք է այն դիտարկեն որպես շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտի կարևորագույն գործիքների կազմում²⁷:

Շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի հատուցման վերաբերյալ ամենախոշոր հայցերից մեկի գինը կազմել է շուրջ 2 մլրդ. դոլար: Պահանջը ներկայացվել էր ծովային փոխադրումներ իրականացնող անգլիական խոշոր ընկերության կողմից ընդդեմ գերմանական նավաշինարարական ընկերության, որի կողմից կառուցված ծովային տանկերը վարձակալել էր անգլիական ընկերությունը: 1978 թվականի մարտի 16-ին Անգլիայի ափերի մոտ տեղի ունեցած վթարի հետևանքով ծով էր թափվել 66 մլն. գալոն նավթ: Դատարանի վճռով հաստատված ժամանակացույցի համաձայն՝ գերմանական ընկերությունը մինչև 2004 թվականը հատուցում է տրամադրել Անգլիայի կառավարությանը²⁸:

Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ուսումնասիրության տեսանկյունից, անկասկած, արժեքավոր է **ԱՄՆ-ի փորձը**, որտեղ գիտատեխնիկական առաջընթացը նպաստեց ավելի վաղ փուլում էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ձևավորմանը: Այստեղ նշված ինստիտուտը սկզբնավորվել է 1960-70-ականներին ոչ թե որպես էկոլոգիական ռիսկերի կառավարման կամավոր մեխանիզմ, այլ որպես էկոլոգիական պատասխանատվության ինստիտուտի ձևավորման հետևանք: Մինչ այդ տնտեսական գործունեության հետևանքով պատճառված էկոլոգիական վնասի հատուցման որևէ մեխանիզմ չի գործել, էկոլոգիական ռիսկերի կառավարումը և ապահովագրությունը ևս գործնականում չեն կարևորվել:

²⁷ Ավելի մանրամասն տե՛ս Policy Issues in Insurance. Environmental Risks and Insurance. No. 6. A comparative Analysis of the Role of Insurance in the Management of Environment-Related Risks. OECD. 2003, էջեր 9-11:

²⁸ Այդ մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Адамчук Н.Г.** Мировой страховой рынок на пути к глобализации. – М.: МГИМО (РОССПЭН), 2004:

ԱՄՆ-ում առանցքային նշանակություն ունեցավ 1969 թվականին «Ազգային էկոլոգիական քաղաքականության մասին» ակտի²⁹ (NEPA) ընդունումը, որով, ի թիվս այլ սկզբունքային կարգավորումների, իրավական հիմքեր ստեղծվեցին նաև տարբեր ոլորտներում էկոլոգիական ռիսկերի գնահատման համար:

ԱՄՆ-ում էկոլոգիական ապահովագրական ծառայությունների նկատմամբ պահանջարկի աճը պայմանավորված էր միլիոնավոր դոլարներ գնահատված վնասների բռնագանձման հայցերով, ինչպես նաև պատասխանատվության ռեժիմը խստացնող մի շարք իրավական ակտերի ընդունմամբ³⁰, մասնավորապես՝ «Մաքուր օդի մասին» ակտը³¹ (1963թ.), «Մաքուր ջրի մասին» ակտը³² (1972թ.), «Շրջակա միջավայրի պահպանության, վնասների հատուցման և պատասխանատվության համալիր միջոցների մասին» ակտը³³ (հայտնի է «Սուպերֆոնդ» կամ «CERCLA» կրճատ անվանումներով) (1980թ.) և այլն: Այդ ակտերով սահմանվեցին ջրի և մթնոլորտային օդի որակի ստանդարտները, մթնոլորտային օդի և ջրային օբյեկտների աղտոտման թույլատրելի քվոտաները, և ամենակարևորը՝ ամրագրվեց «աղտոտողը վճարում է» հանրաճանաչ սկզբունքը, որն այնուհետև դարձավ ոլորտի միջազգային իրավական կարգավորման սկզբունքներից մեկը: «Սուպերֆոնդի» մասին ակտը զգալիորեն խստացրեց էկոլոգիական վնասի համար քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ռեժիմը. օպերատորները պարտավոր էին հատուցել ոչ միայն երրորդ անձանց կյանքին և առողջությանը, նրանց գույքին պատճառված վնասները, այլ նաև աղտոտված տարածքների էկոլոգիական վիճակի բարելավման համար անհրաժեշտ ծախսերը, շրջակա միջավայրին պատճառված վնասով պայմանավորված բնակչության պոտենցիալ վնասները: Օպերատորների՝ վտանգավոր նյութերի և թափոնների վերամշակմամբ և տեղադրմամբ, արտադրությամբ և փոխադրմամբ զբաղվող սուբյեկտների նկատմամբ կիրառվում էին առանց մեղքի

²⁹ Ընդունվել է 1969թ., ուժի մետ է մտել 01.01.1970թ., P.L. 96-510, 83 Stat. 852:

³⁰ См. у **Меньшикова О.В., Меньшиков В.В.** Экологическая ответственность и экологическое страхование. // Электронное периодическое издание “Вестник Международной академии наук. Русская секция”, 2012 N2, էջ 38:

³¹ Ընդունվել է 1963թ., ուժի մեջ է մտել 17.12.1963թ., P.L. 88-206, 77 Stat. 392:

³² Ընդունվել է 1972թ., ուժի մեջ է մտել 18.10.1972թ., P.L. 92-500, 86 Stat. 816 (1972):

³³ Ընդունվել է 1980թ., ուժի մետ է մտել 11.12.1980թ., P.L. 91-190, 94 Stat. 2767:

պատասխանատվության, համապարտ պատասխանատվության և հետադարձ ուժ ունեցող պատասխանատվության ռեժիմները³⁴:

Նշված զարգացումներով պայմանավորված՝ բարձրացավ պոտենցիալ շահառուների իրազեկվածության մակարդակը էկոլոգիական վնասների հատուցման հնարավորության վերաբերյալ, իսկ սկսած 1970-ականներից ապահովագրական ընկերություններն ընդհանուր քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ապահովագրության պոլիսներում վերապահում էին անում շրջակա միջավայրի վրա շարունակական բացասական ներգործության հետևանքով առաջացած էկոլոգիական վնասի մասով՝ խուսափելով խոշոր ծածկույթ տրամադրելու ռիսկից³⁵: 1973 թվականին «Ընդհանուր քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ապահովագրության կանոններում» կատարված փոփոխություններն ամրագրեցին քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության շրջանակներում նաև էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության պահանջը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ վնասը պատճառվում էր կանխամտածված: Ընդհանուր պատասխանատվության ապահովագրության շրջանակներում էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության հետ կապված ամերիկյան հրապարակումներից մեկում նշվում է. «Ընդհանուր պատասխանատվության ընդգրկուն պոլիսը լավագույնս համապատասխանում է էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության պահանջներին: Այս պոլիսը երկար ժամանակ ներկայացվում էր որպես «ամենահզոր զենքերից մեկը յուրաքանչյուրին պաշտպանելու համար»: Այդուհանդերձ, սա խոստումն էր, իսկ իրականությունը, ցավոք, միանգամայն հեռու է խոստումից»³⁶:

³⁴ Տե՛ս **Абалкина И.Л.** Страхование экологических рисков (из практики США). – М.: ИНФРА-М, 1998, էջ 9:

³⁵ Շրջակա միջավայրի վրա շարունակական բացասական ներգործությունը տնտեսական գործունեության այս կամ այն տեսակին ուղեկցող օրինչափ և անխուսափելի երևույթ է, հետևաբար բարձր է նաև դրանով պայմանավորված վնասների առաջացման հավանականությունը: Այս դեպքում առանձնակի բարդություն է ներկայացնում նաև հնարավոր վնասների գնահատումը երկերաժամկետ հեռանկարում: Մինչդեռ տեխնածին վթարների կամ աղետների հավանականությունն անհամեմատ ցածր է, իսկ՝ հնարավոր վնասի չափը՝ առավել կանխատեսելի, ուստի ապահովագրական ընկերությունների համար էկոլոգիական ռիսկերի այս խումբն ապահովագրելն ավելի շահեկան էր:

³⁶ Տե՛ս A Guide to Insurance Coverage for Environmental Liability Claims, էջ 10: <http://aapa.files.cms-plus.com/SeminarPresentations/2009Seminars/09AdminLegal/Anderson%20Kill%20A%20Guide%20to%20Insurance%20Coverage%20for%20Environmental%20Liability%20Claims.pdf>

1977 թվականից սկսած մի շարք ընկերություններ իրենք սկսեցին առաջարկել շրջակա միջավայրի վրա շարունակական բացասական ազդեցությամբ պայմանավորված էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրական ծածկույթներ, որոնք հայտնի դարձան «էկոլոգիական վնասի համար պատասխանատվության ապահովագրություն» անվանմամբ (Environmental Impairment Liability Insurance - EIL): Արդեն 1977-1984 թվականներին ավելի քան 50 ապահովագրական ընկերություններ ԱՄՆ-ում և Լոնդոնում մասնագիտացել էին շրջակա միջավայրի վրա շարունակական բացասական ազդեցությամբ պայմանավորված էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության ոլորտում: Սակայն ժամանակի ընթացքում ակնհայտ դարձավ, որ շատ ընկերություններ մատչելի ծառայությունների դիմաց խոշոր շահույթ ստանալու ակնկալիքով, ռիսկերը գնահատել էին իրական արժեքից շատ ավելի ցածր: Այդ ընկերությունների ֆինանսական վիճակն ավելի վատթարացավ 1980թ. Սուպերֆոնդի մասին ակտի ընդունումից հետո, որի պատասխանատվություն սահմանող դրույթները հետադարձ ուժ ունեին, և դրանց գործողությունը տարածվում էր վտանգավոր թափոնների վնասագերծման և շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում պարտավորություններ ստանձնած սուբյեկտների վրա: Որպես արդյունք այդ ռիսկերն ապահովագրած ընկերությունների նկատմամբ ևս սկսեց գործել «հետադարձ պատասխանատվության» ռեժիմը, ինչը վերջիններիս համար լուրջ ֆինանսական կորուստների պատճառ դարձավ դեռևս մինչև 1985-87թթ. տնտեսական ճգնաժամը: Ապահովագրական ծառայությունների շուկայում ստեղծված անկայունությունն ի վերջո հանգեցրեց բազմաթիվ մանր ընկերությունների միավորման, և ստեղծվեց “American International Group” ապահովագրական ընկերությունը, որը մինչև 1990-ականների վերջը էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության շուկայում բացարձակ մենաշնորհ ուներ³⁷:

Այսօր ԱՄՆ-ում էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության շուկան բավականին զարգացած և մասնագիտացված է: Ընդհանուր օրենսդրական կարգավորման շրջանակներում մշակվել են տարբեր էկոլոգիական ռիսկեր ունեցող ընկերությունների պահանջներին համապատասխանող ապահովագրական ծառայություններ,

³⁷ Տե՛ս **Anderson, Dan R.** Development of environmental liability risk management and insurance in the United States: lessons and opportunities // Risk Management and Insurance Review, 2(1) (1998), էջ 3:

մասնավորապես՝ վտանգավար թափոնների տեղափոխման, պահպանման և տեղադրման գործունեություն իրականացնողների, վերգետնյա և ստորգետնյա բունկերներ օգտագործողների, արտադրությունում ասբեստ օգտագործողների, շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում մասնագիտական գործունեություն իրականացնող սուբյեկտների սխալների համար և այլն³⁸: ԱՄՆ-ում էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի կատարելագործմանը շարունակում է մեծապես նպաստել նաև դատական պարկտիկան: Դատարանների կողմից օրենսդրության և ապահովագրական պոլիսների մեկնաբանությունները հիմք են ծառայում դրանց բովանդակության հստակեցման, մասնավորապես՝ եզրութաբանական միասնականության ապահովման, վերապահումների և ապահովագրական պատահարների շրջանակի ճշգրտման, ապահովագրական հատուցման վերին և ստորին շեմերի սահմանման և այլ խնդիրների կարգավորման համար³⁹:

Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի զարգացումը ԵՄ-ում: Այստեղ ևս էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի զարգացումը ուղղակիորեն պայմանավորված էր էկոլոգիական վնասների համար քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ռեժիմի խստացմամբ: Այդուհանդերձ, ԵՄ օրենսդրության մակարդակով պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության պահանջ սահմանված չէ, փոխարենը անդամ-պետությունները պարտավոր են ստեղծել համապատասխան ֆինանսական երաշխիքներ էկոլոգիական վնասների հատուցումն ապահովելու նպատակով: Ըստ էության, ԵՄ օրենսդրությամբ էկոլոգիական պատասխանատվության ինստիտուտի ձևավորումը բխում էր Եվրոպական Միության էկոլոգիական քաղաքականության հիմնական սկզբունքներից, որոնք ամրագրված են Եվրոպական Միության հիմնադրման մասին Համաձայնագրի⁴⁰ 174-րդ հոդվածի 2-րդ մասում. «... Քաղաքականությունը պետք է հիմնվի կանխարգելման, ծագման

³⁸ Տե՛ս **Anderson, Dan R.** Environmental Risk Management: A Critical Part of Corporate Strategy // The Geneva Papers on Risk and Insurance Vol. 27 N2 (April 2002), էջ160:

³⁹ Այդ մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Kim Hollaender, Michelle Ann Kaminsky.** The Past, Present, and Future of Environmental Insurance Including a Case Study of MTBE Litigation // Environmental Forensics (December 2000) Vol. 1, Issue 4, էջեր 206-207:

⁴⁰ Տե՛ս Official Journal C 321 E/3:

աղբյուրում էկոլոգիական վնասի չեզոքացման և «աղտոտողը վճարում է»⁴¹ սկզբունքների վրա»: Նշված սկզբունքները պետք է ուղենիշ լինեն Միության և անդամ-պետությունների օրենսդրության զարգացման ճանապարհին: Այդուհանդերձ, գործնական քայլեր սկսեցին ձեռնարկվել միայն մի շարք խոշոր վթարներից հետո («Պրեստիժ» նավթային տանկերի սուզվելը (2002թ.), Իտալիայի Սեվեզո բնակավայրի մոտ տեղի ունեցած քիմիական գործարանի վթարի հետևանքով դիօքսինի արտանետումները (1976թ.) և այլն), որոնք լուրջ վնաս պատճառեցին շրջակա միջավայրին, դարձան մարդկային և նյութական կորուստների պատճառ:

ԵՄ էկոլոգիական օրենսդրության զարգացման ճանապարհին առանցքային նշանակություն ունեցան «Արդյունաբերական գործունեության վտանգավոր գործոնների մասին» 1982թ. հունիսի 24-ի 82/501/EEC դիրեկտիվը (SEVESO I)⁴² և «Հիմնական վտանգավոր արդյունաբերական գործոնների, այդ թվում՝ վտանգավոր նյութերի կառավարման մասին» 1996թ. դեկտեմբերի 9-ի 96/82/EC դիրեկտիվը (SEVESO II)⁴³, որոնք ամրագրում էին խոշոր արդյունաբերական վթարների կանխարգելմանն ուղղված սկզբունքային իրավական պահանջներ: SEVESO II-ը, որը փոխարինեց SEVESO I-ին, նախատեսում էր վտանգավոր նյութերի ցանկ և դրանց հետ վարվելու անվտանգության պահանջներ, որոնք պարտադիր են օպերատորների համար: Դրանով հանդերձ՝ SEVESO II-ը վտանգավոր նյութեր օգտագործող օպերատորների պատասխանատվության վերաբերյալ ուղղակի պահանջ չի բովանդակում:

ԵՄ-ում թեև էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտը ընդհանուր քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ապահովագրության շրջանակներում գործում էր դեռևս 1970-ականներից, սակայն դրա ինտենսիվ զարգացումը պայմանավորված էր 2004 թվականին «էկոլոգիական վնասի կանխարգելման և հատուցման առնչությամբ պատասխանատվության մասին» ԵՄ դիրեկտիվի (35/2004/EC)⁴⁴ ընդունմամբ: Այս փաստաթուղթը նախատեսում էր, որ

⁴¹ Նշված սկզբունքներն ավելի վաղ ամրագրվել էին ՄԱԿ-ի հովանու ներքո կայացած 1972թ. Ստոկհոլմի կոնֆերանսի կողմից ընդունված «Մարդկային շրջակա միջավայրի մասին» հռչակագրում:

⁴² Տե՛ս Official Journal L 230, 5.8.1982, P. 1-18:

⁴³ Տե՛ս Official Journal L 10, 14.1.1997, P. 13-33:

⁴⁴ Տե՛ս Official Journal L 143 , 30/04/2004, P. 0056 – 0075:

մինչև 2010 թվականը ԵՄ-անդամ պետությունները պետք է մշակեն ֆինանսական երաշխիքների համակարգ շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի հատուցումն ապահովելու համար: Ընդ որում, ապահովագրությունը դիտարկվում էր որպես ունիվերսալ և առավել մատչելի ֆինանսական երաշխիք: Մինչ նշված դիրեկտիվի ընդունումը տեխնաժին վթարների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման հարաբերությունները կարգավորվում էին անդամ-պետությունների օրենսդրությամբ, սակայն դրանք, որպես կանոն, նախատեսում էին հատուցում միայն կյանքին, առողջությանը և գույքին պատճառված վնասի համար, և միայն Շվեդիան, Դանիան և Բելգիան ունեին շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի հատուցման վերաբերյալ հատուկ օրենսդրություն⁴⁵:

Վերոհիշյալ դիրեկտիվի ընդունումը ևս պայմանավորված էր մի շարք օբյեկտիվ պահանջներով, այդ թվում՝ ԵՄ տարածքում էկոլոգիական վնասների հատուցման հարաբերությունները կարգավորող միասնական իրավական պահանջների բացակայությամբ, և անդամ-պետությունների օրենսդրություններում ամրագրված պահանջների էական տարբերություններով: ԵՄ օրենսդրության մակարդակում խնդրի կարգավորման անհրաժեշտությունն ընդգծվեց երկու խոշոր տեխնաժին վթարներից հետո. 1998 թվականին Իսպանիայում արհեստական լճի ամբարտակի փլուզման հետևանքով Լա Դոնադա ազգային պարկի ողողումը և 2000թ. Հունգարիայի տարածքով հոսող Տիսա գետի աղտոտումը Ռումինիայի Բայա Մառե հանքավայրի կեղտաջրերի արտահոսքի հետևանքով: Վերջին դեպքում գետի հունի 300 կմ ձգվածությամբ ոչնչացել էին ֆլորան և ֆաունան, իսկ բնակչությունը զրկվել էր խմելու ջրի այդ պաշարից: Քանի որ պատճառված էկոլոգիական վնասն անդրսահմանային ազդեցություն ուներ, միասնական իրավակարգավորման դաշտի բացակայությունը կոլիզիոն կարգավորման տեսանկյունից լուրջ բարդություններ էր ստեղծում:

Դիրեկտիվի ընդունումը կարևորվեց ոչ միայն էկոլոգիական վնասի հատուցման պարտավորության, այլ նաև էկոլոգիական վնասի համար քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության նոր ռեժիմի ու սխեմաների ամրագրմամբ, որոնք որակապես տարբերվում էին մինչ այդ գոյություն ունեցողներից: Մասնավորապես՝

⁴⁵ Տե՛ս **Фукс Д.** Анализ законодательства ЕС в области экологической ответственности и страхования с оценкой для России. –М.: 2009, էջ 6:

օպերատորները պարտավոր են զեկուցել բոլոր տեսակի տեխնաժին վթարների մասին, «աղտոտողը վճարում է» սկզբունքը գործում է «առանց մեղքի պատասխանատվության» սկզբունքի հետ զուգահեռ⁴⁶, իսկ նյութական պատասխանատվության առավելագույն չափ սահմանված չէ, այսինքն՝ պատճառված վնասները ենթակա են հատուցման ամբողջ ծավալով:

Ուշադրության են արժանի վնասների հատուցման պարտավորության ընդհանուր տրամաբանության շրջանակներում Դիրեկտիվով նախատեսված մի շարք սկզբունքային պահանջներ. *առաջին*, մինչև վնասի պատճառվելը եղած վիճակի վերականգնում, *երկրորդ*, անհրաժեշտ ծախսերի փոխհատուցում և *երրորդ*, բաց թողնված օգուտի հատուցում:

«Աղտոտողը վճարում է» սկզբունքը թեև ունի բավականին ընդգրկուն բովանդակություն, սակայն դրա գործառնման սահմանները ԵՄ օրենսդրությունում նույնքան հստակ են: Օպերատորը ենթակա է նյութական պատասխանատվության շրջակա միջավայրին պատճառված միայն այն վնասների համար, որոնք որոշակի են և չափելի, կարող են վերագրվել մեկ կամ մեկից ավելի սուբյեկտների, և առկա է պատճառական կապ վրա հասած վնասների և օպերատորի կողմից իրականացվող գործունեության միջև: Հարկ է նշել, որ 35/2004/EC դիրեկտիվը կարգավորում է միայն էկոլոգիական վնասի հատուցման հետ կապված հարաբերությունները, իսկ դրա հետևանքով կյանքին և առողջությանը, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց գույքին պատճառված վնասների հատուցման հարաբերությունները կարգավորվում են ԵՄ անդամ-պետությունների ազգային օրենսդրություններով: Անդամ-պետությունների կողմից դիրեկտիվով սահմանված պահանջների իրականացման կապակցությամբ «Willis Environmental Practice» բրիտանական ամսագիրը 2010 թվականի հունիսի համարում գրում է. «Շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտի օրենսդրության խստացումն ուղիղ համեմատական է ֆինանսական պատասխանատվության

⁴⁶ Սա միանգամայն նոր մոտեցում էր, որը աննախադեպ խստացրեց պատասխանատվության գործող ռեժիմը: Եթե առանց մեղքի պատասխանատվության սկզբունքը (արևմտյան գրականություն գործածվում են նաև «խիստ պատասխանատվություն» կամ «բացարձակ պատասխանատվություն» եզրույթները) գործում էր միայն առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված վնասի համար, ապա Դիրեկտիվի ընդունումից հետո դրա գործողությունը եզակի բացառություններով տարածվում էր բոլոր տեխնաժին վթարների առնչությամբ ծագող վնասների հատուցման հարաբերությունների նկատմամբ:

խստացմանը. առաջին արդյունքը պայմանավորում է էկոլոգիական վնասների համար ֆինանսական ապահովագրության ծառայությունների զարգացումը»⁴⁷: Պատահական չէ, որ 2010 թվականը հենց այն ժամկետն էր, որը սահմանված էր ԵՄ անդամ երկրների համար էկոլոգիական վնասների հատուցմանն ուղղված ֆինանսական երաշխիքների համակարգ մշակելու համար: Նշվածից ակնհայտ է, որ պատասխանատվության ռեժիմի խստացումը օբյեկտիվ անհրաժեշտություն ստեղծեց ապահովագրական ծառայությունների զարգացման համար:

Ժամանակակից փուլում էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության շուկայում ակտիվ մրցակցության արդյունքում ապահովագրական ընկերությունները ձգտում են առաջարկվող պոլիսներում նվազեցնել վերապահումները և մեծացնել ապահովագրական ծածկույթը: Այդուհանդերձ, էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի գործառույժն ուղեկցվում է մի շարք բարդություններով, որոնց թվում հարկ է հիշատակել շրջակա միջավայրի որակի վերաբերյալ համակողմանի տվյալներ պարունակող վիճակագրական բազայի բացակայությունը, ինչը հնարավորություն կտար ապահովագրողներին ճիշտ գնահատել վնասների հավանականությունը և ծավալները, մշակել համարժեք սակագնային քաղաքականություն:

Այս առնչությամբ 35/2004/EC դիրեկտիվի գործողության արդյունավետության վերաբերյալ Եվրոպական Հանձնաժողովի 12.10.2010թ. հաշվետվությունում⁴⁸ վնասված կամ աղտոտված բնական ռեսուրսների և դրանց վերականգնման մեթոդների տնտեսական գնահատումը համարվել է ամենաբարդ տեխնիկական խնդիրը, որը պահանջում է լուրջ ուսումնասիրություններ: Նույն հաշվետվության երկրորդ մասում որպես Դիրեկտիվի իմպլեմենտացիայի բարդություններ՝ հիշատակվում են.

1. անդամ-պետությունների իրավական համակարգերում սկզբունքորեն նոր պահանջների ինտեգրման խնդիրները,
2. էկոլոգիական վնասի գնահատման համար անհրաժեշտ նորմատիվամեթոդական բազայի մշակման խնդիրը,

⁴⁷ Տե՛ս «Willis Environmental Practice» ամսագիր, 2010 հունիս, էջ 1:

⁴⁸ Այդ մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions under Article 14(2) of Directive 2004/35/CE on the environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage /*COM/2010/0581 final */:

3. անդամ-պետությունների հայեցողությանը ենթակա մի շարք ոլորտներում իրավակարգավորման մոտեցումների և ուղղությունների հստակեցումը:

Վերագրյալ խնդիրների, դրանց պատճառների և լուծման ուղիների հանգամանալից ուսումնասիրությունը մեծ կարևորություն ունի ազգային օրենսդրության շրջանակներում էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի իրավական կարգավորման համար:

ԵՄ-ում էկոլոգիական պատասխանատվության նոր ռեժիմի օրենսդրական ամրագրման հիմնական նպատակը ֆինանսական երաշխիքների ստեղծումն է շրջակա միջավայրին պատճառված վնասների հատուցումն ապահովելու համար: Ու թեև դիրեկտիվը, ի տարբերություն սկզբնական մի շարք նախագծերի, օր.՝ «Սպիտակ փաստաթուղթը»⁴⁹, պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության պահանջ չէր նախատեսվում (պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության համակարգ գործում է միայն Բելգիայում, Գերմանիայում և Պորտուգալիայում), սակայն ռեժիմի խստացումը, տնտեսվարողների համար ֆինանսական բնույթի արտոնությունների սահմանումը, տնտեսական մրցակցությունը և մի շարք այլ գործոններ օբյեկտիվորեն պայմանավորեցին ապահովագրական ծառայությունների նախընտրելիությունը այլ ֆինանսական երաշխիքների նկատմամբ: 35/2004/EC դիրեկտիվի գործողության արդյունավետության վերաբերյալ Եվրոպական Հանձնաժողովի 12.10.2010թ. հաշվետվության⁵⁰ ֆինանսական անվտանգության մեխանիզմների ուսումնասիրությանը նվիրված 4-րդ գլխում բերվում են տվյալներ, որոնց համաձայն՝ էկոլոգիական ապահովագրությունն առավել կիրառելի ֆինանսական գործիքն է, որին հաջորդում են բանկային երաշխիքները, երաշխավորությունները, փոխադարձ ապահովագրության հիմնադրամները և այլ շուկայական գործիքներ:

Ներկայումս ԵՄ-ում էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի զարգացման հիմնական միտումը ընդհանուր քաղաքացիաիրավական

⁴⁹ Տե՛ս **Martin Hedemann-Robinson**. Enforcing European Union Environmental Law: Legal Issues and Challenges. London. Routledge-Cavendish, 2007, էջ 488:

⁵⁰ Այդ մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions under Article 14(2) of Directive 2004/35/CE on the environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage /*COM/2010/0581 final */:

պատասխանատվության ապահովագրության պոլիսներից էկոլոգիական ռիսկերի առանձնացումն է և հատուկ՝ տարբեր տնտեսվարողների համար անհատականացված պայմաններով ապահովագրական ծառայությունների մշակումը⁵¹:

Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ՌԴ օրինակը: Ի տարբերություն ԱՄՆ-ի և ԵՄ-ի, որտեղ էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ձևավորումը օբյեկտիվ արձագանք էր շուկայի պահանջին և դինամիկ իրավական զարգացումների արդյունք, ՌԴ-ում նշված նախադրյալները բացակայում էին: Խորհրդային շրջանի տնտեսության կառուցվածքը (բնական պաշարների նկատմամբ պետության բացառիկ սեփականության իրավունքը, արտադրական օբյեկտների նկատմամբ պետության սեփականության իրավունքը, տնտեսության զարգացման կենտրոնացված պլանավորումը) թույլ չէր տալիս և չէր էլ կարող թույլ այնպիսի շուկայական գործիքի կիրառումը, ինչպիսին էկոլոգիական ապահովագրությունն էր: Իսկ շուկայական տնտեսության անցումը և լայնածավալ մասնավորեցման գործընթացները անհրաժեշտություն ստեղծեցին ձևավորել նոր ապահովագրական համակարգ, որը հնարավորություն կտար ապահովելու ինչպես տնտեսվարողների, այնպես էլ հասարակության և պետության շահերը նաև շրջակա միջավայրի որակի ապահովման մասով: Հետխորհրդային պետություններից Ռուսաստանի Դաշնությունն առաջինն էր, որտեղ սկսեց ձևավորվել էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտը: 1991 թվականին «Շրջակա բնական միջավայրի պահպանության մասին» ՌԴ օրենքում⁵² ամրագրվեց էկոլոգիական ապահովագրության վերաբերյալ դրույթ: Ի կատարումն նշված դրույթի ՌԴ բնապահպանության նախարարության և Ռոսգոսստրախի կողմից մշակվեց փաստաթուղթ, որը կոչվում էր «ՌԴ-ում կամավոր էկոլոգիական ապահովագրության կարգի վերաբերյալ տիպային դրույթներ»: Էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի ձևավորման գործում կարևոր նշանակություն ունի նաև ՌԴ էկոլոգիական

⁵¹ St'u Гармонизация экологических стандартов II. Заключительный технический отчет. Блок деятельности 13. Экологическая ответственность и экологическое страхование. М.: - 2009, էջ 69:

⁵² St'u Закон РСФСР «Об охране окружающей природной среды» от 19 декабря 1991г. N 2060-1 (в ред. Федерального закона от 10 июля 2001г. N 93-ФЗ):

դրույթները⁵³, որը նախատեսում է «Ֆինանսական երաշխիքների մեխանիզմի ստեղծում, ներառյալ շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցության համար էկոլոգիական ապահովագրությունը»: «Շրջակա բնական միջավայրի պահպանության մասին» ՌԴ գործող օրենքը⁵⁴ (2002թ.), որը փոխարինեց 1991թ.-ի օրենքին, 18-րդ հոդվածում ամրագրեց էկոլոգիական ապահովագրության՝ որպես պատասխանատվության ապահովագրության ինքնուրույն տեսակի և շրջակա միջավայրի պահպանության տնտեսական գործիքի վերաբերյալ հետևյալ դրույթները.

«1. էկոլոգիական ապահովագրությունն իրականացվում է էկոլոգիական ռիսկերի վրա հասնելու դեպքում իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց գույքային շահերի պաշտպանության նպատակով:

2. Ռուսաստանի Դաշնությունում կարող է իրականացվել պարտադիր պետական էկոլոգիական ապահովագրություն:

3. Ռուսաստանի Դաշնությունում էկոլոգիական ապահովագրությունն իրականացվում է ՌԴ օրենսդրության հիման վրա»:

ՌԴ-ում պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության համակարգը սկսեց ձևավորվել «Վտանգավոր արտադրական օբյեկտների արդյունաբերական անվտանգության մասին» ՌԴ օրենքի⁵⁵ (1997թ.) ընդունումից հետո: Օրենքի 15-րդ հոդվածը սահմանում էր. «Վտանգավոր արտադրական օբյեկտ շահագործող կազմակերպությունը պարտավոր է ապահովագրել իր պատասխանատվությունը վտանգավոր արտադրական օբյեկտում վթարի հետևանքով այլ անձանց կյանքին, առողջությանը և գույքին, ինչպես նաև շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի համար»: Նույն օրենքն ամրագրում էր նաև առավել վտանգի աղբյուր հանդիսացող գործունեության տեսակների ցանկ, որոցով պայմանավորված ռիսկերը ենթակա են պարտադիր ապահովագրության: Այդ ցանկը ներառում էր վտանգավոր արտադրական օբյեկտների, ատոմային էներգիայի օբյեկտների, հիդրոտեխնիկական կառույցների շահագործումը և նշանակալից էկոլոգիական

⁵³ Ст'я Распоряжение Правительства РФ «Об одобрении экологической доктрины Российской Федерации» от 31 августа 2002г. N 1225-р:

⁵⁴ Ст'я Федеральный Закон «Об охране окружающей среды» от 10 января 2002г. N 7-ФЗ (в ред. Федерального закона от 14.07.2008 N 118-ФЗ):

⁵⁵ Ст'я Федеральный Закон «О промышленной безопасности опасных производственных объектов» от 21 июля 1997г. N 116-ФЗ (в ред. Федерального закона от 18.12.2006 N 232-ФЗ):

ռիսկեր ունեցող գործունեության այլ տեսակներ: Գործունեության նշված տեսակներով զբաղվող սուբյեկտների համար պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության պոլիսները ապահովում էին ծածկույթ տեխնոլոգիական վթարների կամ աղետների հետևանքով երրորդ անձանց պատճառված վնասի համար, մասնավորապես՝ շրջակա միջավայրի աղտոտման հետևանքները չեզոքացնելու, կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասները հատուցելու, ապահովագրական պատահարից տուժած երրորդ անձանց ուղղակի գույքային վնասները վերականգնելու համար անհրաժեշտ ծախսերը: Բնականաբար, վնասների հատուցման խնդրի լուծումը օրենսդրական մակարդակում սկզբունքային դրույթների ամրագրումից բացի, պահանջում է նաև վնասների գնահատման համար անհրաժեշտ նորմատիվամեթոդական բազայի մշակում:

Վտանգավոր արտադրական օբյեկտների պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության մեխանիզմի զարգացումը ընդգծեց նաև տնտեսական գործունեության այլ ոլորտներում էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության անհրաժեշտությունը: Ընդ որում, առանձնակի կարևորություն է տրվում ոչ միայն տեխնածին վթարներով կամ աղետներով պայմանավորված ռիսկերի ապահովագրությանը, այլ նաև շրջակա միջավայրի վրա շարունակական բացասական ներգործության հետևանքով տնտեսվարողի պատասխանատվության ապահովագրությանը: Էկոլոգիական ռիսկերի նշված խմբի ապահովագրությունը պակաս կարևոր չէ, քանի որ շրջակա միջավայրի վրա շարունակական բացասական ներգործությունը առանձին տարրերի աղտոտումից բացի, կարող է հանգեցնել կենդանական և բուսական աշխարհի բնակության վայրերի դեգրադացիայի, բնական համակարգերի անդառնալի փոփոխությունների, բնական համալիրների և լանդշաֆտների իսպառ ոչնչացման և այլ ծանր հետևանքների: Որոշ հեղինակներ գտնում են, որ ՌԴ-ում պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության մասին օրենքի ընդունումը կարող է համակողմանիորեն կարգավորել տվյալ ոլորտի հարաբերությունները⁵⁶:

⁵⁶ St'u **Меньшикова О.В., Меньшиков В.В.** Экологическая ответственность и экологическое страхование. // Электронное периодическое издание “Вестник Международной академии наук. Русская секция”, 2012 N2, էջ 40:

Իհարկե, քննարկվող ինստիտուտի արդյունավետությունը գնահատելիս սկզբունքային նշանակություն ունի այն, թե որքանով է ապահովվել շրջակա միջավայրին պատճառված վնասների հատուցումը: Իսկ ՌԴ-ում էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի գործառնան արդյունավետության ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ տեխնածին վթարների հետևանքով առաջացած էկոլոգիական վնասները գրեթե միշտ հատուցվում են բյուջետային հատկացումների հաշվին, իսկ ապահովագրական ծառայություններ առաջարկող ընկերությունների գործունեությունը ծառայում է վերջիններիս նեղ շահերին: Բացակայում են տնտեսական խթանները, որոնք տնտեսվարողների համար շահավետ կդարձնեն էկոլոգիական ռիսկերի կառավարման ծառայություններից օգտվելը և հնարավոր վնասների կանխարգելումը⁵⁷:

Փորձագիտական հաշվարկները ցույց են տալիս, որ էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության գործող համակարգը թույլ է տալիս հատուցել պատճառված վնասի մինչև 40 տոկոսը (պարտադիր ապահովագրության դեպքում ապահովագրական ծածկույթը չի գերազանցում 7.000.000 ՌԴ ռուբլին)⁵⁸՝ միաժամանակ պահպանելով ապահովագրական ընկերությունների արձանագրած բավականին բարձր տնտեսական ցուցանիշները⁵⁹:

Ոլորտի կարգավորման հաջորդ փորձը 2008 թվականի մարտին էր, երբ Ռուսաստանի խորհրդարանի վերին պալատը՝ Դաշնության Խորհուրդը, քվեարկության դրեց «Էկոլոգիական ապահովագրության մասին» ՌԴ օրենքի նախագիծը, որը, սակայն, չընդունվեց⁵⁹:

2012 թվականին վտանգավոր օբյեկտներ շահագործող կազմակերպությունների պատասխանատվության հարաբերությունները կարգավորող օրենսդրության փոփոխություններից հետո ՌԴ-ում, ըստ էության, վերացվեց պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության համակարգը: Մինչ այդ «Վտանգավոր արտադրական օբյեկտների արդյունաբերական անվտանգության մասին» ՌԴ օրենքի

⁵⁷ Տե՛ս Гармонизация экологических стандартов II. Заключительный технический отчет. Блок деятельности 13. Экологическая ответственность и экологическое страхование. М.: - 2009, էջ 11:

⁵⁸ Տե՛ս **Моткин Г.А.** Экономико-правовые основы страхования риска загрязнения окружающей среды // Государство и право, N 6, 1994, էջ 124:

⁵⁹ Տե՛ս **Kochtcheeva, Lada V.** Comparative environmental regulation in the United States and Russia: institutions, flexible instruments, and governance. State University of New York Press, Albany 2009, էջ 145:

համաձայն՝ վտանգավոր արտադրական օբյեկտներ շահագործող կազմակերպությունները, ի թիվս այլ ռիսկերի, պարտավոր էին ապահովագրել նաև տեխնածին վթարով պայմանավորված էկոլոգիական ռիսկերը: Նշված օրենքին փոխարինեց 2012 թվականի հունվարի 1-ից ուժի մեջ մտած «Վտանգավոր օբյեկտում տեղի ունեցած վթարի հետևանքով պատճառված վնասի համար վտանգավոր օբյեկտի սեփականատիրոջ քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության պարտադիր ապահովագրության մասին» ՌԴ օրենքը⁶⁰, որի գործողությունը չի տարածվում շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի հետևանքով ծագող հասարակական հարաբերությունների վրա: ԵՎ քանի որ ՌԴ Պետական դումայի քննարկմանը ներկայացված «Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության մասին» օրենքի նախագիծը չարժանացավ օրենսդրի հավանությանը, ստեղծված պայմաններում էկոլոգիական ռիսկերը կարող են ապահովագրվել միայն կամավորության սկզբունքով: Իսկ կամավոր ապահովագրության համակարգի զարգացմանը խոչընդոտում են մի շարք գործոններ, որոնց թվում՝

1. էկոլոգիական վնասի և դրանով պայմանավորված այլ վնասների հատուցման համար քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության վերաբերյալ օրենսդրության անկատարությունը,

2. տնտեսվարող սուբյեկտների խրախուսման մեխանիզմների, ինչպես նաև ընկերությունների մոտ ազատ ֆինանսական միջոցների բացակայությունը, որոնք ապահովագրավճարների տեսքով կարելի է ուղղել համապատասխան հիմնադրամներ՝ ապահովագրական պատահարի դեպքում չալանավորված խոշոր ֆինանսական ծախսերից խուսափելու նպատակով:

Այստեղ հարկ է հիշատակել նաև Չինաստանում լայնորեն շրջանառվող մոտեցումն առ այն, որ անհրաժեշտ է ստեղծել պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության համակարգ բարձր ռիսկանությամբ և էական աղտոտման

⁶⁰ Ст'у Федеральный Закон “Об обязательном страховании гражданской ответственности владельца опасного объекта за причинение вреда в результате аварии на опасном объекте” от 27 июля 2010г. N 225-ФЗ:

պոտենցիալ ունեցող արդյունաբերական օբյեկտների համար՝ հաշվի առնելով այլ պետությունների փորձը և Չինաստանի տնտեսության առանձնահատկությունները⁶¹:

Անհերքելի ճշմարտություն է, որ կամավոր էկոլոգիական ապահովագրությունը տնտեսապես արդարացված է միայն քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության իրական և արդյունավետ լինելու պայմաններում:

Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի զարգացման նախադրյալները միջազգային համագործակցության շրջանակներում:

Միջպետական համագործակցության մակարդակում ևս էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի՝ որպես ունիվերսալ ֆինանսական երաշխիքի ամրագրման արդիականությունը օրինաչափորեն բխում է շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի լրիվ չափով հատուցումն ապահովելու անհրաժեշտությունից: Սակայն միջազգային համաձայնագրերի բնույթը, զգայուն հարցերի վերաբերյալ կատեգորիկ ձևակերպումներից խուսափելու և պետությունների ազգային իրավասության շրջանակները չխախտելու ընդունված պրակտիկան զգալիորեն բարդացնում են էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի պարտադիր կիրառելիության վերաբերյալ կոնսենսուսը: Միջազգային էկոլոգիական իրավունքին հայտնի միակ օրինակը «Նավթամթերքով աղտոտման հետևանքով պատճառված վնասի համար քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության մասին» 1969թ. Բրյուսելի կոնվենցիայի⁶² 7-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված դրույթն է, որ սահմանում է. «Սույն կոնվենցիայի դրույթների իրացումն ապահովվում է պարտադիր ապահովագրության միջոցով»: Փոխարենը մի շարք գլոբալ և տարածաշրջանային բնապահպանական համաձայնագրեր որոշակի ոլորտներում գործունեություն իրականացնող սուբյեկտների համար սահմանում են ֆինանսական երաշխիքներ ապահովելու պահանջ: Դրանց թվում կենտրոնական տեղ է զբաղեցնում «Շրջակա միջավայրի համար վտանգավոր գործունեության հետևանքով պատճառված վնասի համար քաղաքացիական պատասխանատվության մասին» 1993թ. Լուզանի

⁶¹ Այդ մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Michael Faure, Song Ying**. China and International Environmental Liability. Legal Remedies for Transboundary Pollution. Edward Elgar Publishing Limited, 2008, էջ 304:

⁶² Նավագնացության միջազգային կազմակերպության պաշտոնական կայք՝ www.imo.org:

կոնվենցիան⁶³, որը դեռևս ուժի մեջ չի մտել: Այն սահմանում է առանց մեղքի կամ խիստ պատասխանատվության, ինչպես նաև մեկից ավելի գործոնների փոխազդեցության արդյունքում շրջակա միջավայրին վնաս պատճառելու դեպքում համապարտ պատասխանատվության սկզբունքները: Կոնվենցիան ներառում է նաև վտանգավոր նյութերի, գենետիկորեն փոփոխված օրգանիզմների, վտանգավոր միկրոօրգանիզմների և թափոնների հետ կապված էկոլոգիական ռիսկերը: Հատկանշական է, որ Կոնվենցիան Կոդմերին չի պարտավորեցնում ապահովել պարտադիր ֆինանսական երաշխիքներ, սակայն որոշ դեպքերում օպերատորները պարտավոր են սահմանված չափով մասնակցություն ունենալու ֆինանսական երաշխիքների ստեղծմանը⁶⁴:

Ֆինանսական երաշխիքներ ապահովելու պահանջներ են սահմանում նաև «Միջուկային էներգետիկայի ոլորտում երրորդ անձանց պատասխանատվության մասին» 1960թ. Փարիզի կոնվենցիան⁶⁵, «Միջուկային վնասի համար քաղաքացիական պատասխանատվության մասին» 1963թ. Վիեննայի կոնվենցիան⁶⁶, «Արդյունաբերական վթարների անդրսահմանային ազդեցության մասին» 1992թ. Հելսինկիի կոնվենցիան⁶⁷, «Մեծ հեռավորությունների վրա օդի անդրսահմանային աղտոտման մասին» 1979թ. Ժնևի կոնվենցիան⁶⁸, «Վտանգավոր թափոնների անդրսահմանային փոխադրման և տեղադրման հետևանքով առաջացած էկոլոգիական վնասի հատուցման և պատասխանատվության մասին» 1999թ. Բազելի արձանագրությունը⁶⁹ և այլ համաձայնագրեր:

Կարևոր է հիշատակել նաև ՄԱԿ-ի հովանու ներքո համապատասխան զարգացումների մասին՝ պայմանավորված կայուն զարգացման հայեցակարգի ձևավորմամբ: Մասնավորապես, 2000 թվականին մի խումբ ֆինանսական կազմակերպություններ և ապահովագրական ընկերություններ մշակեցին և ՄԱԿ-ի

⁶³ www.conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/150.htm:

⁶⁴ Այդ մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Mauro Bussani, Ugo Mattei**. Environmental Liability and Ecological Damage in European Law. Cambridge University Press. 2008, էջ 4:

⁶⁵ Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության պաշտոնական կայք՝ www.oecd-nea.org/law/nlparis_conv.html:

⁶⁶ www.iaea.org/Publications/Documents/Conventions/liability.html:

⁶⁷ www.unece.org/leginstr/env.html:

⁶⁸ www.unece.org/leginstr/env.html:

⁶⁹ www.basel.int:

Շրջակա միջավայրի պահպանության ծրագրին ներկայացրեցին մի շարք սկզբունքներ ամփոփող փաստաթուղթ (UNEP 2000a և UNEP 2000b), որոնք կարող էին կիրառվել էկոլոգիական ստանդարտներին տնտեսվարողների համապատասխանությունը գնահատելու համար: Այս նախաձեռնության շրջանակներում կարևորվում էր տնտեսվարողների էկոլոգիական և փոխկապկցված այլ ոլորտների մշտական անհատականացումը, հաշվարկը և գնահատումը վերջիններիս կողմից վարկային, ապահովագրական և այլ գործառնությունների պայմանները որոշելու համատեքստում⁷⁰:

Միջազգային համագործակցության շրջանակներում էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի զարգացման մասին խոսելիս հարկ է հիշատակել նաև ԱՊՀ երկրների միջխորհրդարանական վեհաժողովի ագրարային քաղաքականության, բնական ռեսուրսների և էկոլոգիայի հարցերով հանձնաժողովի կողմից մշակված և 2003թ. նոյեմբերի 15-ին վեհաժողովի կողմից ընդունված «Էկոլոգիական ապահովագրության մասին»⁷¹ և «Էկոլոգիական անվտանգության մասին»⁷² ԱՊՀ մոդելային օրենքների մասին, որոնք սահմանեցին էկոլոգիական անվտանգության ապահովման և էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի կարգավորման ուղենիշերը:

Ամփոփելով էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ժամանակագրության ուսումնասիրությունը՝ կարող ենք արձանագրել հետևյալ օրինաչափությունները.

1. Անկախ իրավական համակարգից և ավանդույթներից՝ մեր կողմից դիտարկված բոլոր օրինակներում էկոլոգիական ապահովագրության զարգացման կարևորագույն նախապայմանը շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի համար պատասխանատվության ռեժիմի խստացումն է և հատուցման կառուցակարգերի կատարելագործումը:

2. Պատասխանատվության ռեժիմի խստացումը, որպես այդպիսին, կատարվել է ոչ թե գործող իրավակարգավորման շրջանակներում փոփոխությունների, այլ հատուկ

⁷⁰ St´u Encouraging Environmental Management in Industry. OECD Publications, 2001, էջ 29:

⁷¹ <http://www.iacis.ru/upload/iblock/fed/155.pdf>:

⁷² <http://www.iacis.ru/upload/iblock/299/154.pdf>:

իրավական ակտերի ընդունման ճանապարհով: Նման մոտեցումն ապացուցում է, որ շրջակա միջավայրին պատճառված վնասների համարժեք հատուցման ապահովումը միայն քաղաքացիաիրավական կարգավորման շրջանակներում հնարավոր չէ, քանզի հասարակական հարաբերությունների տվյալ խումբը կարգավորվում է նաև ֆինանսական, վարչական և իրավունքի այլ ճյուղերի նորմերով:

3. Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի արդյունավետ գործառումը օրենսդրական կարգավորումից բացի, հենվում է նաև նորմատիվամեթոդական բազայի վրա: Առանձնակի կարևորություն ունի նաև համալիր տեղեկատվական բազաների և վիճակագրության վարումը: Նշված գործոնները նպաստում են, որպեսզի հավաստի տեղեկատվության հիման վրա հնարավորինս որոշակիացվեն շուկայում առկա ապահովագրական ծառայությունների պայմանները և ներդաշնակեցվեն կողմերի շահերը:

4. Բոլոր համակարգերում արձանագրվում է այն միտումը, որ էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրությունը կատարվում է ընդհանուր քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ապահովագրությունից առանձին: Սա ևս մի փաստարկ է հոգուտ այն պնդման, որ էկոլոգիական ապահովագրությունը պատասխանատվության ապահովագրության ինքնուրույն, առանձնահատուկ և բարդ տեսակ է, ինչը պայմանավորում է դրա հատուկ կարգավորման անհրաժեշտությունը:

5. Իրավական համակարգերի տարբերությունները ընդհանուր օրինաչափությունների շրջանակներում հիմնականում պայմանավորել են օրենսդրության կառուցվածքային առանձնահատկությունները, ինչպես նաև էկոլոգիական ապահովագրության պարտադիր կամ կամավոր լինելու, հատուցման սխեմաների վերաբերյալ տարբերակված մոտեցումները:

§2. Էկոլոգիական ապահովագրության էությունը, բովանդակությունը և տեսակները

Էկոլոգիական ապահովագրության հասկացության սահմանումը և դրա բովանդակային ծավալի հստակեցումն ունի կարևոր նշանակություն: Այն թույլ է տալիս ապահովագրության տվյալ տեսակը սահմանազատել մյուս տեսակներից,

անհատականացնել ապահովագրության օբյեկտը և առարկան, որոշել ապահովագրության ենթակա ռիսկերի շրջանակը, ուրվագծել ապահովագրական պատահարի իրավական բնորոշումը:

Ապահովագրության ինստիտուտն ընդունված է դիտարկել որպես իրավական մեխանիզմ, որը թույլ է տալիս որոշակի ռիսկերի հետևանքները կրելու պարտավորությունը փոխանցել երրորդ անձանց⁷³: Խորհրդային հանրագիտարանային բառարանում ապահովագրությունը բնորոշվում է որպես միջոցառումների համալիր՝ ուղղված մասնակիցների կողմից դրամական (ապահովագրական) ֆոնդի ձևավորմանը, որի միջոցներից հատուցվում են տարերային աղետների, դժբախտ պատահարների հետևանքով պատճառված վնասները, կատարվում են դրանց հետ կապված այլ վճարներ⁷⁴:

Զարգացած շուկայական տնտեսություն ունեցող երկրներում ապահովագրությունը ռազմավարական նշանակություն ունի, քանի որ այն երաշխիք է անկանխատեսելի բնական, տեխնածին կամ այլ երևույթների հետևանքով խախտված գույքային շահերի վերականգնման համար, նպաստում է պետության ֆինանսական համակարգի ամրապնդմանը: Այն ոչ միայն ազատում է բյուջեն վնասների հատուցմանն ուղղվող ծախսերից, այլ նաև հանդիսանում է երկարաժամկետ ներդրումների առավել կայուն աղբյուրներից մեկը⁷⁵: Կայացած ապահովագրական համակարգը, այդ թվում նաև մարդկանց կյանքի և առողջության համար սպառնալիք հանդիսացող էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրությունը շուկայական տնտեսության զարգացվածության ցուցանիշներից է⁷⁶:

Ինչպես գործարարական գործունեության մյուս տեսակները, այնպես էլ ապահովագրական գործունեությունը հիմնվում է տարբեր սուբյեկտների տնտեսական շահերի համընկնման և փոխլրացման գաղափարի վրա: Ապահովագրության հարաբերությունների հիմքում ընկած է մի կողմից ապահովադիրների (շահառուների)

⁷³ Տե՛ս **Абрамов В.Ю.** Страхование. – М.: Аникл, 2004, էջ 100:

⁷⁴ Տե՛ս Советский энциклопедический словарь. Под ред. **А.М. Прохорова, А.А. Гусеева и др.** – 4-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1987, էջ 1280:

⁷⁵ Տե՛ս **Косаренко Н.Н.** Правовое обеспечение публичных интересов в сфере страхования. Монография. – М.: Wolters Kluwer, 2010, էջ 21:

⁷⁶ Ավելի մանրամասն տե՛ս **Ерофеев Б.В.** Экологическое право: Учебник. 3-е изд., доп. – М.: “Форум: ИНФРА-М”, 2006, էջ 161:

մասնավոր շահը՝ ապահովագրական դեպքը վրա հասնելիս ստանալ հատուցում, մյուս կողմից՝ ապահովագրական ընկերությունների՝ շահույթ ստանալու մասնավոր շահը: Միաժամանակ, ցանկացած տեսակի ապահովագրական հարաբերություններում առկա է նաև հանրային շահը, որը ենթադրում է տարատեսակ բացասական գործոնների ազդեցությունից հանրային բարիքների (արժեքների) պաշտպանություն⁷⁷: Էկոլոգիական ապահովագրության հարաբերություններում հանրային շահերը հատկապես ընդգծված են, քանի որ եթե կենսոլորտը բարենպաստ չէ մարդու գոյության և առողջության համար, ապա իմաստազրկվում են նրա բոլոր իրավունքները⁷⁸: Այս է պատճառը, որ ապահովագրության ոլորտում ձևավորվող հարաբերությունները կարգավորվում են ինչպես հանրային իրավունքի (օրինակ՝ լիցենզավորում, վերահսկողություն), այնպես էլ մասնավոր իրավունքի ինստիտուտներով (օրինակ՝ ապահովագրական պայմանագրի վերաբերյալ քաղաքացիական օրենսդրության նորմերը):

Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի գործառնման շուրջ կեսդարյա պատմության ընթացքում իրավաբանական և տնտեսագիտական գրականությունում տարատեսակ հասկացություններ են առաջարկվել ինչպես արևմտյան, այնպես էլ ռուսական հեղինակների կողմից: Այդուհանդերձ, դոկտրինալ աղբյուրներում էկոլոգիական ապահովագրության միասնական հասկացություն գոյություն չունի:

Արևմտյան հեղինակների մի մասը (Ջ. Հոնթելեզ, Լ. Ք. Քոլդվելլ, Ֆ. Փ. Թոմաս և ուրիշներ) էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտը դիտարկում է նեղ իմաստով՝ որպես պոտենցիալ վտանգ ներկայացնող օբյեկտների սեփականատերերի քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ապահովագրություն⁷⁹: Հատկանշական է, որ թեև նշված հեղինակները էկոլոգիական ապահովագրության

⁷⁷ Ապահովագրական հարաբերություններում հանրային շահերի պաշտպանությունը մեծապես արժևորվում է, քանի որ անկախ այն բանից, թե ով է նյութական կամ այլ արժեքների սեփականատերը, դրանց պաշտպանվածությունը՝ որպես իրողություն, իրավական պետության կարևորագույն արժեքներից է:

⁷⁸ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ: Խմբ. **Գ. Ղազինյան, Ա. Վաղարշյան**: - Եր.: «Իրավունք», 2010թ., էջ 418:

⁷⁹ Տե՛ս մանսավորապես՝ **John Hontelez**. Environmental Policy Integration (EPI): Theory and practice in the UNECE region. European ECOForum. Kiev 2003. // **Lynton Keith Caldwell**. International Environmental Policy. Emergence and Dimensions. Second Edition. Duke Press Policy Studies. Duke University Press. Durham and London 1990. // **Thomas F.P.** Sullivan Environmental Law Handbook. Fourteenth Edition. Government Institutes, Inc. Rockville, MD 1997.

շրջանակներում դիտարկում են միայն շրջակա միջավայրին պատճառված վնասների հատուցման հնարավորությունը:

Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի առավել լայն բովանդակային ընդգրկման մոտեցման կողմնակից է Ա.Լ. Բաժայկինը, ով իր աշխատությունում հիմնավորում է, որ էկոլոգիական ապահովագրության ներքո պետք է հասկանալ ոչ միայն քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ապահովագրությունը, այլ նաև ընդհանուր առմամբ էկոլոգիական անվտանգության ապահովումը և շրջակա միջավայրի պահպանությունը⁸⁰:

Ի տարբերություն նշված մոտեցման՝ ռուսական գիտնականների գերակշիռ մասը (Մ.Մ. Բրինչուկ, Վ.Վ. Պետրով, Բ.Վ. Երոֆեև, Է.Յու. Իսմաիլովա, Յու.Վ. Տրունցևսկի և այլք) էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի շրջանակներում ներառում են այն հասարակական հարաբերությունները, որոնք առաջանում են տեխնածին վթարների և տարերային աղետների հետևանքով շրջակա միջավայրին կամ նրա առանձին բաղադրիչներին պատճառված վնասի դեպքում հատուկ ապահովագրական ֆոնդերի հաշվին ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց, ինչպես նաև պետության գույքային շահերի պաշտպանության կապակցությամբ⁸¹:

Գ.Պ. Սերովը էկոլոգիական ապահովագրությունը բնորոշում է որպես օրենքի հիման վրա իրականացվող, բնական օբյեկտների համար առավել վտանգի աղբյուր հանդիսացող գործունեությամբ զբաղվող ձեռնարկությունների, կազմակերպությունների և հաստատությունների քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ապահովագրություն, վթարների և տեխնածին աղետների հետևանքով ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց վնաս պատճառելու, ինչպես նաև աղտոտված բնական օբյեկտների՝ բնակչության և տարածքների վրա ազդելու դեպքում⁸²:

⁸⁰ Տե՛ս **Бажайкин А.Л.** Экологическое страхование: теория, практика правового регулирования. Диссертация ... к.ю.н. М.: 2002, էջ 131:

⁸¹ Տե՛ս մասնավորապես՝ **Бринчук М.М.** Экологическое право. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп.-М.: "Юристъ", 2005, էջ 328: // **Петров В.В.** Экологическое право России. Учебник. -М.: "БЕК", 1995, էջ 235: // **Ерофеев Б.В.** Экологическое право. Учебник. 3-е изд. перераб. и доп.-М.: И/Д "ФОРУМ":ИНФРА-М., 2006, էջ 161: // **Исмаилова Э.Ю., Трунцевский Ю.В.** Экологическое право. Учебник. 4-е изд., перераб. и доп.-М.: "ЮрИнфоР-МГУ", 2008, էջ 134:

⁸² Տե՛ս **Серов Г.П.** Правовое регулирование экологической безопасности при осуществлении промышленной и иных видов деятельности. – М.: "Ось-89", 1998, էջ 115:

Չնայած էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի տարատեսակ բնորոշումներին, գրեթե բոլոր հեղինակներն ընդունում են այն մոտեցումը, որ լինելով բնօգտագործման կարգավորման տնտեսական մեխանիզմի բաղադրիչ՝ էկոլոգիական ապահովագրությունը հիմնվում է կողմերի փոխադարձ շահերի վրա, երբ ռացիոնալ բնօգտագործման խնդիրը լուծվում է մի կողմից աղտոտողի տնտեսական նպատակների, մյուս կողմից հասարակության շահերի հավասարակշռման ճանապարհով⁸³: Այսինքն՝ էկոլոգիական ապահովագրությունը հանդես է գալիս որպես էկոլոգիական վնասի հատուցման արտաբյուջետային գործիք, որը թույլ է տալիս կատարել ռիսկերի հիմնավորված վերաբաշխում ապահովադրի, ապահովագրողի, վերաապահովագրողի, ինչպես նաև շահառուների միջև:

Հատկանշանական է, որ ԱՄՆ-ում էկոլոգիական ապահովագրության ներքո ընդունված է նկատի ունենալ կազմակերպության ֆինանսական կայունությանը և վճարունակությանը ներկայացվող պահանջները, որոնք թույլ են տալիս շրջակա միջավայրի աղտոտման դեպքում հատուցել վնասները: Այդ պահանջները բավականին խիստ են, և ձևավորված պրակտիկայի համաձայն՝ էկոլոգիական ապահովագրության պոլիսի ձեռքբերումը ամենատարածված և արդյունավետ լուծումն է⁸⁴:

Էկոլոգիական ապահովագրության վերոգրյալ բնորոշումների համեմատական վերլուծությունից ակնհայտ է դառնում, որ ռուսական և արևմտյան հեղինակների մոտեցումները սկզբունքորեն տարբերվում են: Մասնավորապես՝ ռուսական հեղինակները ապահովագրության ենթակա քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության շրջանակը սահմանափակում են *հանկարծակի* վրա հասած ապահովագրական պատահարներով, մինչդեռ արևմտյան հեղինակների բնորոշումներն ավելի ընդգրկում բովանդակություն ունեն. դրանք ներառում են շրջակա միջավայրի համար ռիսկային գործունեությամբ զբաղվող սուբյեկտների քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ապահովագրությունը ինչպես հանկարծակի վթարների, այնպես էլ շրջակա միջավայրի աստիճանական աղտոտման և (կամ) դեգրադացիայի դեպքում:

⁸³ Տե՛ս **Сухов С.М.** Экономические интересы субъектов экологического страхования. Автореферат ... кандидата экономических наук. М.: 2003, էջ 5:

⁸⁴ Տե՛ս **Абалкина И.Л.** Страхование экологических рисков (из практики США). – М.: ИНФРА-М, 1998, էջ 13:

Ուշադրության է արժանի նաև այն իրողությունը, որ ռուսական հեղինակները էկոլոգիական ապահովագրության շրջանակներում դիտարկում են ոչ միայն շրջակա միջավայրին պատճառված վնասների, այլ նաև դրանցով պայմանավորված մարդկանց կյանքին և առողջությանը, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց պատճառված գույքային վնասների հատուցումը: Նման մոտեցումը պայմանավորված է ՌԴ-ում ապահովագրական համակարգի համեմատաբար նվազ զարգացվածությամբ, որտեղ գույքային և առողջապահական ապահովագրական ծառայությունների տեսակարար կշիռը շուկայում նշանակալից չէ: Փոխարենը, եվրոպական հեղինակները էկոլոգիական ապահովագրության շրջանակներում դիտարկում են միայն շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի համար քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ապահովագրությունը: Այս մոտեցումն, անկասկած, առավել առաջադեմ է և բնութագրում է ապահովագրական ծառայությունների շուկայի զարգացվածության որոշակի մակարդակը, ինչը թույլ է տալիս մշակել մասնագիտացված և ապահովադիրների պահանջներին առավելագույնս հարմարեցված ապահովագրական պոլիսներ:

Էկոլոգիական ապահովագրության վերոհիշյալ հասկացություններում արտացոլված են այդ ինստիտուտի հիմնական իրավական բնութագրիչները, սակայն գտնում ենք, որ քննարկվող ինստիտուտի բնորոշումը հետագա զարգացման կարիք ունի: Վերոգրյալ դիտարկումների հիման վրա առաջարկում ենք էկոլոգիական ապահովագրության հետևյալ հասկացությունը, որը կարող է ուշադրության արժանանալ ինչպես տեսության, այնպես էլ օրենսդրական կարգավորման տեսանկյունից:

Եվ այսպես, *էկոլոգիական ապահովագրությունը շրջակա միջավայրի համար վրանգավոր գործունեություն իրականացնող սուբյեկտների՝ շրջակա միջավայրին, մարդկանց կյանքին և առողջությանը, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց գույքին վթարային աղտոտման կամ տվյալ գործունեությամբ պայմանավորված աստիճանական աղտոտման հետևանքով պատճառված վնասներից ծագող քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ապահովագրությունն է:*

Ապահովագրության ցանկացած տեսակ իրականացնում է հետևյալ հիմնական գործառույթները.

1. կուտակային (ապահովագրական ֆոնդերի ձևավորում),
2. վերաբաշխող (ռիսկերի վերաբաշխում ապահովագրիչների միջև),
3. փոխհատուցող (վնասների հատուցում),
4. կանխարգելիչ (ապահովագրական դեպքերի կանխում և վնասների նվազեցում):

Ապահովագրությանը բնորոշ վերաբաշխման հարաբերությունները կապված են նախապես սահմանված ապահովագրական վճարներից գոյացող ապահովագրական ֆոնդի և այդ ֆոնդից մասնակիցներին պատճառված վնասի հատուցման հետ: Ապահովագրության դեպքում ֆինանսական հարաբերությունների առանձնահատկությունը դրանց ծագելու հավանականությունն է: Վնասի առաջանալու հավանականությունն ընկած է ապահովագրական վճարների չափի հիմքում, որոնցից էլ գոյանում է ապահովագրական ֆոնդը: Ապահովագրական ֆոնդի միջոցների օգտագործումը պայմանավորված է ապահովագրական դեպքի և դրա հետևանքների վրա հասնելու հետ: Ապահովագրական հարաբերությունների նշված առանձնահատկությունների շնորհիվ դրանք առանձնանում են որպես ֆինանսական իրավահարաբերությունների առանձին խումբ⁸⁵:

Ապահովագրական հարաբերություններում ապահովագրի նպատակը վնասների դրամական հատուցում ստանալն է, որի չափը պետք է ավելին լինի ապահովագրական վճարից: Շահերի նման հաշվեկշիռը խթանում է ապահովագրին մտնելու ապահովագրական հարաբերության մեջ:

Ապահովագրության կարևորագույն հատկանիշներից է վնասների բաշխումը բազմաթիվ շահագրգիռ անձանց միջև, ինչի շնորհիվ ապահովագրական դեպքը վրա հասնելու պարագայում ապահովագրիչը ստանում է անհրաժեշտ չափի հատուցում: Վնասների բաշխումն ինքնին փակ բնույթ է կրում, այլ կերպ ասած՝ ապահովագրական ֆոնդի միջոցները ծախսվում են միայն դրա մասնակիցների նյութական կորուստները ծածկելու նպատակով: Ապահովագրությունը հիմնվում է այն կանխադրույթի վրա, որ

⁸⁵ Տե՛ս **Косаренко Н.Н.** Правовое обеспечение публичных интересов в сфере страхования. Монография. – М.: Wolters Kluwer, 2010, էջ 20:

ապահովագրական դեպքի վրա հասնելու հետևանքով վնասներ կրած ապահովագրիչների քանակը զգալիորեն փոքր է մասնակիցների ընդհանուր թվից, որոնք պարբերաբար ապահովագրական վճարներ են վճարում ֆոնդին: Այսինքն՝ ապահովագրության հարաբերությունները ապահովագրական ֆոնդի ձևավորմանը մասնակցում են բոլորը, իսկ հատուցում ստանում է այն սուբյեկտը, որի մոտ տեղի է ունեցել ապահովագրական պատահար:

Էկոլոգիական ապահովագրության օբյեկտը ապահովագրի գույքային պատասխանատվության ռիսկն է, որն արտահայտվում է ապահովագրական պատահարի վրա հասնելու դեպքում ապահովագրիչին հասցեագրվող շրջակա միջավայրին և դրա առանձին տարրերին, իսկ որոշ դեպքերում նաև մարդկանց կյանքին և առողջության, քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց գույքին պատճառված վնասի հատուցման պահանջների ձևով: Նշված սահմանումից բխում է, որ ռիսկն ապահովագրության կենտրոնական տարրն է, ուստի հարկ ենք համարել անդրադառնալ նաև էկոլոգիական ռիսկի հասկացությանը և դրա հիմնական հատկանիշներին: Էկոլոգիական ապահովագրության օբյեկտի անհատականացման հետ միաժամանակ, անհրաժեշտ է նաև սահմանել *էկոլոգիական ապահովագրության առարկան*, որը միավորում է ապահովագրողի, ապահովագրի, ինչպես նաև շահառուների գույքային շահերը:

«Ռիսկ» կատեգորիայի ուսումնասիրության անհարժեշտության կապացությամբ տեղին է մեջբերել Վ.Պ. Կրյուկովի հետևյալ միտքը. «Ապահովագրական գործունեության ծավալմամբ «ռիսկ» հասկացությունը ձեռք բերեց հատուկ նշանակություն, այստեղ այն ոչ թե պատահական գործոն է, այլ իրավաբանորեն հիմնավորված պայման, որը կազմում է ապահովագրական իրավունքի հիմքը: Ապահովագրության ոլորտում ռիսկի հասկացությունը բավականին լայն է և էական ... այդ իսկ պատճառով գիտական տեսանկյունից համարվում է ապահովագրական իրավունքի անքակտելի դոգմաներից մեկը»⁸⁶:

Ռիսկի հասկացությունը ապահովագրության բնագավառում բավականին ընդգրկուն է. ռիսկը ապահովագրության օբյեկտն է, այն ազատորեն անցնում է մի

⁸⁶ См. у **Крюков В.П.** Очерки по страховому праву. Систематическое изложение и критика юридических норм страхового дела. – М.: «Анкил», 1992, էջ 25:

սուբյեկտից մյուսին, դրա փոխանցումը հատուցելի է, այն ունի որոշակի արժեք, ուստի և գիտության մեջ ռիսկը համարվում է ապահովագրական իրավունքի անբաժանելի բաղադրիչը: Միայն ռիսկի առկայության դեպքում է ապահովագրողը պարտավորություն ստանձնում ապահովագրական պատահարի վրա հասնելու դեպքում հատուցում տրամադրել շահառուին: Այս տարրը և դրա հետ կապված հարաբերություններն էլ կազմում են ռիսկի իրավաբանական էությունը⁸⁷:

Ապահովագրական ռիսկին բնորոշ են այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են *հավանականությունը, հանկարծակիությունը և վրանգավորությունը*: Ընդ որում, վրանգավորությունը ռիսկի ամենաէական հատկանիշն է, քանի որ ռիսկին հաղորդում է սպառնալիքի տարր՝ պայմանավորված որոշակի դեպքերի կամ գործողությունների արդյունքում անբարենպաստ հետևանքների առաջացմամբ: Մեր հայրենակից Վ.Վ. Համբարձումյանն էկոլոգիական ռիսկի գնահատման համար առաջարկում է այնպիսի չափանիշներ, ինչպիսիք են *ծագումը, վրանգավորության տեսակը, աղբյուրների բնույթը և քանակը, ընդգրկման գոտու մասշտաբը, ռիսկը կրողները, չափման միավորները և այլն*⁸⁸:

Ռիսկը օբյեկտիվ վիճակ է, որը գոյություն ունի սուբյեկտների կամքից անկախ, քանի որ ռիսկի աղբյուրը ոչ կամային և օբյեկտիվ բնույթ կրող դեպքն է: «Ռիսկ» հասկացության հետ սերտորեն կապված է վնասի հասկացությունը: Եթե ռիսկը բնորոշվում է որպես հնարավոր բացասական շեղում, ապա վնասը իրական, փաստացի բացասական շեղումն է: Վնասի տեսքով իրականանում է ռիսկը՝ ստանալով որոշակիորեն չափելի և իրական պատկեր: Ռիսկը և վնասը մարդուն շրջապատող իրականությունում մշտապես փոխկապակցված են»⁸⁹: Հետևաբար կարելի է արձանագրել, որ ռիսկը իրականանում է վնասի տեսքով, որը կարելի է տեսնել և (կամ) զգալ, չափել ու գնահատել:

⁸⁷ Տե՛ս **Сербиновский Б.Ю., Гарькуша В.Н.** Страхование дело: курс лекций. Ростов-н/Д: ЮФУ, 2010, էջ 13:

⁸⁸ Տե՛ս **Амбарцумян В.В.** Методологические вопросы риск-анализа и управление риском в экологической безопасности // Экотоксикологическая оценка риска загрязнения окружающей среды Кавказа: материалы междунар. науч. семинара / НАН РА. Под ред. **О.Джугарян.** Ереван, Ноян Тапан, 2002, էջ 6:

⁸⁹ Տե՛ս **Шахов В.В.** Страхование. – М.: «Анкил», 2002, էջ 137:

Ռիսկերի նվազեցումն ապահովող միջոցների պլանավորումը, իրականացումը և գործընթացի նկատմամբ հսկողությունը կոչվում է ռիսկերի կառավարում: Այն հիմնվում է վտանգների և դրանց հետևանքների կանխատեսման և հաշվարկի վրա⁹⁰: Ռիսկերի կառավարումը ներառում է չորս փոխկապակցված տարրեր, որոնք էկոլոգիական ապահովագրության դեպքում ևս անփոփոխ են:

1. *Ռիսկերի սահմանումը* ռիսկերի կառավարման միջոցառումների առաջին փուլն է, երբ որոշվում է, թե կոնկրետ ինչ էկոլոգիական ռիսկեր են հնարավոր այս կամ այն գործունեության իրականացման շրջանակներում:

2. *Ռիսկերի գնահատումն* իրականացվում է հնարավոր վնասների դրամական գնահատման ձևով: Դրանց վրա հասնելու հավանականությունը ևս հաշվարկվում է ռիսկերի գնահատման ընթացքում: Այս առումով ուղենիշ են ծառայում համապատասխան վիճակագրական տվյալները, որոնք վերաբերում են ոչ միայն տվյալ կազմակերպության, այլ նաև նմանատիպ այլ կազմակերպությունների գործունեությանը:

3. *Ռիսկերի նկատմամբ վերահսկողությունը* բաղկացած է հետևյալ տարրերից՝ *տնտեսվարող սուբյեկտի բնականոն գործունեության ապահովում, ապահովագրական պատահարի կանխարգելում, իսկ ապահովագրական պատահարի վրա հասնելու դեպքում հետևանքների մեղմացմանն ուղղված միջոցների ձեռնարկում*:

4. *Ռիսկերի ֆինանսավորումը* ապահովագրական պատահարի վրա հասնելու դեպքում հատուցում տրամադրելուն ուղղված միջոցառումների ամբողջությունն է⁹¹:

Ապահովագրությունը՝ որպես տնտեսական գործունեության տեսակ հիմնվում է բազմաթիվ այլ անձանց միջև մեկ անձի համար ծագած վնասների բաշխման գաղափարի վրա, երբ առաջինների համար դա զգալի չէ: Վնասների հատուցման աղբյուրը ապահովագրական ֆոնդն է, որը ձևավորվում է ապակենտրոնացված կարգով բազմաթիվ անձանց հարաբերականորեն փոքր վճարների հաշվին, և ապա՝

⁹⁰ Ст'ю Страховое дело: Учебник в двух томах. Том 1. Основы страхования. Под ред. **О.И. Крюгера**. – М.: “Экономистъ”, 2004, էջ 83:

⁹¹ Ավելի մանրամասն տե՛ս **Плешков А.П., Орлов И.В.** Очерки зарубежного страхования. – М.: “Анkil”, 1997, էջեր 16-35:

որպես կենտրոնացված ֆոնդ կառավարվում ապահովագրական ընկերության կողմից⁹²:

Ապահովագրական ֆոնդը հասարակական վերարտադրության պարտադիր տարր է, որի տնտեսական էությունը պայմանավորված է նյութական բարիքների արտադրության և բաշխման կապակցությամբ առաջացող արտադրական հարաբերություններով: Ապահովագրական ֆոնդի շնորհիվ թուլանում է մարդու և բնության, ինչպես նաև հասարակության և բնության միջև օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող հակասությունը⁹³:

Հասարակական արտադրության ոլորտում նյութական վնասի պատճառումը՝ բնակչության կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասը որոշակի դեպքերի կամ հանգամանքների հանկարծակի վրա հասնելու հետևանքով, որոնք կախված չեն մարդկանց կամքից ու գիտակցությունից և չեն ղեկավարվում վերջիններիս կողմից, ընդունված է անվանել **ապահովագրական դեպք** կամ **ապահովագրական պատահար**: Նշված ընդհանրական սահմանումը ապահովագրության այս կամ այն տեսակի համար տեղայնացնելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել դրան բնորոշ ռիսկերի առանձնահատկությունները: Օրինակ՝ Վ.Վ. Պետրովն էկոլոգիական ապահովագրության դեպքում ապահովագրական պատահարը բնորոշում է որպես վթարների արդյունքում շրջակա միջավայրի հանկարծակի և չկանախատեսված աղտոտում, որը հանգեցրել է վնասակար նյութերի մթնոլորտ արտանետման, հողերի աղտոտման, կեղտաջրերի արտահոսքի⁹⁴: Մեր կարծիքով նշված սահմանումը թերի է, քանի որ.

1. ապահովագրական պատահարների շրջանակը չի սահմանափակվում միայն վթարներով, և շրջակա միջավայրի աղտոտման պատճառ կարող են լինել նաև բազմաթիվ այլ գործոններ.

2. ապահովագրական պատահարի հնարավոր հետևանքները չեն սահմանափակվում վնասակար նյութերի մթնոլորտ արտանետմամբ, հողերի

⁹² Տե՛ս **Райхер В.К.** Общественно-исторические типы страхования. – М.; – Л.: 1947, էջ 17:

⁹³ Տե՛ս **Косаренко Н.Н.** Правовое обеспечение публичных интересов в сфере страхования. Монография. – М.: Wolters Kluwer, 2010, էջ 41:

⁹⁴ Տե՛ս **Петров В.В.** Экологическое право России: Учебник. – М.: «БЕК», 1995, էջ 237:

աղտոտմամբ և կեղտաջրերի արտահոսքով: Ըստ էության, վնաս կարող է պատճառվել շրջակա միջավայրի բոլոր տարրերին:

3. բերվող բնորոշումից հասկանալի չէ, թե ապահովագրական պատահարը որքանով է պայմանավորված իրականացվող գործունեության տեսակով, կամ արդյոք խոսքը առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված, թե՞ ընդհանրապես ցանկացած գործողությամբ (անգործությամբ) պատճառված վնասի մասին է:

4. հեղինակը ապահովագրական պատահարների շրջանակից չի բացառում ապահովադրի դիտավորության հետևանքով առաջացած դեպքերը, մինչդեռ էկոլոգիական ապահովագրության պոլիսներում այս մասով միշտ վերապահում է նախատեսվում:

Ուստի, հիմք ընդունելով վերը նշված դիտարկումները, առաջարկում ենք ապահովագրական պատահարի հետևյալ հասկացությունը:

Ապահովագրական պատահար է համարվում շրջակա միջավայրի հանկարծակի կամ աստիճանական աղտոտումը, որը պայմանավորված է էկոլոգիական ռիսկեր պարունակող գործունեությամբ պայմանով, եթե պատահարի վրա հասնելու հարցում բացակայում է ապահովադրի դիտավորությունը⁹⁵: Գտնում ենք, որ այս սահմանումը՝ որպես էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի առանցքային տարրերից մեկը, անհրաժեշտ է ամրագրվել ապագայում ընդունվելիք ոլորտը կարգավորող օրենքում:

Ներկայումս աշխարհում կիրառվող էկոլոգիական ապահովագրության մոդելները միմյանցից հիմնականում տարբերվում են ըստ հետևյալ հատկանիշների:

Ըստ ապահովագրողի իրավական կարգավիճակի, այսինքն՝ կախված այն բանից, թե էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրությունն իրականացնում է *մասնավոր ապահովագրական ընկերությունը, պետական ապահովագրական ընկերությունը, տնտեսական սուբյեկտը իր պահուստային ֆոնդերի հաշվին (ինքնաապահովագրություն)⁹⁶, թե՞ պետությունը ի դեմս լիազորված մարմնի:*

⁹⁵ Հարկ է նշել, որ *անզգուշության* հետևանքով առաջացած ապահովագրական պատահարների դեպքում էկոլոգիական ապահովագրության պոլիսները, որպես կանոն, նախատեսում են ապահովագրական հատուցման տրամադրում:

⁹⁶ էկոլոգիական ապահովագրության այս մոդելը հայտնի է ԱՄՆ-ի և Մեծ Բրիտանիայի օրենսդրությանը և լայնորեն կիրառվում է հատկապես նավթարդյունաբերող ընկերությունների կողմից:

Ըստ էկոլոգիական ապահովագրության իրականացման ձևի՝ պարտադիր և կամավոր:

«Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածով նախատեսված ապահովագրության դասերով ապահովագրական գործունեություն իրականացնում են օրենքով սահմանված կարգով ՀՀ Կենտրոնական բանկից լիցենզիա ստացած իրավաբանական անձինք: Ուստի այս առումով գտնում ենք, որ ինքնաապահովագրության կամ էկոլոգիական ռիսկերի պետական ապահովագրության մոդելները Հայաստանի պարագայում կիրառելի չեն:

Գնահատելով միջազգային դրական փորձը՝ հարկ է նշել, որ զարգացած և տնտեսապես կայուն պետություններում գործող էկոլոգիական ապահովագրության մոդելները չեն կարող մեխանիկորեն տեղայնացվել ՀՀ-ում: Դա առաջին հերթին պայմանավորված է մի շարք օբյեկտիվ գործոններով.

1. ապահովագրական վճարների համար իրական աղբյուրների բացակայություն,
2. վնասների գնահատման և հաշվարկման մեթոդիկայի բացակայություն,
3. ապահովագրական վճարների հիմնավորված դրույքաչափերի բացակայություն,
4. կազմակերպությունների վրա ներազդելու արդյունավետ լծակների բացակայություն,
5. ապահովագրական պաշտպանության ոլորտում պետական քաղաքականության բացակայություն:

Այնուամենայնիվ, գտնում ենք, որ ազգային տնտեսության միջազգային ինտեգրացիայի, արտասահմանյան կապիտալի ներհոսքի ակտիվացման, գործընկեր պետություններում էկոլոգիական ապահովա•րության համակարգի զարգացման և անդրսահմանային էկոլոգիական վնասների կանխարգելման և չեզոքացման ուղղությամբ մշակվող փաստաթղթերը պահանջում են, որպեսզի էկոլոգիական պատասխանատվության, էկոլոգիական վնասի գնահատման և էկոլոգիական ապահովա•րության ոլորտները կարգավորող նորմատիվ-իրավական բազան ներդաշնակեցվի միջազգային օրենսդրության պահանջներին: Հայաստանի Հանրապետությունում էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության որևէ մոդելի

ներդրումը ենթադրում է իրավական և ինստիտուցիոնալ մեծածավալ վերափոխումներ, որոնք պայմանավորված էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի համալիր բնույթով՝ այս կամ այն չափով շոշափելու են հասարակական կյանքի բազմաթիվ ոլորտներ: Ինչ վերաբերում է էկոլոգիական ապահովագրության ձևին, ապա պարտադիր ապահովագրության համակարգի ներդրման նպատակահարմարությունը անհրաժեշտ է գնահատել բազմաթիվ գործոնների լույսի ներքո, ինչպիսիք են երկրի տնտեսության կառուցվածքը, բնական պայմանների ամբողջությունը, ձեռնարկություններում կիրառվող անվտանգության միջոցառումների և դրանց տեխնիկական զինվածության մակարդակը, բնապահպանության և բնօգտագործման ոլորտում գործող նորմատիվներն ու ստանդարտները, ոլորտի պետական վերահսկողության արդյունավետությունը և այլն: Կամավոր էկոլոգիական ապահովագրությունը կարելի է զարգացնել տնտեսական և վարչական խթանման միջոցների կիրառման արդյունքում, օրինակ՝ էկոլոգիական ռիսկերը կամավոր ապահովագրած ընկերություններին հարկային և այլ արտոնություններ տրամադրելու միջոցով:

Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի կիրառման կեսդարյա փորձը ցույց է տալիս, որ համակարգի զարգացմանը զուգահեռ պետությունները աստիճանաբար կրճատում են պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության ենթակա գործունեության տեսակների ցանկը, ինչի հաշվին ֆինանսական շուկայում ավելանում է կամավոր էկոլոգիական ապահովագրության արդյունքում ձևավորված ֆոնդերի տեսակարար կշիռը: Սա վկայում է այն մասին, որ էկոլոգիական ապահովագրությունը օրգանապես կապված է տնտեսական մեխանիզմի մյուս բաղադրիչների հետ, և ներդաշնակ զարգացումների շնորհիվ դրանց միջև հնարավոր է ստեղծել օպտիմալ բալանս՝ ի շահ ողջ հասարակության: Այնուամենայնիվ, քանի դեռ Հայաստանում տնտեսական խթանման միջոցների կարգավորվածության մակարդակը, ինչպես նաև հասարակության էկոլոգիական մշակույթը ցանկալի աստիճանի չեն, պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի կիրառումը առավել նպատակահարմար է:

§3. Ռացիոնալ բնօգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանության գործիքների նշանակությունը էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի համար

Շրջակա միջավայրի պահպանության և ռացիոնալ բնօգտագործման մեխանիզմը կառավարման մեթոդների և գործիքների ամբողջությունն է, որի միջոցով սոցիալ-տնտեսական գործընթացների հետ միաժամանակ կազմակերպվում, կարգավորվում և համակարգվում են շրջակա միջավայրի պահպանության և բնօգտագործման գործընթացները, բարելավվում է շրջակա միջավայրի որակը՝ որպես յուրատեսակ հասարակական բարիք, բավարարվում են հասարակության էկոլոգիական և տնտեսական շահերը⁹⁷:

Շրջակա միջավայրի պահպանության մեխանիզմի կատարելագործումը և արդյունավետ իրավական կարգավորումը հատկապես վերջին տասնամյակների գիտատեխնիկական և տնտեսական առաջընթացի պայմաններում հրամայական է դարձել բոլոր պետությունների համար: Տնտեսական գործունեությամբ պայմանավորված բազմաթիվ էկոլոգիական ռիսկերի առկայությունը օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է ստեղծում մշակել շրջակա միջավայրի պահպանության *համալիր* մեխանիզմ, որը թույլ կտա տնտեսական գործունեության յուրաքանչյուր փուլում (պլանավորում, արտադրական գործընթաց, տեխնիկական վերազինում, կոնսերվացում և այլն) կանխարգելել կամ նվազեցնել շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցությունը, իսկ անբարենպաստ հետևանքների առաջացման դեպքում վերացնել կամ հնարավորինս մեղմել դրանց ներգործությունը: Շրջակա միջավայրի որակի պահպանությունը և բարելավումը կարող են իրական լինել, եթե շրջակա միջավայրի պահպանության մեխանիզմում ներառված տարատեսակ գործիքների իրավական կարգավորումն ապահովում է դրանց արդյունավետ գործառումը՝ պետության, հասարակության և, իհարկե, տնտեսվարողի շահերի համադրմամբ: Այս համատեքստում աքսիոմատիկ ճշմարտություն է այն, որ շրջակա միջավայրի պահպանությունը կարող է արդյունավետ լինել միայն այն դեպքում, եթե դառնա տնտեսական գործունեության բաղադրիչ և շահավետ լինի տնտեսվարողի

⁹⁷ Տե՛ս **Пахомова Н.В., Рихтер К.К.** Экономика природопользования и экологический менеджмент: Учебник для вузов. – СПб.: “С.-Петербургский университет”, 1999, էջ 262:

համար⁹⁸: Իրավաբանական գրականության մեջ *իրավական կարգավորման արդյունավետությունը*՝ որպես օրենսդրության կիրառման պրակտիկան բնութագրող առանցքային կատեգորիա, տարբեր բնորոշումներ է ստացել, որոնք իրենց բազմազանության մեջ հիմնականում հանգում են հետևյալին. *իրավական կարգավորման արդյունավետությունը* իրավական կարգավորման արդյունքի և նպատակի հարաբերակցությունն է⁹⁹:

Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտն ընդգրկում է հարաբերականորեն ինքնուրույն, սակայն միմյանց հետ սերտորեն փոխկապակցված հասարակական հարաբերությունների երկու խոշոր խումբ, որոնք կազմում են անդերռայթինգի¹⁰⁰ բովանդակությունը.

1. Էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագրի կնքման և ապահովագրի կողմից ապահովագրավճարի վճարման կապակցությամբ առաջացող հասարակական հարաբերություններ,

2. ապահովագրական պատահարի վրա հասնելու դեպքում ապահովագրողի կողմից ապահովագրական հատուցում տրամադրելու կապակցությամբ առաջացող հասարակական հարաբերություններ:

Անդերռայթինգը՝ որպես ապահովագրական հարաբերությունների բոլոր փուլերն ընդգրկող բարդ գործընթաց, ներառում է ապահովագրության ենթակա ռիսկերի ընտրությունը, դրանց գնահատումը և դասակարգումը, ապահովագրավճարի սահմանումը, ապահովագրական հատուցման չափի որոշումը, այնուհետև՝ ապահովագրական պայմանագրի կնքումը և դրա պայմանների կատարումը: Նման լայն ընդգրկումն էլ հենց պայմանավորում է Էկոլոգիական ապահովագրության և

⁹⁸ Տե՛ս **Исмаилова Э.Ю., Трунцевский Ю.В.** Экологическо право: Учебник. 4-е изд., перераб. и дополн. – М.: ЮрИнфоР – МГУ, 2008, էջ 125:

⁹⁹ Տե՛ս Теория государства и права: Курс лекций. 2-е изд., перераб. и доп. Под ред. **Н.И. Матузова, А.В. Малько.** – М.: Юрист, 2000, էջ 732:

¹⁰⁰ «Underwriting» եզրույթը հայերեն համարժեք չունի. Ռուսական հանրագիտարանային բառարանը տալիս է հետևյալ բորոշումը. «**Անդերռայթինգը** 1) ապահովագրության նպատակով ռիսկերի գնահատումն է, 2) ապահովագրության պայմանագրի կնքումը և դրա պայմանների կատարումն է»: (**Ефимов С.Л.** Экономика и страхование. Энциклопедический словарь. – М.: Цериx-ПЭЛ, 1996, էջ 212): Այսինքն, **անդերռայթինգը** ապահովագրողի կողմից իրականացվող համալիր գործընթաց է՝ ուղղված ռիսկերի ապահովագրմանը, ներառյալ՝ դրանց գնահատումը, ապահովագրման հնարավորության և համարժեք ծածկույթի որոշումը, ռիսկերի և հաճախորդների համապատասխանության ստուգումն ապահովագրական ընկերության նպատակներին և խնդիրներին՝ ապահովագրական (վերաապահովագրական) պորտֆելի հուսալիության և հավասարակշռության տեսանկյունից:

շրջակա միջավայրի պահպանության այլ գործիքների հարաբերակցության ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը:

Շրջակա միջավայրի պահպանության մեխանիզմն իրենից ներկայացնում է կառավարման մեթոդների և գործիքների ամբողջական համակարգ, որի միջոցով արտադրական և սոցիալ-տնտեսական գործընթացներին համահունչ կազմակերպվում, կարգավորվում և կոորդինացվում են բնօգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանությանն ուղղված գործընթացները, բարլավվում է շրջակա միջավայրի որակը՝ որպես անփոխարինելի հասարակական բարիք, բավարարվում են հասարակության բազմաթիվ պահանջմունքները¹⁰¹:

Նախորդ հարյուրամյակի երկրորդ կեսը նշանավորվեց զարգացած պետություններում (ԱՄՆ, ԵՄ անդամ պետություններ) էկոլոգիական օրենսդրության ձևավորմամբ և բուռն զարգացմամբ: Այդ ժամանակից սկսած շրջակա միջավայրի պահպանության գործիքաշարը մշտապես ընդլայնվել է՝ միաժամանակ կրելով նաև որակական փոփոխություններ, ինչը հիմնականում դրսևորվել է շրջակա միջավայրի պահպանության մեխանիզմում կազմակերպատիրական գործիքների նկատմամբ շուկայական և ֆինանսավարկային գործիքների (խթանող գործիքներ) դերի բարձրացմամբ: Բնականաբար, շրջակա միջավայրի պահպանության գործիքները, սերտ փոխազդեցության մեջ են գտնվում ինչպես միմյանց, այնպես էլ իրավունքի տարբեր ճյուղերի բազմաթիվ ինստիտուտների հետ: Մեր հետազոտության նպատակներից ելնելով՝ կարելի է պայմանականորեն ընդունել, որ էկոլոգիական ապահովագրության և շրջակա միջավայրի պահպանության մյուս գործիքների հարաբերակցությունը կազմում է այդ ինստիտուտի *ներքին կողմը*, իսկ էկոլոգիական ապահովագրության և այլ իրավական ինստիտուտների միջև հարաբերակցությունը՝ *արտաքին կողմը*:

Ելնելով մեր առջև դրված խնդրից՝ նպատակահարմար ենք գտնում էկոլոգիական ապահովագրության հարաբերակցությունը շրջակա միջավայրի պահպանության գործիքների հետ դիտարկել ըստ վերջիններիս հետևյալ դասակարգման.

¹⁰¹ Տե՛ս **Пахомова Н.В., Рихтер К.К.** Экономика природопользования и экологический менеджмент. Учебник для вузов. Изд.-во С.-Петербургского университета, 1999, էջ 262:

1. **կազմակերպատիրավական գործիքներ** (ստանդարտացում, նորմավորում, լիցենզավորում, էկոլոգիական փորձաքննություն¹⁰²),

2. **տեղեկատվական գործիքներ** (մոնիթորինգ, կադաստր, հաշվառում, էկոլոգիական աուդիտ, ինքնահսկում, շրջակա միջավայրի պահպանության գործողությունների պլանավորում և ծրագրավորում),

3. **շուկայական և ֆինանսավարկային գործիքներ** (բնապահպանական և բնօգտագործման վճարներ, ֆինանսավորում, շրջակա միջավայրի պահպանության վարկավորում, էկոլոգիական ապահովագրություն)¹⁰³:

Շրջակա միջավայրի պահպանության կազմակերպատիրավական գործիքներն իրենցից ներկայացնում են, այսպես կոչված, «կոշտ» կարգավորող գործիքներ (բխում են իշխանական ենթակայության հարաբերություններից), որոնք սահմանվում են պետության կողմից և ուղղակիորեն հասցեագրված են տնտեսվարողին, ինչպես նաև պետական լիազորված մարմին: Այս խմբի գործիքները կոչված են ապահովելու իրականացվող տնտեսական գործունեության, թողարկվող արտադրանքի և մատուցվող ծառայությունների համապատասխանությունը գործող էկոլոգիական օրենսդրության պահանջներին: Բնականաբար, ապահովագրողի համար առանցքային նշանակություն ունեն այն բոլոր հանգամանքները, որոնք պայմանավորում են ապահովադրի բնականոն տնտեսական գործունեությունը և ֆինանսական կայունությունը: Մինչդեռ ստանդարտացման, նորմավորման, լիցենզավորման, ինչպես նաև էկոլոգիական փորձաքննության վերաբերյալ օրենսդրության պահանջների խախտման դեպքում տնտեսվարողի նկատմամբ կարող են կիրառվել ներգործության բավականին խիստ միջոցներ՝ ընդհուպ մինչև գործունեության դադարեցում, ինչն ապահովագրողի համար տնտեսապես շահավետ չէ: Ուստի վերոհիշյալ պահանջների պահպանությունը կարող է վճռորոշ լինել ապահովագրական պայմանագրի կնքման հարցը լուծելիս, իսկ որոշ դեպքերում՝ նաև ապահովադրի համար արտոնյալ կամ ընդհակառակը՝ առավել խիստ պայմաններ սահմանելիս, որոնք կարող են վերաբերել ապահովագրավճարի չափին, վճարման ժամկետներին, ապահովագրողի կողմից

¹⁰² ՀՀ օրենսդրությանը հայտնի է որպես շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննություն:

¹⁰³ См. Н.В. Пахомова, К.К. Рихтер. Экономика природопользования и экологический менеджмент. Учебник для вузов. Изд.-во С.-Петербургского университета, 1999, էջեր 264-265:

մատուցվող այլ ծառայությունների պայմաններին: Ապահովագրի համար անբարենպաստ հետևանքների առաջացումը կանխելու, ինչպես նաև իրենց համար կայուն եկամուտներ ապահովելու նպատակով էկոլոգիական ապահովագրության ոլորտում մասնագիտացված բազմաթիվ արտասահմանյան ընկերություններ (Lloyds Insurance, Houghton Mifflin Company, Swiss Reinsurance Company)¹⁰⁴ մատուցում են նաև իրավաբանական, բնապահպանական և տնտեսագիտական խորհրդատվական ծառայություններ:

Վերոգրյալի հիման վրա կարող ենք նշել, որ կոնկրետ ապահովագրի կողմից ստանդարտացման, նորմավորման, լիցենզավորման, ինչպես նաև էկոլոգիական փորձաքննության վերաբերյալ օրենսդրության պահանջների պահպանման մակարդակը վերջինիս՝ որպես գործընկեր բնութագրող կարևոր ցուցանիշ է, որն ապահովագրողին թույլ է տալիս օրենքով սահմանված շրջանակներում որոշել «խաղի կանոնները»:

Հայտնի է, որ ապահովագրական համակարգն ունակ է հստակ կատարելու իր գործառույթները միայն ռիսկի և անորոշության որոշակի պայմաններում¹⁰⁵: Ֆ. Նայթը, վերլուծելով ռիսկի (կանխատեսելի հավանականության) և անորոշության (կորստի անկանխատեսելի հավանականության) հարաբերակցությունը, հանգում է այն համոզման, որ ապահովագրությունն առավել արդյունավետ է գործում առաջինի պարագայում¹⁰⁶: Այլ կերպ ասած՝ ապահովագրողը պետք է հնարավորինս հստակ տեղեկատվություն ունենա ապահովագրական պատահարի վրա հասնելու հավանականության, ինչպես նաև դրա տնտեսական հետևանքների (վնասի չափի) նվազագույն և առավելագույն շեմերի վերաբերյալ. առանց այս տեղեկատվության ապահովագրողը չի կարող ճիշտ հաշվարկել ապահովագրվածարը: Այսինքն՝ որքան մեծ է անորոշությունը, համապատասխանաբար նույնքան մեծ է ռիսկը: Այդ իսկ պատճառով դժվար է ապահովագրել երկարաժամկետ ռիսկերը, որոնք կարող են ի հայտ գալ տարիներ անց, ինչպես նաև այն ռիսկերը, որոնք կարող են հանգեցնել

¹⁰⁴ St'u Policy Issues in Insurance. Environmental Risks and Insurance. No. 6. A comparative Analysis of the Role of Insurance in the Management of Environment-Related Risks. OECD. 2003, էջ 19:

¹⁰⁵ St'u **Abraham, K.S.** Distributing Risk: Insurance, Legal Theory and Public Policy, New Heaven: Yale University, Press, 1986, էջ 248:

¹⁰⁶ St'u **Knight, Frank H.** Risk, Uncertainty, and Profit. Boston. 1921, էջ 135:

հսկայական կորուստների: Նշված հատկանիշները բնորոշ են էկոլոգիական ռիսկերի մեծամասնությանը¹⁰⁷: Քանի որ էկոլոգիական ապահովագրության անվիճելի պայմանն ապահովագրության պայմանագրի կողմերի շահերի համընկնումն է և այդ համատեքստում նաև ռիսկերի նվազեցումը, դրանից ելնելով կիրառվում են տեղեկատվական ապահովման տարբեր գործիքներ¹⁰⁸:

Էկոլոգիական ապահովագրության պարագայում ապահովագրողի համար չափազանց կարևոր է նաև նվազագույնի հասցնել տեղեկատվական ասիմետրիան, որն առաջանում է այն դեպքերում, երբ ապահովադիրն ապահովագրողին չի տրամադրում իր մոտ եղած անհրաժեշտ տեղեկատվությունը ռիսկերի, դրանց առաջացման հնարավոր պատճառների և էական նշանակություն ունեցող այլ հանգամանքների վերաբերյալ: Տեղեկատվության հավաքագրումը և վերլուծությունը կազմում է անդերոայթինգի նախնական փուլը, երբ ապահովագրողն անմիջապես հաճախորդից կամ ապահովագրական գործակալի կամ միջնորդի միջոցով ստանում է ապահովագրության հայտ, որը կոնֆիդենցիալ տեղեկատվություն է պարունակում էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության համար էական նշանակություն ունեցող իրեն հայտնի հանգամանքների մասին¹⁰⁹: Այս փուլում գործում է «կողմերի միջև առավելագույն վստահության» սկզբունքը: Վերոգրյալի լույսի ներքո դժվար է գերազնահատել տեղեկատվական գործիքների դերը էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության հարցում: Դրանց ներդաշնակ գործառումը և տեղեկատվական հոսքերի արդյունավետ կառավարումը պետական լիազորված մարմինների, ապահովադրի և ապահովագրողի միջև հնարավորություն է տալիս զգալիորեն բարելավել ապահովագրական ծառայությունների որակը, նվազեցնել դրանց արժեքը և ձևավորել փոխադարձ վստահության մթնոլորտ: Հակառակ պարագայում, երբ տեղեկատվական ասիմետրիան չի հաջողվում մեղմել օրենսդրական լուծումների շրջանակներում, ապահովագրական ընկերությունները ստիպված են լինում մեծացնել գործակալման ծախսերը՝ ստեղծելով տարատեսակ մոնիթորինգային և

¹⁰⁷ Տե՛ս **Абалкина И.Л.** Страхование экологических рисков (из практики США). – М.: ИНФРА-М, 1998, էջ 44:

¹⁰⁸ Տե՛ս **Трифонов Т.А., Селиванова Н.В., Ильина М.Е.** Экологический менеджмент: Учебное пособие для высшей школы. – М.: Академический проект, 2005, էջ 187:

¹⁰⁹ Տե՛ս **Шинкаренко И.Э.** Страхование ответственности: справочник. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Анкил, 2006, էջ 95:

վերահսկողական ծառայություններ¹¹⁰: Այս դեպքում, բնականաբար, ավելանում է ապահովագրական ծառայությունների ինքնարժեքը, ինչն իր հերթին կարող է բացասաբար անդրադառնալ ապահովագրական շուկայի վրա:

Տեղեկատվական գործիքների օրենսդրական կատարելագործումը կարևոր նախապայման է էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի որակական առաջընթացի համար: Այս առումով օրինակելի է ի կատարումն «Էկոլոգիական պատասխանատվության մասին» Սպիտակ փաստաթղթի դրույթների՝ ԵՄ միասնական տեղեկատվական հենքի ստեղծումը, որը ներառում է ԵՄ պետություններում իրականացվող էկոլոգիական մոնիթորինգի, կադաստրի և հաշվառման տվյալները: Նմանաանատիպ տեղեկատվական ռեսուրսները, բնականաբար, չեն փոխարինում ապահովագրական ընկերությունների մոնիթորինգային ծառայություններին, սակայն դրանք թույլ են տալիս ստանալ ելակետային տվյալներ և առավել արդյունավետ կերպով ուղղորդել հետագա աշխատանքները: Պրակտիկայում ապահովագրական ընկերությունները էկոլոգիական ռիսկերը գնահատելիս հիմնվում են նաև միջին վիճակագրական ցուցանիշների վրա, սակայն բավարար տեղեկատվության բացակայությունը երբեմն հնարավորություն չի տալիս ստանալու հավաստի և արժանահավատ տվյալներ, ուստի շրջակա միջավայրի պահպանության իրավական գործիքների պատշաճ գործառնման արդյունքում ստացվող տեղեկատվությունը կարող է որոշակիորեն լրացնել այդ բացը: Տեղեկատվական գործիքների ձևավորման և կատարելագործման համատեքստում անգնահատելի կարևորություն ունի նաև էկոլոգիական աուդիտի ինստիտուտը, որը Ա.Վ. Մալիշենկոն դիտարկում է որպես էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի կայացման նախապայման¹¹¹:

Վերոգրյալի կտրվածքով անդրադառնալով ՀՀ էկոլոգիական օրենսդրությանը՝ պետք է նշել, որ թեև առանձին բնական ռեսուրսների (հողեր, ջրեր, ընդերք անտառներ, կենդանական և բուսական աշխարհ և այլն) օգտագործման և պահպանության հարաբերությունները կարգավորող իրավական ակտերը որոշակիորեն ամրագրում են տեղեկատվական գործիքների համակարգը և դրանց

¹¹⁰ Տե՛ս **Abraham K.S.** Environmental Liability and the Limits of Insurance, 88 Columbia L. Rev., 1988, էջ 946:

¹¹¹ Տե՛ս **Малышенко А.В.** Правовое регулирование экологического страхования в Российской Федерации. Диссертация ... к.ю.н., Саратов, 2004, էջ 130:

գործառնման հիմնական սկզբունքները, այդուհանդերձ, միասնական ելակետեր, ինչպես նաև դրանք այլ գործիքներին շաղկապող մեխանիզմներ ազգային օրենսդրությամբ դեռևս ձևավորված չեն:

Բնութագրելով էկոլոգիական ապահովագրության և տեղեկատվական գործիքների հարաբերակցությունը՝ կարող ենք փաստել, որ դրանք մի կողմից հնարավորություն են տալիս ապահովագրողին ճիշտ գնահատել տնտեսական գործունեությամբ պայմանավորված ռիսկերը, սահմանել համարժեք սակագներ և ապահովագրավճար, իսկ մյուս կողմից ապահովում են էկոլոգիական ապահովագրության հարաբերությունների թափանցիկությունը՝ ռիսկերի գնահատման, սակագների և ապահովագրավճարի հաշվարկման մասով: Այսինքն՝ տեղեկատվական գործիքների արդյունավետ գործառնման, ի թիվս այլ պայմանների, էկոլոգիական ապահովագրության կողմերին թույլ է տալիս կառուցել առողջ, փոխշահավետ և ճկուն ապահովագրական հարաբերություններ:

Շուկայական և ֆինանսավարկային գործիքներն, ի տարբերություն կազմակերպատիրավական գործիքների, միջնորդավորված ազդեցություն ունեն շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտի վրա, թեև ուղղակիորեն միտված են այդ նպատակին: Գործիքների այս խումբն արևմտյան հեղինակներն անվանում են նաև «խթանող գործիքներ»¹¹², այսինքն՝ դրանց կիրառմամբ շրջակա միջավայրի պահպանությունն ապահովվում է տնտեսվարողի շահերի բավարարման համատեքստում՝ խրախուսելով վերջինիս օրինապահ վարքագիծը: Այս գործիքների միջոցով են կյանքի կոչվում էկոլոգիական իրավունքի՝ «աղտոտողը վճարում է», «լավագույն հասանելի տեխնոլոգիայի կիրառման», «ծագման վայրում վնասակար ազդեցությունների չեզոքացման» սկզբունքները:

Գտնվելով միևնույն հարթության վրա՝ էկոլոգիական ապահովագրության հարաբերակցությունն այս խմբի գործիքների հետ արտահայտվում է միմյանց փոխլրացնող օղակների ձևավորմամբ, որտեղ տնտեսվարողի կողմից որևէ գործիքի

¹¹² Տե՛ս **Pesce G., Terceno A., Vigier H., Duran R.** Environmental insurance analysis from an economic approach // Insurance Markets and Companies: Analyses and Actuarial Computations, Vol. 1, Issue 3, 2010, էջ 45: Green Financial Products and Services. Current Trends and Future Opportunities in North America. A report of the North American Task Force (NAFT) of the United Nations Environment Programme Finance Initiative. August 2007, էջ 56:

կիրառումը հնարավորություն է ընձեռում արդյունավետորեն օգտվել նաև մյուսներից: Օրինակ, հանք շահագործող ընկերությունը, որը ձեռք է բերել էկոլոգիական ապահովագրության պոլիս, այլ հավասար պայմանների դեպքում առավել վստահելի գործընկեր է առևտրային բանկի համար, որը պատրաստվում է վարկ տրամադրել արտադրական հզորությունների զարգացման նպատակով: Այս պարագայում էկոլոգիական ապահովագրության պոլիսի առկայությունը գրեթե չեզոքացնում է կազմակերպության անվճարունակ դառնալու ռիսկը՝ շրջակա միջավայրի վթարային կամ աստիճանական աղտոտման դեպքում պատճառված վնասները հատուցելու և սեփական միջոցներով վերականգնման միջոցառումներ կատարելու պարտավորություն առաջանալու պայմաններում: Էկոլոգիական ապահովագրությունը թույլ է տալիս կազմակերպության պատասխանատվության ռիսկը փոխանցել մասնագիտացված ապահովագրական ընկերության, որը տեղաբաշխում է այն և արդյունավետորեն կառավարում:

Արևմտյան Եվրոպայի պետություններում շրջակա միջավայրի պահպանության մեխանիզմի զարգացման ներկայիս միտումները բնութագրվում են առանձին գործիքների սերտաճման արդյունքում նորերի ձևավորմամբ, որոնք արդեն միավորում են տարբեր կատեգորիաներում ընդգրկված գործիքներին բնորոշ հատկանիշները և իրենց մեջ կրում են բնօգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանության կառավարման համակարգում ծանրության կենտրոնը դեպի շուկայական մեթոդները տեղաշարժելու ներուժ:

Շրջակա միջավայրի պահպանության մեխանիզմը ձևավորող երեք խումբ գործիքների և էկոլոգիական ապահովագրության հարաբերակցության վերլուծության արդյունքում հանգում ենք այն եզրակացության, որ վերջինիս նկատմամբ դրանց գործառումը կրում է տեղեկատվական ապահովման գործառույթ, սակայն յուրաքանչյուր դեպքում ստացվում է որակապես տարբեր տեղեկատվություն, որն էկոլոգիական ապահովագրության հարաբերություններում ուղղվում է որոշակի խնդիրների լուծմանը:

Այսպես, **կազմակերպատիրավական գործիքների** կիրառումը թույլ է տալիս տեղեկատվություն ստանալ հավանական ապահովադրի՝ որպես կոնտրագենտի

կողմից իրականացվող գործունեության (թողարկվող արտադրանքի կամ մատուցվող ծառայությունների) էկոլոգիական օրենսդրության պահանջներին համապատասխանության վերաբերյալ, ինչի հիման վրա անդերոայթինգի նախնական փուլում ապահովագրողը գնահատում է ապահովագրական պայմանագիր կնքելու նպատակահարմարությունը, ինչպես նաև հնարավոր ռեժիմը և համապատասխան որոշում կայացնում:

Տեղեկատվական գործիքների արդյունավետ գործառույթն ապահովադրին, ինչպես նաև ապահովագրողին հնարավորություն է ընձեռում ցանկացած փուլում գնահատելու (վերագնահատելու) ռիսկերը և անհրաժեշտության դեպքում փոփոխելու ապահովագրական պայմանագրի պայմանները:

Շուկայական և ֆինանսավարկային գործիքների կիրառումը թույլ է տալիս տնտեսվարողներին ստեղծել բարենպաստ միջավայր տնտեսական գործունեության իրականացման և լրացուցիչ միջոցների ներգրավման համար: Այս խմբի գործիքներից օգտվելու վերաբերյալ տեղեկատվությունը հանդես է գալիս որպես այցեքարտ՝ շուկայի այլ մասնակիցների հետ տնտեսական գործունեությամբ պայմանավորված պայմանագրային հարաբերությունների մեջ մտնելիս:

Շրջակա միջավայրի պահպանության և բնօգտագործման վերոգրյալ գործիքներին էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի համատեքստում հանգամանորեն կանդիդատության ատենախոսության երկրորդ գլխի շրջանակներում:

Ազգային օրենսդրությամբ էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ամրագրման համատեքստում տեղայնացնելով սույն պարագրաֆի շրջանակներում կատարված եզրահանգումները՝ գտնում ենք, որ ՀՀ-ում ընդունվելիք շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտի հիմնական հարաբերությունները կարգավորող կենտրոնական օրենսդրական ակտը, «Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքը, ինչպես նաև տեղեկատվական հոսքերի կառավարումը միջնորդավորող այլ նորմատիվ-իրավական ակտերը պետք է ապահովեն անդերոայթինգի գործընթացում անհրաժեշտ տեղեկատվության մատչելիությունը, ինչպես նաև դրա վերահսկելիությունը բնապահպանության և առողջապահության ոլորտների պետական լիազորված մարմինների և Կենտրոնական բանկի կողմից:

ԳԼՈՒԽ 2. ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՆԵՐԴՐՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

§1. Էկոլոգիական օրենսդրության հիմնադրույթները էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ներդրման համատեքստում

Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտը՝ որպես ռացիոնալ բնօգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանության տնտեսական գործիք, առավելապես հիմնվում է էկոլոգիական իրավունքի այնպիսի առանցքային ինստիտուտների վրա, ինչպիսիք են շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննությունը, բնապահպանական և բնառեսուրսային (էկոլոգիական) թույլտվությունները, շրջակա միջավայրի վրա բացասական ներգործության կանխարգելումը, շրջակա միջավայրի պահպանության և ռացիոնալ բնօգտագործման պետական կառավարման տեղեկատվական ապահովումը, այդպիսի ներգործության նվազեցմանն ուղղված միջոցառումների ձեռնարկումը խրախուսող տնտեսական գործիքները (արտոնությունների համակարգ), բնապահպանական վերահսկողությունը և պատասխանատվությունը առանձին բնական ռեսուրսներին և օբյեկտներին պատճառված վնասի համար¹¹³: Նշված ինստիտուտները մեր կողմից դիտարկվում են դրանց կարգավորվածության վիճակի և առկա այն խնդիրների մասով, որոնք կարող են անդրադառնալ էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի գործառնման արդյունավետության վրա: Չէ՞ որ նույնիսկ առանձին իրավական ակտով էկոլոգիական ապահովագրության հարաբերությունները համակողմանիորեն կարգավորելու պարագայում, այդ ինստիտուտի գործառնումը պայմանավորված է լինելու և անհրաժեշտաբար առնչվելու է էկոլոգիական, ինչպես նաև հարակից օրենսդրությամբ ամրագրված ինստիտուտների և գործիքների հետ:

Վերոհիշյալ ինստիտուտները և գործիքները որոշակիորեն ամրագրված են ՀՀ էկոլոգիական օրենսդրությամբ, և այսօր առկա է դրանց կիրառման որոշակի փորձ,

¹¹³ Էկոլոգիական վնասի հատուցման հիմնախնդիրները հանգամանորեն քննարկվում են հաջորդ պարագրաֆում, իսկ սույն պարագրաֆի շրջանակներում քննարկվում են առանձին բնապահպանական և բնառեսուրսային օրենքներում պատասխանատվությանը վերաբերող դրույթները:

որն անհրաժեշտ է արժևորել դրականը պահպանելու և կատարելագործելու, իսկ բացասական երևույթներից ձերբազատվելու նպատակով: ՀՀ էկոլոգիական օրենսդրության արդյունավետության վերաբերյալ պրոֆ. Ա.Բ. Իսկոյանն արդարացիորեն նկատում է, որ ժամանակակից շրջանում ընդունվել են մի շարք իրավական ակտեր, կատարելագործվել է օրենսդրական տեխնիկան, առավել լայն է օգտագործվում արտասահմանյան փորձը, վավերացվել են բազմաթիվ էկոլոգիական համաձայնագրեր, որոնց դրույթները թեև դանդաղ, բայց իմպլեմենտացվում են, սակայն մյուս կողմից դժվար է խոսել շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում նպատակամղված, համակարգային և գիտականորեն հիմնավորված օրինաստեղծ քաղաքականության մասին¹¹⁴:

Սույն պարագրաֆի շրջանակներում մեր առջև դրված խնդրի լուծումը զգալիորեն բարդանում է շրջակա միջավայրի պահպանության և բնօգտագործման իրավահարաբերությունները կարգավորող միասնական իրավական ակտի բացակայության պայմաններում: Այն հնարավորություն կտար ինդուկցիոն մեթոդով նշված ինստիտուտների և գործիքների ամրագրման հիմքում ընկած սկզբունքային մոտեցումներից շարժվել դեպի մասնավոր կարգավորման առանձնահատկություններ: Սակայն ընթացիկ կարգավորման պայմաններում վերոհիշյալ մի շարք իրավական գործիքների ուսումնասիրման համար մնում է ընտրել դեդուկցիայի մեթոդը՝ բնապահպանական և բնառեսուրսային օրենսդրությամբ ամրագրված տարբեր ինստիտուտների և գործիքների համադրման արդյունքում կատարելով անհրաժեշտ ընդհանրացումներ: Եվ այսպես, նշված ինստիտուտները և գործիքները դիտարկենք առանձին-առանձին:

Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննություն: Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության¹¹⁵ որպես էկոլոգիական իրավունքի

¹¹⁴ Տե՛ս **Искоян А.Б.** Организационно-правовое обеспечение охраны окружающей среды в Республике Армения: теория, практика, проблемы // Международный сборник научных трудов аграрных и юридических высших учебных заведений России, Украины, Белоруссии, Казахстана, других стран СНГ и государств Евросоюза: «Состояние, проблемы, пути совершенствования». Том 2. Под ред. Г.Е. Быстрова. Изд. -во ООО «Торжокская Типография», 2009, էջ 209:

¹¹⁵ ՀՀ-ում էկոլոգիական փորձաքննության ինստիտուտն ամրագրվել է դեռևս 1995թ. «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենքով, որը նոր ձևավորվող էկոլոգիական օրենսդրության առանցքային իրավական ակտերից էր: Նշված օրենքն ուժը կորցրած ճանաչվեց 2014թ. -ին, երբ ընդունվեց «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և

ինստիտուտի և կանխարգելիչ իրավական գործիքի նպատակն է ապահովել նախատեսվող տնտեսական գործունեության առանձին տեսակների էկոլոգիական ռիսկերի համակողմանի գնահատումը, դրանց նվազեցումը և կառավարման լոկալ միջոցառումների մշակումը դեռևս գործունեության պլանավորման փուլում: Որպես որոշում ընդունելու համալիր գործընթաց՝ փորձաքննության շրջանակներում հաշվի են առնվում քաղաքական, գիտական, նորմատիվ-իրավական պահանջների և նկատառումների ամբողջությունը¹¹⁶:

ՀՀ-ում շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության հարաբերությունները կարգավորվում են «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենքով¹¹⁷ և «Հիմնադրությամբ փաստաթղթի և նախատեսվող գործունեության շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության իրականացման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ Կառավարության որոշմամբ¹¹⁸, որոնք շրջակա միջավայրի և մարդկանց առողջության համար առավել մեծ ռիսկեր ունեցող գործունեության տեսակների համար նախատեսում են ռիսկերի գնահատման, դրանց մեղմացման միջոցառումների մշակման և լիազորված մարմնի կողմից բնապահպանական և հարակից այլ միջոցառումների ծրագրի հաստատման հատուկ ռեժիմ:

Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության հարցերին նվիրված աշխատություններում շատ հեղինակներ և հատկապես Լ.Ն. Կլոչենկոն առանձնացնում են առավել բարձր ռիսկայնության գործունեության տեսակները, ինչը միանգամայն տրամաբանական և հիմնավորված է: Նշված հեղինակն առաջարկում է նաև պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության ենթակա գործունեության ցանկի փուլային ընդլայնման հնարավորությունը էկոլոգիական անվտանգության առավել բարձր մակարդակ ապահովելու նպատակով¹¹⁹: Սակայն գործնականում որոշակի

փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենքը: Նոր օրենքի ընդունման նպատակն էր համապատասխանեցնել այն ՀՀ միջազգային պարտավորություններին:

¹¹⁶ Տե՛ս **Neil Craik**. International Law of Environmental Impact Assessments. Process, Substance and Integration. Cambridge University Press. 2008, էջ 3:

¹¹⁷ Ընդունվել է 21. 06. 2014թ., ուժի մեջ է մտել 09. 08. 2014թ., ՀՀՊՏ 2014. 07. 30/4(1054) Հոդ. 636:

¹¹⁸ Ընդունվել է 09.04.2015թ., ուժի մեջ է մտել 30.04.2015թ., ՀՀՊՏ 2015.04.29/25(1114) Հոդ. 324:

¹¹⁹ Տե՛ս **Клоченко Л.А.** Гражданско-правовое регулирование страхования ответственности за загрязнение окружающей природной среды: сравнительно-правовой анализ. Диссертация ... к.ю.н. Москва, 2007, էջ 98:

խնդիրներ կարող են առաջանալ ռիսկայնության չափանիշների ընտրության հարցում: Հետևաբար, շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության ինստիտուտը՝ որպես նախատեսվող գործունեության առանձին տեսակների ռիսկերի մեղմացման գործիք, դիտարկում ենք նշված տեսանկյունից:

Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության ենթակա գործունեության տեսակների ցանկը բավականին ընդարձակ է և ներառում է ամենատարբեր ոլորտներ՝ էներգետիկա, լեռնահանքային արդյունաբերություն, քիմիական արդյունաբերություն, շինանյութերի արդյունաբերություն, մետալուրգիա, էլեկտրատեխնիկական, ռադիոէլեկտրոնային արտադրություն և մշակում, փայտի և թղթի արդյունաբերություն, թեթև արդյունաբերություն, սննդի արդյունաբերություն, ձկնային տնտեսություն, քաղաքաշինություն, քաղաքային տնտեսություն, թափոնների օգտագործում, բնության պահպանություն, գյուղատնտեսություն, անտառային տնտեսություն, ջրային տնտեսություն, ենթակառուցվածքներ, սպասարկման ոլորտ: Նշված ոլորտներից յուրաքանչյուրը ներառում է գործունեության համապատասխան ենթատեսակներ, որոնց համար նախատեսված ստորին շեմը գերազանցելու դեպքում փորձաքննությունը պարտադիր է:

Նշված օրենքում փորձաքննության ենթակա գործունեության տեսակները դասակարգվում են 3 խմբի՝ հիմք ընդունելով շրջակա միջավայրի վրա դրանց ազդեցության աստիճանը: Այդ մոտեցումը հիմնականում համապատասխանում է Համաշխարհային բանկի չափորոշիչներին¹²⁰:

Այժմ փորձենք քննարկել այն հարցը, թե հիշյալ օրենքով սահմանված գործունեության տեսակների ցանկը որքանով կարող է ուղղորդող լինել պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի կիրառման դեպքում, այսինքն՝ արդյո՞ք պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության պոլիս ձեռք բերելու պայմանը ցանկում ընդգրկված գործունեության որևէ տեսակ իրականացնելն է, թե՞ անհրաժեշտ են նաև գործունեության նշված տեսակների լրացուցիչ բնութագրիչներ նման որոշում կայացնելու համար: Հանրահայտ է, որ հիշյալ ցանկում տեղ գտած գործունեության

¹²⁰ Ավելի մանրամասն տե՛ս World Bank Operational Policy 4.01 – Environmental Assessment (January 1999, amended as of April 2003):

տեսակները տարբեր աստիճանի ազդեցություն են թողնում շրջակա միջավայրի վրա, ինչը կարևոր է հաշվի առնել պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության հարցը կարգավորելիս: Բնականաբար, ազդեցությունների տարբերությունը ենթադրում է գործունեության տեսակների համապատասխան դասակարգում՝ ըստ ազդեցության ուժգնության, մասշտաբների, տևողության, հետագայում բացասական ազդեցությունների վերացման հնարավորության և այլ չափանիշների: Այսպիսի դասակարգման անհրաժեշտությունը հիմնավորվում է առաջին հերթին հենց շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության գործընթացն արդյունավետ կազմակերպելու տեսանկյունից, քանի որ առավել նվազ ազդեցություն ունեցող գործունեության տեսակների համար սահմանված է դյուրին ընթացակարգ, և հակառակը: Միաժամանակ, այն հնարավորություն է տալիս ըստ հնարավոր ազդեցության՝ անհատականացնել գործունեության այն տեսակները, որոնք իրականացնող սուբյեկտների վրա կտարածվի պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության պոլիս ձեռք բերելու պահանջը: Ըստ տրամաբանության՝ դրանք կլինեն գործունեության այն տեսակները, որոնք շրջակա միջավայրի վրա *զգալի ազդեցություն*, հետևաբար և՛ առավել բարձր ռիսկեր ունեն¹²¹: Այսինքն՝ պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության պայմանը կգործի փորձաքննության ենթակա և առավել բարձր ռիսկեր ունեցող գործունեության տեսակ իրականացնող տնտեսվարողների համար: Այս առնչությամբ դրական պետք է համարել այն, որ օրենքում որոշակիորեն լուծվել է գործունեության տեսակների դասակարգման խնդիրը: Այստեղ նախատեսվող գործունեության տեսակները՝ ըստ շրջակա միջավայրի վրա նվազող ազդեցության աստիճանի՝ դասակարգված են «Ա», «Բ» և «Գ» կատեգորիաների: Այսինքն՝ «Ա» կատեգորիայի գործունեության տեսակներն ունեն շրջակա միջավայրի վրա *զգալի ազդեցություն*, «Բ» կատեգորիայի տեսակները՝ *միջին*, իսկ «Գ» կատեգորիայի տեսակները՝ *ցածր ազդեցություն*: Չանդրադառնալով հիշյալ օրենքի համակողմանի իրավական գնահատականին, որը դուրս է մեր առջև դրված խնդիրներից, արձանագրենք, որ կիրառված մոտեցումն առաջադիմական է: «Ա» կատեգորիայի գործունեության տեսակների ցանկը կարող է ուղղորդող լինել

¹²¹ Մեր կողմից արտահայտված այս մոտեցման հանգամանալից հիմնավորումը ներկայացվում է աշխատանքի հաջորդ գլխի 1-ին պարագրաֆում:

պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության հարցը որոշելիս: Միաժամանակ գտնում ենք, որ անհրաժեշտ կլինի նաև հաշվի առնել գործունեության առանձին տեսակների ազդեցության այլ բնութագրիչներ, որոնց ամբողջությունը թույլ կտա բացահայտել *զգալի ազդեցության* մասշտաբները:

Իսկ ի՞նչ ենք հասկանում զգալի ազդեցություն ասելով. արդյո՞ք սա պարզ համեմատության վրա հիմնված գնահատողական կատեգորիա է, թե՞ իր հիմքում ունի որոշակի չափանիշներ: Այս հասկացությունը խնդրահարույց է և հաճախ միանշանակ չի ընկալվում: Արևմուտքում շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության ինստիտուտի կիրառման շուրջ քառասունամյա փորձի արդյունքում մշակվել են երեք հիմնական չափանիշներ (պայմաններ), որոնցից մեկի կամ ավելիի առկայությունը բավարար է ազդեցությունը զգալի համարելու համար: Այդ չափանիշները հետևյալներն են.

1. *Չափը, մասշտաբը կամ հզորությունը*, այսինքն՝ երբ դրանք գործունեության տվյալ տեսակի համար մեծ են:

2. *Տեղադիրքը*, այսինքն՝ երբ նախատեսվող գործունեությունն իրականացվելու է հատուկ կարևորություն ունեցող կամ էկոլոգիապես առանձնակի զգայուն տարածքում (օրինակ՝ գերխոնավ տարածքները, պետական արգելոցները, ազգային պարկերը, սանիտարական պաշտպանության և բուֆերային գոտիները, հատուկ գիտական, հնագիտական, մշակութային կամ պատմական արժեք ներկայացնող վայրերը) կամ դրա մոտ, ինչպես նաև այն տարածքներում, որտեղ նախատեսվող գործունեության բնութագրերը կարող են զգալի ազդեցություն ունենալ բնակչության վրա:

3. *Ազդեցությունը*, այսինքն՝ երբ նախատեսվող գործունեությունն ունի համալիր և պոտենցիալ բացասական ազդեցություններ, ներառյալ՝ ազդեցությունները, որոնք կարող են լուրջ հետևանքներ թողնել մարդկանց կամ արժեքավոր տեսակների և օրգանիզմների վրա, ինչպես նաև այն ազդեցությունները, որոնք սպառնում են ազդակիր տարածքի գոյությանը կամ օգտագործման հնարավորությանը, և այն

ազդեցությունները, որոնք առաջացնում են շրջակա միջավայրի հնարավորությունները գերազանցող լրացուցիչ բեռնվածություն¹²²:

Նկատենք, որ «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենքի¹²³ 14-րդ հոդվածում բերվող գործունեության տեսակների դասակարգումը հիմնված է միայն առաջին պայմանի վրա, մյուս երկուսը հանդիպում են առանձին բնապահպանական և բնառեսուրսային օրենքներում, սակայն ոչ թե որպես զգալի ազդեցության գնահատման չափանիշներ, այլ որպես որոշակի գործունեության իրականացման սահմանափակումներ:

Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության և էկոլոգիական ապահովագրության հարաբերակցությունը քննարկելիս, հարկ է ուշադրություն դարձնել նաև փորձաքննության շրջանակներում ուսումնասիրվող փաստաթղթերի բովանդակության և հատկապես՝ շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման հաշվետվության արժանահավատությանը, որն, ըստ էության, կանխորոշում է փորձաքննության արդյունքը: Այս տեսանկյունից ուսանելի կարող է լինել մի շարք երկրներում (Ավստրիա, Լեհաստան և Սլովակիա) փորձաքննության ներկայացված փաստաթղթերի որակի (բովանդակություն, տվյալների արժանահավատություն, լրակազմություն) նկատմամբ արտաքին (այլ մարմնի կողմից) վերահսկողության մեխանիզմի կիրառումը¹²⁴: ՀՀ-ում գործող փորձաքննության ինստիտուտն, իհարկե, արտաքին վերահսկողության հնարավորություն չի ենթադրում: Փոխարենը փորձաքննական եզրակացության՝ իրավաբանական (հատկապես ՀԿ-ների) և ֆիզիկական անձանց կողմից դատական կարգով վիճարկման իրավունքի և դրա իրականացման չափանիշների հստակ ամրագրումը կարող է էականորեն բարձրացնել նշված փաստաթղթերի որակը:

Բնապահպանական և բնառեսուրսային (էկոլոգիական) թույլտվություններ:

ՀՀ գործող օրենսդրության իմաստով էկոլոգիական թույլտվությունների ներքո պետք է հասկանալ շրջակա միջավայրի և դրա առանձին տարրերի վրա սահմանված որոշակի

¹²² Տե՛ս **Stephen Stec, Susan Casey-Lefkowitz**. The Aarhus Convention: An implementation Guide. New York, Geneva, 2000, էջ 94:

¹²³ Ընդունվել է 21. 06. 2014թ. , ուժի մեջ է մտել 09. 08. 2014թ. , ՀՀՊՏ 2014. 07. 30/4(1054) Հոդ. 636:

¹²⁴ Տե՛ս **Pavel Cerny, Jerzy Jendroska**. Transposition and implementation of EIA Directive in some EU Member States (with special emphasis on transport infrastructure cases) // elni Review. 2012 Special Edition, էջ 3:

չափաքանակով բացասական ներգործություն ունենալու, ինչպես նաև առանձին բնական ռեսուրսների օգտագործման համար պետական լիազորված մարմնի կողից տրված թույլտվությունները: Որպես օրինակ կարելի է նշել թափոնների հեռացման կամ դրանց հետ այլ գործողություններ կատարելու, մթնոլորտային օդ կատարվող արտանետումների, ջրօգտագործման, անտառօգտագործման, ընդերքօգտագործման համար տրվող թույլտվությունները և այլն: Տնտեսական գործունեության մի շարք, հատկապես՝ շրջակա միջավայրի վրա զգալի ազդեցություն ունեցող տեսակների համար պահանջվում է ստանալ մեկից ավելի թույլտվություններ, որոնցից յուրաքանչյուրի տրամադրման համար համապատասխան ենթօրենսդրական ակտերով սահմանված են հատուկ կարգեր, պայմաններ և նորմատիվներ:

Էկոլոգիական թույլտվությունների ինստիտուտը Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի գործառնման տեսանկյունից դիտարկելիս առանցքային է այն հարցը, թե արդյո՞ք թույլտվությունների տրամադրումը, ի թիվս այլ պայմանների, պետք է պայմանավորված լինի նաև տնտեսվարողի՝ Էկոլոգիական ապահովագրության պոլիս ձեռք բերելու հանգամանքով, թե՞ ոչ: Իհարկե, խոսքը գնում է գործունեության այն տեսակների համար անհրաժեշտ թույլտվությունների մասին, որոնք իրականացնող սուբյեկտների համար պարտադիր է լինելու Էկոլոգիական ապահովագրությունը: Այս հարցադրմանը միանշանակ դրական պատասխան է տրվում Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության կողմից հրապարակված «Ձևավորելով խելացի կարգավորում. Էկոլոգիական համապատասխանության հավաստման տնտեսական ասպեկտները»¹²⁵ խորագրով վերլուծությունում: Այստեղ հեղինակները ցույց են տալիս, որ շրջակա միջավայրի պահպանության կառավարման տարատեսակ հարաբերություններում առանձին սուբյեկտների ներգրավմամբ, օր.՝ ապահովագրական ընկերություններ, բանկեր, հասարակական կազմակերպություններ և այլն, պետությունը կարող է առավել հեշտությամբ ապահովել իրականացվող գործունեության համապատասխանությունը Էկոլոգիական ստանդարտներին: Օրինակների թվում նշվում է նաև առանձին

¹²⁵ Տե՛ս **Gunningham, Neil, and Darren Sinclair.** "Designing smart regulation." *Economic Aspects of Environmental Compliance Assurance*. OECD Global Forum on Sustainable Development. 1998, էջ 10:

գործունեության տեսակների համար էկոլոգիական ապահովագրության պոլիսի առկայությունը՝ որպես լիցենզիա ստանալու պայման:

Ինչպես արդեն նշվել է վերևում, էկոլոգիական ապահովագրության առարկա հանդիսացող գործունեության տեսակներն ունեն զգալի ազդեցություն և ենթակա են շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության: Սա նշանակում է, որ դրական փորձաքննական եզրակացություն ստանալուց հետո տնտեսվարողը պարտավոր է ձեռք բերել էկոլոգիական ապահովագրության պոլիս՝ որպես համապատասխան գործունեությունը սկսելու պարտադիր պայմաններից մեկը: Այս առնչությամբ համապատասխան վարչական ընթացակարգերը դյուրին դարձնելու համար գտնում ենք, որ իրատեսական լուծում կարող է լինել էկոլոգիական ապահովագրական պոլիս ձեռք բերած սուբյեկտների միասնական բազայի ստեղծումը, որի տվյալները հասանելի կլինեն էկոլոգիական թույլտվություններ տրամադրող մարմիններին: Իհարկե այս մեխանիզմի կիրառումը ենթադրում է համապատասխան իրավական կարգավորում:

Այստեղ հարկ է նկատել, որ ի տարբերություն փորձաքննության, բնօգտագործման թույլտվությունների տրամադրման, բնական ռեսուրսների օգտագործման նորմավորման, քվոտաների և անհատական չափաքանակների սահմանման ինստիտուտները կիրառվում են արդեն արտադրական օբյեկտների շահագործման կամ գործարկման փուլում, և դրանց քանակական ու որակական բնութագրիչները կարևոր նշանակություն ունեն ըստ անհրաժեշտության ապահովագրական ռիսկերը վերահաշվարկելու և ճշգրտումներ կատարելու տեսանկյունից:

Էկոլոգիական թույլտվությունների համակարգի մասին խոսելիս հարկ է անդրադառնալ նաև դրա զարգացման տեսանելի հեռանկարին, որը շրջակա միջավայրի աղտոտման համալիր կանխարգելման և հսկման կարգավորման (այսուհետ՝ IPPC) համակարգն է: Համապատասխան օրենքի ընդունումը նախատեսվում էր դեռ 2015 թվականին: Սպասվում էր, որ նշված համակարգը փոխարինելու էր բնօգտագործման և բնապահպանական թույլտվությունների գործող համակարգին՝ թույլտվությունների ստացման համար ներդնելով տնտեսվարողների

համար առավել դյուրին «մեկ պատուհանի» սկզբունքը: IPPC համակարգի հիմնական առավելություններից են վարչարարության կրճատումը, բոլոր բնապահպանական և բնառեստորսային թույլտվությունների տրամադրումը միասնական ընթացակարգով առավելագույնը 240 օր ժամկետում¹²⁶: IPPC-ի շրջանակներում անհրաժեշտ թույլտվությունները տրամադրվում են դրական փորձաքննական եզրակացություն ստանալուց հետո մինչև գործունեությունը փաստացի սկսելը: Այս պարագայում, գտնում ենք, որ էկոլոգիական ապահովագրության պոլիսի առակայությունը պետք է պարտադիր պայման լինի համապատասխան էկոլոգիական թույլտվություններ ստանալու համար:

ԵՄ-ում IPPC համակարգը (ներդրվել է «Աղտոտման համալիր կանխարգելման և հսկման կարգավորման մասին» Եվրոպայի խորհրդի 96/61/EC դիրեկտիվի¹²⁷ հիման վրա) գործում է 1996 թվականից և, ըստ էության, կազմում է տնտեսական գործունեության էկոլոգիական կարգավորման կենտրոնական տարրը: Այն իրենից ներկայացնում է թույլտվությունների տրամադրման համալիր ընթացակարգ տնտեսության առավել քան երեսուն ճյուղերի համար, ինչպես օրինակ մետալուրգիան, հանքարդյունաբերությունը, քիմիական արդյունաբերությունը, թափոնների վերամշակումը և այլն: Այն հիմնվում է էկոլոգիական ստանդարտների միասնական համաեվրոպական համակարգի, ինչպես նաև լավագույն հասանելի տեխնոլոգիաների ներդրման խրախուսման վրա¹²⁸:

Շրջակա միջավայրի պահպանության և բնօգտագործման պետական կառավարման տեղեկատվական ապահովումը էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ներդրման կարևոր պայմաններից է: Այն իրականացվում է այնպիսի գործիքների միջոցով, ինչպիսիք են էկոլոգիական մոնիթորինգը, բնական ռեսուրսների կադաստրը և հաշվառումը: Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի գործառնման համատեքստում նշված գործիքների հարաբերակցությանն արդեն անդրադարձել ենք նախորդ գլխի 3-րդ պարագրաֆում, ուստի այժմ հիմնական գծերով

¹²⁶ ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի էկոլոգիական իրավունքի գիտաուսումնական կենտրոնի կայք՝ http://www.elrc.yu.am/?page=news&id=154&type=5&language_id=1 22.08.2013թ. դրությամբ:

¹²⁷ Official Journal L. 257, p. 26-40:

¹²⁸ Տե՛ս **Stefan Scheuer**. EU Environmental Policy Handbook: A Critical Analysis of EU Environmental Legislation. Brussels, 2005, էջեր 177, 181:

կղիտարկենք ՀՀ-ում այդ գործիքների իրավական կարգավորվածության վիճակը և դրանց տվյալների համադրելիությունը: Սա կարևորվում է այնքանով, որքանով էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի գործառնման շրջանակներում անհրաժեշտ է ապահովել շրջակա միջավայրի վերաբերյալ հավաստի և պարբերաբար թարմացվող տեղեկատվության (էկոլոգիական տեղեկատվության¹²⁹) միասնական բազա, ինչը սկզբունքային նշանակություն ունի ապահովագրական հարաբերություններին բնորոշ տեղեկատվական ասիմետրիան մեղմելու տեսանկյունից: Այս առնչությամբ ինչպես իրավագիտորեն նկատում է Գ. Ս. Մովսիսյանը, ՀՀ իրավական ակտերում բացակայում են մոնիթորինգի, կադաստրի և հաշվառման միասնական բնորոշումներ: Դրանք կարող են տարբերվել՝ պայմանավորված բնական օբյեկտով, սակայն պետք է բանաձևեն մոնիթորինգը որպես որոշակի գործընթաց, որպես հաջորդական գործողությունների ամբողջություն¹³⁰: Գ. Ս. Մովսիսյանի եզրահանգմանը հարկ ենք համարում ավելացնել նաև, որ օրենսդրությամբ սահմանված չեն շրջակա միջավայրի և դրա առանձին բաղադրիչների վերաբերյալ համապարփակ և համադրելի տեղեկատվության համակարգ ստեղծելու համար անհրաժեշտ մոտեցումները և սկզբունքները: Իսկ առանձին օրենսդրական ակտերում արտացոլված մոտեցումները չունեն միասնական հայեցակարգային հենք և

¹²⁹ «Շրջակա միջավայրի վերաբերյալ տեղեկատվության մատչելիության, որոշումների ընդունման գործընթացին հասարակության մասնակցության և արդարադատության մատչելիության մասին» ՄԱԿ-ի ԵՏՀ կոնվենցիայում տրվում է էկոլոգիական տեղեկատվության հետևյալ հասկացությունը.

«Ցանկացած տեղեկատվություն գրավոր, տեսաձայնային, էլեկտրոնային կամ այլ նյութական կրիչի վրա, հետևյալի մասին.

ա) շրջակա միջավայրի բաղադրիչների վիճակի, ինչպիսիք են օդը և մթնոլորտը, ջրերը, բնահողը, հողը, լանդշաֆտը և բնական օբյեկտները, կենսաբազմազանությունը և նրա բաղադրիչները, ներառյալ՝ գենետիկորեն փոփոխված օրգանիզմները և փոխազդեցությունը նշված բաղադրիչների միջև,

բ) այնպիսի գործոնների, ինչպիսիք են՝ նյութերը, էներգիան, աղմուկը և ճառագայթումը, ինչպես նաև գործունեությունը կամ միջոցները, ներառյալ վարչական միջոցները, շրջակա միջավայրի ոլորտի համաձայնագրերը, քաղաքականությունները, օրենսդրությունը, պլանները և ծրագրերը, որոնք ազդում են կամ կարող են ազդել շրջակա միջավայրի բաղադրիչների վրա ա) ենթակետի իմաստով, ծախսեր-արդյունքներ հարաբերակցությունը, և այլ տնտեսական վերլուծություններ ու ենթադրություններ, որոնք հաշվի են առնվում շրջակա միջավայրի առնչությամբ որոշումներ ընդունելիս,

գ) մարդկանց առողջության և անվտանգության, կենսապայմանների, մշակութային օբյեկտների և շինությունների մասին այնքանով, որքանով դրանք կրում են կամ կարող են կրել շրջակա միջավայրի բաղադրիչների վիճակի, կամ այդ բաղադրիչներով միջնորդավորված ազդակների, գործունեության կամ վերը բ) ենթակետում հիշատակված միջոցների, ազդեցությունը»:

¹³⁰ Տե՛ս **Մովսիսյան Գ. Ս.** Հայաստանի Հանրապետությունում բնական ռեսուրսների պետական կառավարման տեղեկատվական ապահովման իրավական հիմքերը // «Պետություն և իրավունք» N4(54), 2011թ. , էջ 15:

տրամաբանություն: Օրինակ, անտառների՝ որպես կարևորագույն բնական ռեսուրսի վերաբերյալ տեղեկատվական ապահովման գործիքների օրենսդրական բնորոշումները սահմանափակվում են նպատակների և խնդիրների ամրագրմամբ առանց բացահայտելու նշված ինստիտուտների իրավաբանական էությունը: Կարծում ենք, որ նման մոտեցումն անթույլատրելի է, քանզի բացարձակ անորոշ է մնում, թե ինչ բնույթի տեղեկատվություն պետք է ներառի անտառային կադաստրը, կամ ինչ պարամետրերի վերաբերյալ է տեղեկատվություն հավաքվում մոնիթորինգի արդյունքում: Իհարկե, մոնիթորինգի իրականացման և կադաստրի վարման կարգերը հաստատված են «Անտառների պետական մոնիթորինգի իրականացման կարգը սահմանելու մասին»¹³¹ և «Անտառային պետական կադաստրի վարման և անտառների պետական հաշվառման ու տվյալների տրամադրման կարգը սահմանելու մասին»¹³² ՀՀ Կառավարության համապատասխան որոշումներով, սակայն անհրաժեշտ համակարգային կապը ՀՀ անտառային օրենսգրքի¹³³ հետ բացակայում է: Ստեղծված իրավիճակում անտառային կադաստր գործնականում չի վարվում: Եվ այս օրինակը եզակի չէ:

Գտնում ենք, որ շրջակա միջավայրի պետական կառավարման տեղեկատվական գործիքները ընդհանուր գծերով և միասնական ելակետերով պետք է կարգավորվեն ոլորտի շրջանակային օրենքում, որը ներկայումս մշակվում է ՀՀ բնապահպանության նախարարության կողմից: Մասնավորապես, իրավիճակը գնահատելով էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի գործառնման տեսանկյունից՝ գտնում ենք, որ ի թիվս այլ պայմանների, անհրաժեշտ է ամրագրել տեղեկատվության վերլուծության, ամփոփման, տարբեր աղբյուրներից ստացվող տեղեկությունների համադրելիությունն ապահովելու, մատչելիության և դրա սահմանափակումների վերաբերյալ ելակետային դրույթներ, որոնք կուղղորդեն ճյուղային օրենքներում համապատասխան գործիքների միասնական կարգավորումը և ներդաշնակ գործառումը: Մեր առաջարկած մոտեցումը հիմնականում համահունչ է «Հայաստանի Հանրապետության 2016-2018 թվականների պետական

¹³¹ Ընդունվել է 25. 01. 2007թ. , ուժի մեջ է մտել 15. 03. 2007թ. , ՀՀՊՏ 2007. 03. 14/15(539) Հոդ. 334:

¹³² Ընդունվել է 07. 02. 2008թ. , ուժի մեջ է մտել 01. 01. 2009թ. , ՀՀՊՏ 2008. 04. 02/21(611) Հոդ. 288:

¹³³ Ընդունվել է 24. 10. 2005թ. , ուժի մեջ է մտել 17. 12. 2005թ. , ՀՀՊՏ 2005. 12. 07/75(447) Հոդ. 1432:

վիճակագրական աշխատանքների եռամյա ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ օրենքով¹³⁴ ամրագրված վիճակագրական համակարգի զարգացման ուղղություններին:

Շրջակա միջավայրի վրա բացասական ներգործության նվազեցմանն ուղղված միջոցառումներ ձեռնարկող տնտեսվարողներին արտոնություններ տրամադրելը՝ որպես ինքնուրույն տնտեսական գործիք, ՀՀ էկոլոգիական օրենսդրության մեջ արտացոլված է խիստ դիպվածաբար և, կարելի է ասել, հեռու է իրավական որոշակիությունից: Որպես օրինակ հարկ է նշել «Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին» ՀՀ օրենքի¹³⁵ 5-րդ հոդվածի 9-րդ մասը, որը չափազանց ընդհանուր ձևակերպմամբ նախատեսում է հարկերի և այլ պարտադիր վճարների գծով արտոնությունների սահմանման հնարավորություն բնության հատուկ պահպանվող տարածքների ռեժիմի պահպանումը խթանելու նպատակով: Երկրորդ և թերևս վերջին օրինակին հանդիպում ենք «Թափոնների մասին» ՀՀ օրենքում¹³⁶, որի 21-րդ և 23-րդ հոդվածները սահմանում են արտոնություններ ստանալու հնարավորություն այն սուբյեկտների համար, որոնք ներդնում են թափոնների օգտահանման և դրանց ծավալների նվազեցմանն ուղղված տեխնոլոգիաներ: Հատկանշական է, որ նշված երկու օրենքներում էլ սահմանված է, որ արտառնությունները տրամադրվում են օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով: Սակայն այդ դեպքերը օրենսդրությամբ նախատեսված չեն, և, հետևաբար, հիշատակված դրույթներն առավելապես հոչակագրային բնույթի են: Նմանատիպ անհամարժեք կարգավորումների առնչությամբ պրոֆ. Ա. Բ. Իսկոյանն իրավացիորեն նկատում է, որ ՀՀ գործող էկոլոգիական օրենսդրությունը մեծ մասամբ հակասական է, չհամակարգված, ներառում է մեծ քանակությամբ բլանկետային նորմեր, հաճախ բացակայում են օրենսդրական պահանջների կյանքի կոչման կառուցակարգերը: Բացի այդ, օրենսդրությունը բավարար չափով հարմարեցված չէ կիրառման համար¹³⁷:

¹³⁴ Ընդունվել է 15. 12. 2015թ. , ուժի մեջ է մտել 01. 01. 2016թ. , ՀՀՊՏ 2015. 12. 30/91(1180) Հոդ. 1195:

¹³⁵ Ընդունվել է 27. 11. 2006թ. , ուժի մեջ է մտել 04. 01. 2007թ. , ՀՀՊՏ 2006. 12. 25/66(521) Հոդ. 1363:

¹³⁶ Ընդունվել է 24. 11. 2004թ. , ուժի մեջ է մտել 07. 01. 2005թ. , ՀՀՊՏ 2004. 12. 28/72(371) Հոդ. 1480:

¹³⁷ Տե՛ս **Искоян А.Б.** Экологизация правовых норм как необходимая предпосылка эффективности действия экологического законодательства // Պետություն և իրավունք №2(52), 2011, էջ 90: **Իսկոյան Ա. Բ.**, Հայաստանի Հանրապետության էկոլոգիական օրենսդրությունը: Եր., «Արեգ» հրատ., 1994, էջեր 9-10:

Այդուհանդերձ, հարկ ենք համարում ընդգծել «Թափոնների մասին» ՀՀ օրենքում¹³⁸ ներդրված առաջադիմական մոտեցումը, որի համաձայն առանձին գլխում (Գլուխ 5. Թափոնների օգտահաման և դրանց գոյացման ծավալների նվազեցման միջոցառումների տնտեսական խթանման ապահովումը) սահմանվել են մի շարք գործիքներ, այդ թվում՝ արտոնությունների տրամադրումը: Առնվազն առկայից սա խոսում է այն մասին, որ թափոնների օգտահաման և դրանց ծավալների նվազեցման համատեքստում առանձնակի կարևորություն է տրվել տնտեսական գործիքների կիրառմանը, չնայած անհրաժեշտ մեխանիզմներ այդպես էլ չեն սահմանվել: Բացի այդ, վերոհիշյալ երկու օրինակների համեմատությունը վեր է հանում ևս մեկ էական տարբերություն «արտոնություն» եզրույթի բովանդակային ծավալի մասով. եթե առաջին դեպքում այն սահմանափակվում է միայն հարկերի և պարտադիր այլ վճարների գծով արտոնություններով, ապա երկրորդ դեպքում օրենսդիրն իրավացիորեն չի նեղացրել արտոնությունների շրջանակը: Հետևաբար, կարելի է եզրակացնել, որ համարժեք իրավական կարգավորման համատեքստում կարող են կիրառելի դառնալ շրջակա միջավայրի պահպանության տնտեսական գործիքաշարի բոլոր բաղադրիչները:

Տնտեսվարողներին տրամադրվող արտոնությունները քննարկելիս կարևոր ենք համարում անդրադառնալ նաև «Բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների մասին» ՀՀ օրենքին¹³⁹ որպես ոլորտի ֆիսկալ կարգավորման առանցքային նորմ-մեխանիզմ: Օրենքի 16-րդ հոդվածը, որքան էլ զարմանալի է, արտոնություններ տրամադրելու հիմքերի ցանկում չի հիշատակում տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից շրջակա միջավայրի պահպանությանն ուղղված միջոցները ձեռնարկելը: Այնուհետև, 17-րդ հոդվածը սահմանում է հետևյալը. «Բնապահպանական վճարների այլ արտոնությունները սահմանվում են օրենքով, իսկ բնօգտագործման վճարներինը՝ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության կողմից»: Հիմք ընդունելով հիշյալ նորմը՝ ՀՀ ԱԺ-ը և Կառավարությունը ընդունել են բազմաթիվ անհատական իրավական ակտեր տարբեր կազմակերպությունների արտոնություններ տրամադրելու վերաբերյալ, սակայն դրանց թվում բացակայում են շրջակա միջավայրի

¹³⁸ Ընդունվել է 24. 11. 2004թ. , ուժի մեջ է մտել 07. 01. 2005թ. , ՀՀՊՏ 2004. 12. 28/72(371) Հոդ. 1480:

¹³⁹ Ընդունվել է 28. 12. 1998թ. , ուժի մեջ է մտել 01. 01. 1999թ. , ՀՀՊՏ 1998. 12. 31/33(66) :

պահպանությանն ուղղված աշխատանքներ իրականացնելու հիմքով տրամադրված արտոնությունները:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ գտնում ենք, որ տնտեսական արտոնությունների տրամադրման հնարավորությունը և համապատասխան հիմքերը միասնական մոտեցմամբ անհրաժեշտ է սահմանել բոլոր բնառեսուրսային օրենքներում՝ միևնույն ժամանակ ապահովելով այնպիսի երաշխիքներ, որոնք արտոնությունների տրամադրման հարցը լուծելիս թույլ կտան բացառել կամայականությունները:

Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի համատեքստում արտոնությունները դիտարկելիս կարևորում ենք դրանց միջև այնպիսի համակարգային կապի ձևավորումը, որը, հիմնված լինելով տնտեսվարողի կողմից լրացուցիչ բնապահպանական միջոցառումներ ձեռք առնելու փաստով, կապահովի փոխադարձ օգուտների հետևյալ մոդելը.

«Պատասխանատու» տնտեսվարող → տնտեսական արտոնություններ → բարելավված ցուցանիշներ → ապահովագրական վճարի նվազում → տնտեսվարողի օգուտներ:
--

Պետական բնապահպանական վերահսկողություն: Այս ինստիտուտը «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքի¹⁴⁰ 4-րդ հոդվածի համաձայն բնորոշվում է որպես *բնապահպանական պետական տեսչության (տեսուչի) կողմից իրականացվող ստուգում, որը նպատակաուղղված է շրջակա միջավայրի՝ մթնոլորտի, ջրերի, հողերի, կենդանական ու բուսական աշխարհի, ներառյալ՝ անտառների ու բնության հատուկ պահպանվող տարածքների և ընդհանուր օգտագործման տարածքների (ծառեր, թփեր, զբոսայգիներ և այլ կանաչ գոտիներ) պահպանության, դրանց վերականգնման, բնական ռեսուրսների բանական (արդյունավետ) օգտագործման, ընդերքօգտագործման ընթացքում շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության, ինչպես նաև կենսական անվտանգության, վտանգավոր նյութերի ու թափոնների անվտանգ գործածության, ռադիոակտիվ աղտոտվածության, բնապահպանական ու բնօգտագործման (բացառությամբ ընդերքօգտագործման) վճար վճարողների հաշվառման, վճարի օբյեկտ համարվող փաստացի ծավալների*

¹⁴⁰ Ընդունվել է 11 . 04. 2005թ. , ուժի մեջ է մտել 28. 05. 2005թ. , ՀՀՊՏ 2005. 05. 18/28(400) Հոդ. 548:

(բացառությամբ ընդերքօգտագործման) հաշվարկման, վարչական վիճակագրական հաշվետվությունների ներկայացման և ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված այլ նորմերի կատարմանը:

Վերոգրյալ հարաբերությունները ՀՀ-ում կարգավորվում են «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենքով¹⁴¹ որպես ընդհանուր շրջանակային օրենք, «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքով¹⁴² և ի կատարումն դրա ընդունված ենթաօրենսդրական ակտերով: ՀՀ-ում բնապահպանական վերահսկողություն իրականացնում է ՀՀ բնապահպանության նախարարության բնապահպանական պետական տեսչությունը: Թեև բնապահպանական վերահսկողության ինստիտուտի արդյունավետության հիմնախնդիրները դուրս են սույն ատենախոսության շրջանակներից, հարկ է նկատել, սակայն, որ պետական կառավարման տեսության սկզբունքների տեսանկյունից թույլտվությունների տրամադրման և վերահսկողության գործառույթների կենտրոնացումը միևնույն պետական մարմնում նվազեցնում է դրանց արդյունավետությունը:

Բնապահպանական վերահսկողության ինստիտուտը դիտարկելով էկոլոգիական ապահովագրության համատեքստում՝ կարևոր ենք համարում ընդգծել վերջին շրջանում (2011թ.) ներդրված ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների համակարգը, որը հնարավորություն է տալիս ստուգումները նպատակաուղղել դեպի առավել ռիսկային ոլորտներ և վերահսկման օբյեկտներ: Իսկ ռիսկայնության աստիճանը որոշվում է կոնկրետ գործունեության ոլորտային ռիսկի և տնտեսվարողի անհատական ռիսկի հանրագումարի արդյունքում: Համաձայն «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենքի¹⁴³ 21-րդ հոդվածի 2-րդ մասի՝ գործունեության ոլորտի ռիսկը հաշվարկելիս հիմք են ընդունվում տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության ոլորտի կարևորությունն ու վտանգավորությունը՝ ըստ տվյալ գործունեությունից առաջացող հնարավոր բացասական հետևանքների: Իսկ անհատական ռիսկը հաշվարկելիս հիմք են

¹⁴¹ Ընդունվել է 17. 05. 2000թ. , ուժի մեջ է մտել 01. 07. 2000թ. , ՀՀՊՏ 2000. 06. 23/14(112):

¹⁴² Ընդունվել է 11 . 04. 2005թ. , ուժի մեջ է մտել 28. 05. 2005թ. , ՀՀՊՏ 2005. 05. 18/28(400) Հոդ. 548:

¹⁴³ Ընդունվել է 17. 05. 2000թ. , ուժի մեջ է մտել 01. 07. 2000թ. , ՀՀՊՏ 2000. 06. 23/14(112):

ընդունվում տնտեսվարող սուբյեկտի կողմից օրենսդրությամբ սահմանված պահանջների խախտումները, դրանց պարբերականությունը, խախտումների վերացմանն ուղղված գործողությունները, ինչպես նաև տնտեսվարող սուբյեկտի գործունեությունը բնութագրող այլ ցուցանիշներ: Ստուգում իրականացնող մարմինը վարում է տվյալների բազա, որը ներառում է տեղեկատվություն իր վերահսկման ոլորտում գործող բոլոր տնտեսվարող սուբյեկտների և ռիսկայնության աստիճանը որոշող չափանիշներով վերջիններիս տրված գնահատականի վերաբերյալ: Օրենքը սահմանում է նաև ստուգումներ իրականացնող պետական մարմինների միջև տնտեսվարող սուբյեկտների վերաբերյալ իրենց տվյալների բազաներում առկա տեղեկատվության փոխանակման պահանջ: Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ներդրման պարագայում այս մոտեցումն անհրաժեշտ կլինի ընդլայնել՝ տեղեկատվական բազաները մատչելի դարձնելով նաև համապատասխան ապահովագրական ընկերությունների համար:

Տնտեսական գործունեության ռիսկայնությունը դիտարկելով որպես էկոլոգիական ապահովագրության կենտրոնական տարր՝ հարկ ենք համարում անդրադառնալ շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության և ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների հարաբերակցությանը: Երկու դեպքում էլ գործունեության տեսակները դասակարգվում են երեք խմբի (փորձաքննության պարագայում Ա, Բ, Գ կատեգորիաների, իսկ ստուգումների պարագայում՝ բարձր, միջին և ցածր ռիսկայնության)՝ հիմք ընդունելով շրջակա միջավայրի վրա դրանց հնարավոր ազդեցությունները և այդ ազդեցությունների առաջացման ռիսկը: Հարց է առաջանում, թե որքանո՞վ են համադերժի այս մոտեցումները: Միանգամից պարզ է, որ երկու դեպքում էլ ելակետը շրջակա միջավայրի համար առավել մեծ վտանգ ներկայացնող գործունեության տեսակների համար հատուկ ռեժիմ սահմանելն է: Սակայն հարկ է նկատել, որ եթե ստուգումների համատեքստում դիտարկվող ոլորտային ռիսկերը կայուն են և ընդհանուր առմամբ համադրելի փորձաքննության ենթակա գործունեության տեսակների հետ, ապա անհատական ռիսկերն առավելապես պայմանավորված են տվյալ տնտեսվարողի գործունեության ցուցանիշներով, և միայն ոլորտային ռիսկերի հետ հանրագումարի արդյունքում պայմանավորում են

ռիսկայնության աստիճանը: Հետևաբար առաջարկում ենք, փորձաքննության Ա կատեգորիայում ընդգրկված գործունեության տեսակները համարել պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության ենթակա, իսկ ստուգումների շրջանակներում անհատական ռիսկերի հաշվարկման ցուցանիշներն ընդունել որպես լրացուցիչ ցուցանիշ ապահովագրական պայմանագրի պայմանները որոշելիս:

Էկոլոգիական ապահովագրության տեսանկյունից առանձնակի կարևորվում են հենց կոնկրետ տնտեսվարողների գործունեության ցուցանիշները, ինչի հիման վրա կարող են որոշվել և (կամ) անհրաժեշտության դեպքում վերահաշվարկվել ապահովագրական վճարները: Այս առնչությամբ դժվար է գերազնահատել բնապահպանության, ինչպես նաև հարակից ոլորտներում վերահսկողություն իրականացնող պետական մարմինների տեղեկատվական բազաների մատչելիության և տվյալների համադրելիության կարևորությունը:

Սույն պարագրաֆի շրջանակներում դիտարկվող առանձին գործիքների վերաբերյալ մեր եզրահանգումները կարող են օգտակար լինել ապագայում էկոլոգիական ապահովագրության ոլորտը կարգավորող օրենքի նախագծի ընդունման կապակցությամբ այլ իրավական ակտերում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու վերաբերյալ իրավական ակտերի նախագծեր մշակելիս:

§2. Էկոլոգիական վնասների հատուցման ինստիտուտը՝ որպես էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի ձևավորման հիմնական նախադրյալ

Պատասխանատվության ապահովագրության ցանկացած տեսակի ներդրման խնդիրները քննարկելիս առանցքային նշանակություն ունի տվյալ ոլորտում վնասների հատուցման ինստիտուտի նշանակության և կարգավորվածության վիճակի համակողմանի վերլուծությունը: Հետևաբար, սույն պարագրաֆի շրջանակներում փորձել ենք սահմանել էկոլոգիական վնասի հասկացությունը, ներկայացնել էկոլոգիական վնասի հատուցման վերաբերյալ ՀՀ օրենսդրության շրջանակը և վերլուծել դրա հիմքում ընկած սկզբունքային մոտեցումները:

Խախտված իրավունքների վերականգնումը իրավունքի ընդհանուր սկզբունքներից է: Իրավունքի տարբեր ճյուղերի շրջանակներում գործում են

իրավունքների վերականգնման տարբեր եղանակներ, որոնք բխում են յուրաքանչյուր ճյուղի կարգավորման առարկայից և խնդիրներից: Վնասների հատուցումը՝ որպես իրավունքների վերականգնման եղանակ կիրառվում է քաղաքացիական իրավունքի շրջանակներում ինչպես առանձին, այնպես էլ այն դեպքերում, երբ տարբեր իրավախախտումների (կարգապահական, վարչական, քրեական) համար մեղավոր անձանց պատասխանատվության ենթարկելիս անհրաժեշտություն է առաջանում նաև հատուցել պատճառված վնասները: Նման իրավիճակներ հաճախ առաջանում են շրջակա միջավայրին վնաս պատճառելու դեպքերում, որոնք կարող են լինել ինչպես հանցագործությունների և վարչական քրեական իրավախախտումների, այնպես էլ առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված վնասի հետևանք: Վերջին դեպքում մեղքը բացակայում է, սակայն ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ վնասները ենթակա են հատուցման լրիվ չափով:

ՀՀ-ում վնասների հատուցման կապակցությամբ առաջացող իրավահարաբերությունները կարգավորող հիմնական իրավական ակտը ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքն է, որն ամրագրել է վնասների հատուցման ինստիտուտի գործառնական հիմնական կանոնները: Էկոլոգիական վնասի հատուցման դեպքում ՀՀ քաղ. օր.-ին զուգահեռ կիրառվում են նաև մի շարք այլ իրավական ակտեր, որոնք սահմանում են առանձին բնական օբյեկտներին կամ ռեսուրսներին պատճառված վնասի հաշվարկման և գնահատման կարգը, վնասների հատուցման պայմանները: Հարկ է նշել, սակայն, որ ՀՀ գործող օրենսդրության համակարգում էկոլոգիական ռիսկերի համակողմանի գնահատման հնարավորություն ընձեռող իրավական շրջանակն նախատեսված չէ:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի¹⁴⁴ 60-րդ՝ գլխի («Վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորություններ») մի շարք դրույթներ սահմանում են վնաս պատճառելուց ծագած պարտավորությունների ընդհանուր հիմքերը, մասնավորապես՝ ամրագրում են վնաս պատճառած անձի կողմից վնասը լրիվ ծավալով հատուցելու և առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված վնասի հատուցման դեպքում առանց մեղքի

¹⁴⁴ Ընդունվել է 05.05.1998թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.1999թ., ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50):

պատասխանատվության սկզբունքները¹⁴⁵: Վնասների լրիչվ չափով հատուցումը նշանակում է, որ պարտապանը պարտավոր է պարտատիրոջը հատուցել վերջինիս կրած ինչպես իրական կորուստները, այնպես էլ բաց թողնված օգուտները լրիվ ծավալով¹⁴⁶:

Ինչ վերաբերում է պատճառված վնասի հաշվարկման եղանակներին, ապա պետք է հիշատակել «Բնապահպանական իրավախախտումների հետևանքով կենդանական և բուսական աշխարհին պատճառված վնասների հատուցման սակագների մասին» ՀՀ օրենքը¹⁴⁷, որը սահմանում է կենդանական և բուսական աշխարհին պատճառված վնասի հատուցման սակագները, դրա հաշվարկման և գանձման կարգը, ինչպես նաև «Բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների մասին» ՀՀ օրենքը¹⁴⁸: ՀՀ Կառավարության 2005 թվականի հունվարի 25-ի թիվ 91-Ն¹⁴⁹ և 2006 թվականի հունիսի 22-ի թիվ 965-Ն¹⁵⁰ համապատասխանաբար հաստատվել են «Մթնոլորտի վրա տնտեսական գործունեության հետևանքով առաջացած ազդեցության գնահատման կարգը» և «ՀՀ տարածքում շահագործվող ավտոտրանսպորտային միջոցների էկոլոգիական անվտանգության տեխնիկական կանոնակարգը», որոնք, սակայն, չեն շոշափում ազդեցության դրամական գնահատման հարցերը: Մյուս բնական ռեսուրսների մասով կորուստների հաշվարկման եղանակները որևէ իրավական ակտում ամրագրված չեն: Նշված իրավական ակտերի առանձնահատկություններին կանդիդատանք պարագրաֆի հետագա շարադրանքում: Սակայն այստեղ կարող ենք փաստել, որ վնասների հաշվարկման համար միասնական սկզբունքները և պայմանները անհրաժեշտ է սահմանել շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում ընդունվելիք շրջանակային իրավական ակտում:

¹⁴⁵ Տե՛ս Հ. Հախվերդյան, Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ներդրման իրավական խնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում // Դատական իշխանություն, 2010 6(131), էջ 50:

¹⁴⁶ Տե՛ս Բարսեղյան Տ.Կ., Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք. Առաջին մաս, 4-րդ հրատ., Եր.: «Տիգրան Մեծ», 2014, էջ 471:

¹⁴⁷ Ընդունվել է 03.05.2005թ., ուժի մեջ է մտել 18.06.2005թ., ՀՀՊՏ 2005.06.08/35(407):

¹⁴⁸ Ընդունվել է 03.05.2005թ., ուժի մեջ է մտել 18.06.2005թ., ՀՀՊՏ 2005.06.08/35(407) Հոդ. 625:

¹⁴⁹ Ընդունվել է 25.01.2005թ., ուժի մեջ է մտել 05.03.2005թ., ՀՀՊՏ 2005.02.23/14(386):

¹⁵⁰ Ընդունվել է 22.06.2006թ., ուժի մեջ է մտել 02.02.2007թ., ՀՀՊՏ 2006.08.02/41(496):

«Շրջակա (բնական) միջավայրին պատճառված վնաս» և «Էկոլոգիական վնաս» հասկացությունները: Հատկապես ռուսալեզու իրավաբանական գրականությունում հաճախ «Էկոլոգիական վնաս» եզրույթից բացի, իսկ երբեմն նաև զուգահեռ գործածվում է «շրջակա (բնական) միջավայրին պատճառված վնաս» եզրույթը, որը մի շարք հեղինակների կողմից ընկալվում է որպես առաջինի հոմանիշ, իսկ մյուսների կողմից՝ առավել նեղ իմաստով՝ ընդգրկելով միայն շրջակա բնական միջավայրին և դրա տարրերին պատճառված վնասը: Չի կարելի հաշվի չառնել, որ եզրութաբանական տարաձայնությունների հիմքում հաճախ ընկած են հայեցակարգային տարաձայնություններ, որոնց քննարկումը թեև սույն պարագրաֆի խնդիրներից ուղղակիորեն չի բխում, սակայն դրան անդրադառնալուց խուսափելը կարող է տարընթերցումների տեղիք տալ:

Եվ այսպես, որտեղի՞ց է գալիս հիմնական տարաձայնությունը, և որո՞նք են դրա պատճառները:

Մինչ Էկոլոգիական վնաս կամ շրջակա միջավայրին պատճառված վնաս եզրույթների հիմնավորված լինելուն վերադառնալը, նշենք, որ հիմնական տարաձայնությունը ծագել է Էկոլոգիական իրավունքի՝ որպես իրավունքի ճյուղի անվանման, ինչպես նաև «բնություն» և «ոչ բնություն» կատեգորիաների ոչ միատեսակ ընկալման կապակցությամբ: Այդ խնդիրը բարձրացրել է Մ.Մ. Բրինչուկը 1999թ. տպագրված հոդվածում, որը կրում էր «Էկոլոգիական իրավունքի հասկացությունների ապարատի մասին» վերտառությունը: Հոդվածի հիմնական գաղափարն այն է, որ իրավունքի ճյուղն «Էկոլոգիական իրավունք» անվանելը ճիշտ չէ. այդ անվանումն ընտրված է կամայականորեն՝ առանց գիտական հիմնավորման և քննարկումների: Հեղինակի կարծիքով՝ ճիշտ է «շրջակա միջավայրի իրավունք» անվանումը, որը և պետք է կիրառել: Մ.Մ. Բրինչուկի հիմնական փաստարկը հետևյալն էր. իրավունքի տվյալ ճյուղի կարգավորման օբյեկտը ոչ թե մարդ-բնություն փոխահարաբերությունների վերաբերյալ գիտելիքների համակարգն է (Էկոլոգիա), այլ բնությունը կամ շրջակա միջավայրը: Հետևաբար, հասարակական

հարաբերությունների համապատասխան ամբողջությունը կարգավորող իրավունքի ճյուղը պետք է անվանվի «շրջակա միջավայրի իրավունք»¹⁵¹:

Ի պատասխան Մ.Մ. Բրինչուկի հիշյալ հոդվածի՝ մեկ այլ հրապարակմամբ հանդես եկավ էկոլոգիական իրավունքի ռուս հայտնի մասնագետ Օ.Ս. Կոլբասովը, ով միանգամայն արդարացիորեն քննադատեց Բրինչուկի մոտեցումը՝ նշելով, որ վերջինիս դատողությունները հիմնվում են իրավունքի ճյուղի անվանման և «իրավահարաբերությունների համապատասխան կատեգորիայի առարկայական ոլորտի» միջև կապի խիստ միանշանակ ընկալման վրա: Իրականում նման կախվածություն իհարկե գոյություն ունի, սակայն դա իրավունքի ճյուղի անվանումը կանխորոշող միակ և ամենավճռական գործոնը չէ: Առկա են բազմաթիվ այլ հանգամանքներ և որոշակի օրինաչափություններ, այդ թվում՝ ոչ իրավական բնույթի (լեզվական, պատմամշակութային, մասնագիտական, էթիկական կամ պարզապես կենցաղային), որոնք կարևոր են իրավունքի ճյուղի անվանումն ընտրելիս: Ինչ վերաբերում է էկոլոգիական իրավունքին, ապա այստեղ հենց «էկոլոգիա»-ն է կազմում իրավահարաբերությունների համապատասխան կատեգորիայի առարկայական ոլորտը, սակայն ոչ թե որպես գիտություն կամ բնագիտական դիսցիպլին, այլ որպես ժամանակակից հասարակության կենսագործունեության համար միանգամայն նշանակալից ոլորտ¹⁵²: Հարկ է նշել, որ այս բանավեճի արդյունքում Մ.Մ. Բրինչուկը հետագայում ընդունել է «էկոլոգիական իրավունք» անվանման հիմնավորվածությունը, որը և լայնորեն գործածվում է նրա հաջորդող հրապարակումներում:

Վերոգրյալի համատեքստում վերադառնալով էկոլոգիական վնաս և շրջակա միջավայրին պատճառված վնաս եզրույթներին՝ տեսնում ենք, որ դրանց միջև իրականում իմաստային տարբերություններ չկան: Խնդիրը գալիս է զուտ իրավունքի ճյուղի անվանումից և դրանով պայմանավորված՝ համապատասխան ածանցյալ բառերի գործածությունից: Հետևաբար, մեր կողմից աշխատանքի շրջանակներում այդ եզրույթները գործածվում են որպես համարժեքներ:

¹⁵¹ Այդ մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Бринчук М.М.** О понятийном аппарате экологического права // Государство и право. 1998, N9, էջեր 20-28:

¹⁵² Այդ մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **О.С. Колбасов.** Терминологические блуждания в экологии // Государство и право. 1999, N10, էջեր 27-37:

Իսկ այժմ փորձենք բացատրել, թե որքանով է «վնաս» կատեգորիայի ցիվիլիստական բնորոշումը կանխորոշում դրա էկոլոգիաիրավական հասկացությունը, և թե ինչպես են դրանք հարաբերվում: Էկոլոգիական վնասը՝ որպես վնասի մասնավոր և յուրահատուկ տեսակ, մի շարք առանձնահատկություններով հանդերձ, անուամենայնիվ, տեղավորվում է «վնաս» կատեգորիայի շրջանակներում: Չտարվելով նշված հասկացության քաղաքացիաիրավական բնորոշումների քննարկմամբ, որը դուրս է մեր աշխատանքի շրջանակներից, այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ ենք գտնում հիշատակել վնասի հանրաճանաչ հասկացությունը, որը հանգում է հետևյալին. «վնասը միակողմանի գործողությունների (անգործության), այդ թվում՝ իրավախախտումների կամ պայմանագրային պարտավորությունների չկատարման հետևանքով քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտներին պատճառված վնասն¹⁵³ է¹⁵⁴»: Ընդ որում, վնաս կատեգորիան վերացական չէ, այն ունի որոշակի կառուցվածք, որը թույլ է տալիս ապահովել իրավունքը խախտված անձի իրավունքների պատշաճ պաշպանություն: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի¹⁵⁵ 17-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ «վնասներ են՝ իրավունքը խախտված անձի ծախսերը, որ նա կատարել է կամ պետք է կատարի խախտված իրավունքը վերականգնելու համար, նրա գույքի կորուստը կամ վնասվածքը (իրական վնաս), ինչպես նաև չստացված եկամուտները, որոնք այդ անձը կստանար քաղաքացիական շրջանառության սովորական պայմաններում, եթե նրա իրավունքը չխախտվեր (բաց թողնված օգուտ)»: Այսինքն՝ «վնասներ» կատեգորիան բաղկացած է հետևյալ երեք բաղադրիչներից՝ խախտված իրավունքների վերականգնման համար անհրաժեշտ ծախսեր, իրական վնասներ, որոնք արդեն իսկ առկա են, և իրավունքների խախտման հետևանքով բաց թողնված օգուտ: ՀՀ քաղ. օրենսգրքի հիշյալ դրույթը վերաբերում է գույքային վնասներին՝ դասական ընկալմամբ և առաջին հայացքից կարող է թվալ, որ էկոլոգիական վնասների հատուցման պարագայում կիրառելի չէ: Սակայն պետք է ընդունել այն պարզ ճշմարտությունը, որ ցանկացած տեսակի, այդ թվում նաև էկոլոգիական վնասի դրամական հատուցման

¹⁵³ «վնաս» եզրույթի կրկնությունը ռուսերենից թարգմանության արդյունք է: Բանն այն է, որ ռուսերենում գործածվում են «ущерб» և «вред» եզրույթները, մինչդեռ հայերենում դրանք առանձին համարժեքներ չունեն, և «վնաս» իրավական եզրույթը կիրառվում է թե մեկի, և թե մյուսի փոխարեն:

¹⁵⁴ См. Большой юридический словарь. Под ред. А.Я. Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Кругликова. – М.: ИНФРА-М, 1997, էջ 730:

¹⁵⁵ Ընդունվել է 05.05.1998թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.1999թ., ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50):

դեպքում այն պետք է գնահատվի: Ուստի վնասների վերոհիշյալ բաղադրիչները համադրելի են նաև էկոլոգիական վնասների հատուցման պարագայում՝ հաշվի առնելով նաև մի շարք առանձնահատկություններ, որոնց կանդրադառնանք հետագա շարադրանքում: Ասվածը փորձենք հիմնավորել պարզ մի օրինակով. *քաղաքացին անտառօգտագործման պայմանագրի և անտառահատման տոմսի հիման վրա բնափայտի մթերում իրականացնելիս գերազանցել է սահմանված ծավալը, և մթերված բնափայտը տեղափոխելիս ոչնչացրել հատման տարիքի չհասած տասը մատղաշ ծառ:* Այս դեպքում վնասը հավասար կլինի սահմանված ծավալի գերազանցմամբ հատված ծառերի, ոչնչացված մատղաշի արժեքի և այն եկամուտի հանրագումարին, որն անտառային տնտեսություն վարող կազմակերպությունը կստանար, եթե մատղաշ ծառերը հասնեին հատման տարիքի և մթերվեին սահմանված կարգի պահպանմամբ: Վնասների կազմում պետք է հաշվարկել նաև ապօրինի հատված ծառերի փոխարեն նոր տնկիների ձեռքբերման, ինչպես նաև համապատասխան աշխատանքների կատարման համար պահանջվող գումարը¹⁵⁶: Նշված վնասների շարքում պետք է հաշվարկել նաև էկոհամակարգի խախտման, կենդանական և բուսական աշխարհի տեսակների բնակության արեալների փոխակերպման հետևանքով պատճառված վնասը: Այնուամենայնիվ, ՀՀ քաղ. օր. 17-րդ հոդվածի 2-րդ մասը չի ծածկում և չի էլ կարող ծածկել այն օրենսդրական բացը, որը գոյություն ունի «էկոլոգիական վնաս» հասկացության օրենսդրական ամրագրման բացակայության պայմաններում: Նման իրավիճակը բերում է իրավական անորոշության, հետևաբար և՛ հակասական պրակտիկայի և իրավունքների ոչ լիարժեք պաշտպանության:

Ակնհայտ է, որ ինչպես վնասների հատուցման ինստիտուտի ինքնուրույն գործառնման, այնպես էլ էկոլոգիական ապահովագրության շրջանակներում ապահովագրական հատուցում տրամադրելու դեպքերում «էկոլոգիական վնաս» եզրույթի իրավական բովանդակության բացահայտումը և դրա ծավալի հստակեցումն առավել քան կարևոր են: Ու թեև խնդրի կարևորությունն ընդգծվում է օրենսդրության կիրառման հարթությունում, այդուհանդերձ, գտնում ենք, որ գիտական բանավեճը պետք է սկսել դոկտրինալ բնորոշումների վերլուծությամբ:

¹⁵⁶ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության անտառային օրենսդրության ուղեցույց, Ա.Բ. Իսկոյանի խմբ., Եր., «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2012, էջ 310:

Եվ այսպես, էկոլոգիական հանրագիտարանային բառարանում հանդիպում ենք էկոլոգիական վնասի հետևյալ բնորոշումներին.

1. առավել վտանգի աղբյուրով շրջակա միջավայրին պատճառված վնաս,

2. ձեռնարկությունների, հաստատությունների, կազմակերպությունների կամ առանձին քաղաքացիների գործունեությամբ պայմանավորված՝ շրջակա միջավայրի վրա անբարենպաստ ներգործության հետևանքով քաղաքացիների առողջությանը պատճառված վնաս,

3. տնտեսական կամ այլ գործունեությամբ պայմանավորված՝ շրջակա միջավայրի վրա անբարենպաստ ներգործության հետևանքով քաղաքացիներին պատճառված գույքային վնաս,

4. տնտեսական գործունեությամբ պայմանավորված՝ շրջակա միջավայրի կայունության խախտման հետևանքով հասարակության և առանձին անձանց տնտեսական և սոցիալական կորուստներ, որոնցից կարելի էր խուսափել, եթե շրջակա միջավայրի հավասարակշռությունը չխախտվեր¹⁵⁷:

Վերոհիշյալ սահմանումներն, իհարկե, իրավական չեն, և մենք չենք էլ փորձի դրանք դիտարկել իրավական սահմանումների չափանիշներով: Սակայն այստեղ խոցելի է նաև այդ բնորոշումների հիմքում ընկած մոտեցումը, ինչպես նաև միասնական չափանիշի բացակայությունը: Առաջին բնորոշման համաձայն՝ էկոլոգիական վնաս է համարվում միայն առավել վտանգի աղբյուրով շրջակա միջավայրին պատճառված վնասը, մինչդեռ ակնհայտ է, որ շրջակա միջավայրին վնաս կարող է պատճառվել նաև բազմաթիվ այլ եղանակներով, օր.՝ անտառների հրկիզմամբ, ապօրինի ծառահատումներով, անհրաժեշտ բնապահպանական միջոցառումները չիրականացնելով և այլն: Մյուս երեք դեպքերում էկոլոգիական վնասը դիտարկվում է բացառապես որպես քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց գույքային և այլ վնասների առաջացման պատճառ, ինչը ևս հիմնավորված չէ, քանի որ այդպես էլ չի տրվում էկոլոգիական վնասի բնորոշումը:

Արևմտյան գիտնականներից Վ.Ջ. Սաունդերսը էկոլոգիական վնասը բնորոշում է որպես շրջակա միջավայրի, մարդու և վերջինիս կողմից ստեղծված նյութական

¹⁵⁷ См. Экологический энциклопедический словарь. Под ред. В.А. Алексеенко. – М.: Изд.-во «Ноосфера», 1999, էջ 767:

բարիքների վրա ցանկացած տեսակի բացասական ազդեցություն՝ պայմանավորված էկոլոգիական գործոններով¹⁵⁸: Հատկանշական է, որ արևմտյան գրականությունում էկոլոգիական վնասի սպառնիչ բնորոշման չենք հանդիպում. դրանք հիմնականում բավականին ընդգրկուն են: Առավել ուշագրավ է, որ նման ընդհանուր բնորոշումների պարագայում չկա իրավական անորոշություն: Իսկ դա պայմանավորված է նրանով, որ էկոլոգիական վնասները հետևողականորեն դասակարգված են ըստ տարբեր չափանիշների, և այդ դասակարգումները կիրառելի են համապատասխան դեպքերում: Օրինակ՝ էկոլոգիական վնասները դասակարգվում են ըստ օբյեկտի՝ (շրջակա միջավայրի տարրերի)՝ հողերին, ջրերին և կենսաբազմազանությանը պատճառված վնասներ, ըստ հատուցման հնարավորության՝ հատուցելի և ոչ հատուցելի վնասների, ըստ ծագման աղբյուրի՝ շարժական և անշարժ աղբյուրներից առաջացող վնասներ և այլն¹⁵⁹:

Մ.Մ. Բրինչուկը գտնում է, որ **էկոլոգիական վնասի** ներքո պետք է հասկանալ շրջակա միջավայրի վիճակի ցանկացած վատթարացում, որը հետևանք է էկոլոգիական օրենսդրության խախտման: Վնասը կարող է դրսևորվել շրջակա միջավայրի և դրա տարրերի աղտոտման, փչացման, ոչնչացման, վնասման, բնական ռեսուրսների սպառման, էկոլոգիական համակարգերի խաթարման ձևով: Բնության դեգրադացիայի այս ձևերի հետևանքով կարող է վնաս պատճառվել քաղաքացիների կյանքին և առողջությանը, քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց գույքին¹⁶⁰:

Էկոլոգիական վնասն ունի նաև այլ դրսևորումներ *(ածանցյալ հետևանքներ. - լրացումը մերն է)*, որոնք մասնավորապես ազդում են ժողովրդագրական ցուցանիշների վրա, օրինակ՝ կյանքի միջին տևողության կրճատում, բնակչության բնական աճի նվազում և այլն¹⁶¹, որոնք ևս ենթակա են գնահատման: Հեղինակը շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի հետևանքով առաջացած այլ՝ առողջությանը և գույքին պատճառված վնասներն առանձնացնելու համար գործածում է

¹⁵⁸ Տե՛ս **W.J. Saunders**. The estimation of environmental damage. Cambridge University Press. 1976, էջ 2:

¹⁵⁹ Ավելի մանրամասն տե՛ս **Marie-Louise Larsson**. Legal definitions of the environment and of environmental damage // Scandinavian Law Review. 2009, N1, էջեր 154-156:

¹⁶⁰ Տե՛ս **Бринчук М.М.** Экологическое право: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2005, էջ 376: **Петров В.В.** Правовая охрана природы в СССР: Учебник. – М.: Юрид. лит., 1984, էջ 367:

¹⁶¹ Տե՛ս **Бринчук М.М.** Экологическое право: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2005, էջ 376:

Էկոգեն վնաս եզրույթը: Ու թեև հետագա շարադրանքում չենք հանդիպում այդ եզրույթի մեկնաբանությանը, սակայն հեղինակի մոտեցումն առավել քան հիմնավորված է: Առաջարկվող եզրույթի հետ թերևս կարելի է համաձայնել կամ ոչ, սակայն նման տարբերակումը սկզբունքային նշանակություն ունի ինչպես ռիսկերը հաշվարկելու, այնպես էլ վնաս պատճառվելու դեպքում հատուցում տրամադրելու առաջնահերթությունը որոշելու տեսանկյունից:

Մ.Մ. Բրինչուկի կողմից առաջարկվող սահմանումը միաժամանակ և ընդգրկուն, և ընկալելի է, սակայն որպես էկոլոգիական վնասներ դիտարկվում են միայն էկոլոգիական օրենսդրության խախտման հետևանքով առաջացած բացասական հետևանքները: Ստացվում է, որ եթե շրջակա միջավայրի և դրա տարրերի վիճակը վատթարացել է տարերային աղետների կամ այլ ֆորս-մաժորային իրավիճակների հետևանքով, կամ առավել վտանգի աղբյուրի շահագործմամբ, ապա այդ հետևանքները էկոլոգիական վնասի հիշյալ սահմանման բովանդակային շրջանակից դուրս են: Իսկ եթե սահմանումը դիտարկենք էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի շրջանակներում կիրառելիության տեսանկյունից, այն պարզապես օգտակար չի լինի, քանի որ ապահովագրական պատահարները կարող են և առավել հաճախ վրա են հասնում առավել վտանգի աղբյուրների շահագործման հետևանքով, մինչդեռ հիշյալ սահմանումը չի ընդգրկում դեպքերի այս խումբը: Ինչ վերաբերում է տարերային աղետների կամ ֆորսմաժորային այլ իրավիճակների հետևանքով առաջացած էկոլոգիական վնասներին, ապա դրանք, որպես կանոն, բացառվում են էկոլոգիական ապահովագրության պոլիսներից:

Էկոլոգիական վնասի հատկանիշների, հաշվարկման և գնահատման առանձնահատկությունների և առկա բարդությունների մասին արդեն իսկ հիշատակել ենք նախորդ պարագրաֆներում, ուստի այժմ կանդրադառնանք էկոլոգիական վնասի հատուցման հիմանական մոտեցումներին (սկզբունքներին):

Էկոլոգիական վնասի հասկացության քննարկումը և վերլուծությունը կարևորվում է այնքանով, որքանով այն կարող է լույս սփռել վնասի հատուցման իրավահարաբերությունների առանձնահատկությունների և առկա խնդիրների վրա: Ի վերջո խախտված իրավունքների պաշտպանությունն այս ոլորտում նպատակին է

հասնում վնասների հատուցմամբ, ինչն ուղղված է վերականգնելու տուժողի նյութական կորուստները՝ նեղ իմաստով, և սոցիալական արդարությունը՝ լայն իմաստով: Ինչպես նշում է Լ.Ի.Բրոսլավսկին, էկոլոգիական վնասի հատուցումը միաժամանակ և՛ վնաս պատճառողի պատասխանատվության միջոց է, և՛ պետական ու հանրային, ֆիզիկական ու իրավաբանական անձանց շահերի պաշտպանության, և՛ յուրաքանչյուրի՝ առողջ և բարենպաստ շրջակա միջավայրում ապրելու իրավունքի իրացման իրավական միջոց¹⁶²:

Եվ այսպես, ՀՀ քաղ. օր.-ը նախատեսում է վնասների հատուցման երկու եղանակ՝ բնեղենով կամ դրամով՝ որպես համընդհանուր համարժեք: Էկոլոգիական վնասների բնեղենով հատուցման խնդիրը դիտարկելիս հարց է առաջանում, թե որքանով է նման հատուցումը հնարավոր: Օրինակ, հողերի պահպանության ոլորտում բնեղենով հատուցումը կարող է դրսևորվել խախտված հողերի նախկին վիճակի կամ ռելիեֆի վերականգնմամբ և այլն: Անտառների պահպանության ոլորտում բնեղենով հատուցումը կարող է դրսևորվել անտառապատման աշխատանքների իրականացմամբ: Սակայն, ի տարբերություն գույքային այլ հարաբերությունների, նշված երկու դեպքում էլ վնասները բնեղենով հատուցելը, մեր կարծիքով, պետք է զուգորդվի որոշակի դրամական հատուցմամբ, քանի որ բնեղենով հատուցումը չի կարող բավարար լինել: Օրինակ, խախտված հողամասի ռելիեֆի վերականգնումը արտաքինից հիշեցնում է նախկին վիճակի վերականգնում, մինչդեռ այդ խախտումը արժեքավոր գյուղատնտեսական հողատեսքերի դեպքում հատկապես կարող է պատճառ դառնալ հողի որակական հատկությունների վատթարացման, ինչը տեսանելի չէ, սակայն ունի որոշակի տնտեսական արժեք: Անտառապատման դեպքում ևս հատված ծառերի փոխարեն միևնույն մակերեսի վրա միևնույն քանակի և տեսակի տնկիներ տնկելը ամբողջությամբ չի կարող վերականգնել պատճառված վնասը, քանի որ տվյալ տարածքում մինչև անտառին հատուկ էկոհամակարգի և միկրոկլիմայի ձևավորվելն անհրաժեշտ են տասնամյակներ, իսկ այդ ընթացքում նախկինում

¹⁶² Ст'я **Брославский Л.И.** Экологическое право и институты гражданского права // Евразийская интеграция: правовой и образовательный аспекты: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Новосибирск, 3-5 декабря 2014) и II Школы интерэкоправа (Новосибирск, 4-5 декабря 2014). Под ред. **В.С. Курчиева, В.А. Прошина, Е.А. Высторобеца и др.** Новосиб. гос. ун-т. – Новосибирск: РИЦ НГУ, 2015, էջ 138:

անտառապատ մակերեսի կրճատումը էկոլոգիական և տնտեսական արժեք ունի, հետևաբար և՛ անհրաժեշտ է համապատասխան դրամական հատուցում:

Ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ դրամական հատուցում կիրառվում է բոլոր այն դեպքերում, երբ բնեղենով հատուցում հնարավոր չէ: Էկոլոգիական վնասների պարագայում նշված դեպքերը գերակշռում են: ՀՀ-ում գործող էկոլոգիական վնասների գնահատման սակագնային եղանակին զուգահեռ գործնականում կարող են արդյունավետորեն կիրառվել նաև հաստատված համապատասխան մեթոդիկաների հիման վրա կատարվող հաշվարկները: Այն դեպքերում, երբ առանձին բնական օբյեկտների և ռեսուրսների համար հաստատված չեն սակագներ, վնասները հաշվարկվում են՝ հիմք ընդունելով դրանց վերականգնման համար պահանջվող փաստացի ծախսերը, ինչպես նաև հաշվի առնելով կրած վնասները և բաց թողնված օգուտը: Որոշ դեպքերում մի քանի եղանակներ կարող են կիրառվել միաժամանակ: Մի շարք հեղինակներ իրավացիորեն գտնում են, որ սակագների և մեթոդիկաների կիրառմամբ վնասների գնահատումը, որպես կանոն, թույլ չի տալիս ապահովել դրանց հատուցումն ամբողջությամբ, քանի որ շրջակա միջավայրի նախկին վիճակի վերականգնման արժեքը կարող է զգալիորեն գերազանցել հաշվարկված գումարը¹⁶³:

Ինչպես արդեն նշվել է նախորդ շարադրանքում, սակագները վնասների գնահատման պայմանական միավորներ են, որոնք ներառում են ինչպես պատժիչ, այնպես էլ փոխհատուցող բաղադրիչներ: Սա առավել պարզ է դառնում վերջիններս առանձին ռեսուրսների օգտագործման վճարների հետ համեմատելիս, երբ սակագները զգալիորեն գերազանցում են բնօգտագործման վճարները: Սակայն, որպես վնասների հաշվարկման գործիք՝ սակագները կիրառելի են ոչ բոլոր ռեսուրսների դեպքում: ՀՀ օրենսդրությամբ դրանք սահմանված են կենդանական և բուսական աշխարհի տեսակների, ինչպես նաև բնօգտագործման վճարի օբյեկտ հանդիսացող այլ ռեսուրսների օգտագործման համար:

Ընդ որում, «Բնապահպանական իրավախախտումների հետևանքով կենդանական և բուսական աշխարհին պատճառված վնասի հատուցման սակագների

¹⁶³ Ст'я Жариков Ю.Г. О применении юридической ответственности за экологические правонарушения // Журнал российского права. 2010, N 7(163), էջ 45:

մասին» ՀՀ օրենքի¹⁶⁴ կիրառելիությունը խիստ կասկածելի է այն դեպքերում, երբ վնասը պատճառվել է առավել վտանգի աղբյուրով: Բանն այն է, որ հենց օրենքի վերտառությունը որոշակիացնում է նշված սակագների կիրառելիության դաշտը՝ սահմանափակելով այն բնապահպանական իրավախախտումներով: Չանդրադառնալով բնապահպանական իրավախախտման բնորոշմանը՝ նշենք, որ առավել վտանգի աղբյուրով վնաս պատճառելու դեպքերը համարվում են դելիկտներ, սակայն նույնիսկ եթե դրանք կարող են պատճառ դառնալ շրջակա միջավայրի որակի վատթարացման, այդուհանդերձ, չափազանց բարդ է դրանք բնապահպանական իրավախախտումներ համարելը: Իսկ առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված վնասի դեպքում, երբ գործում է առանց մեղքի պատասխանատվության սկզբունքը, և պատճառված վնասները ենթակա են հատուցման, հարց է առաջանում, թե ինչ իրավական ակտերով պետք է առաջնորդվեն իրավասու մարմինները դրանք գնահատելիս:

Ուշադրության է արժանի նաև ՀՀ քաղ. օր.-ի 1072-րդ հոդվածը, որն ամրագրում է պատասխանատվության կանոնները շրջապատի համար առավել վտանգ ստեղծող գործունեությամբ պատճառված վնասի համար: Նշված հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ իրավաբանական անձինք և քաղաքացիները, որոնց գործունեությունը կապված է շրջապատի համար առավել վտանգի աղբյուրի հետ (տրանսպորտային միջոցների, մեխանիզմների, բարձր լարվածության էներգիայի, պայթուցիկ նյութերի, ուժեղ ներգործող թույների և այլնի օգտագործում, շինարարական և դրա հետ կապված այլ գործունեության իրականացում), պարտավոր են հատուցել առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված վնասը, եթե չեն ապացուցում, որ վնասը ծագել է անհաղթահարելի ուժի կամ տուժողի դիտավորության հետևանքով: Առավել վտանգի աղբյուրի սեփականատիրոջը դատարանը կարող է նաև լրիվ կամ մասնակիորեն ազատել պատասխանատվությունից՝ հաշվի առնելով տուժողի մեղքը և վնաս պատճառած անձի գույքային դրությունը: Վնասը հատուցելու պարտականությունը դրվում է առավել վտանգի աղբյուրը սեփականության իրավունքով կամ այլ օրինական հիմքով (վարձակալության իրավունք, լիազորագրով տրանսպորտային միջոցները վարելու

¹⁶⁴ Ընդունվել է 03.05.2005թ., ուժի մեջ է մտել 18.06.2005թ., ՀՀՊՏ 2005.06.08/35(407) Հոդ. 625:

իրավունք և այլն) տիրապետող իրավաբանական անձի կամ քաղաքացու վրա: Այս ընդհանուր կանոնն ամրագրում է առանց մեղքի պատասխանատվության սկզբունքը, որը գործում է նաև շրջակա միջավայրին պատճառված վնասը հատուցելու հարաբերություններում, սակայն դիտարկվող դրույթի ուրվագծած շրջանակը բավարար չէ շրջակա միջավայրի համար պոտենցիալ վտանգ ներկայացնող առավել վտանգի աղբյուրներով, այդ թվում՝ արդյունաբերական օբյեկտները և դրանցում գտնվող սարքավորումները և նյութերը, պատճառված վնասի հատուցման հարաբերությունները կարգավորելու համար: Անշուշտ, խնդրի համակողմանի կարգավորումը պահանջում է հատուկ իրավական ակտում, ինչպիսին կարող է լինել շրջակա միջավայրին պահպանության ոլորտի շրջանակային իրավական ակտը, սահմանել առավել վտանգի աղբյուրով շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի դեպքում դրա հատուցման սկզբունքները, պայմանները և ժամկետները: Գտնում ենք, որ միանգամայն արդարացված կարող է լինել առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված վնասի դեպքում սահմանել պատասխանատվության առավելագույն շեմ՝ յուրաքանչյուր տուժողի, ինչպես նաև միևնույն աղբյուրով վնաս պատճառելու յուրաքանչյուր դեպքի համար: Նման մոտեցման ամրագրումը հնարավորություն է կտա և կնպաստի, որպեսզի առավել վտանգի աղբյուրների սեփականատերերը և դրանք շահագործողները ապահովագրեն իրենց քաղաքացիաիրավական պատասխանատվությունը¹⁶⁵, ինչը միանգամայն ընդունելի է նաև էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի արդյունավետ գործառնման տեսանկյունից:

Խիստ արդիական է նաև շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի հետևանքով քաղաքացիների կյանքին և առողջությանը, քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց գույքին պատճառված վնասի հատուցման խնդիրը: Գործնականում գույքային վնասների գնահատումը և հատուցումը լուրջ խնդիրներ չի առաջացնում, քանի որ նյութական բարիքների արժեքն անհամեմատ հեշտ է որոշելը: Մինչդեռ քաղաքացիների առողջությանը պատճառված վնասի գնահատումը և հատուցումը կապված է մի շարք բարդությունների հետ, ինչպես օրինակ այն դեպքերը,

¹⁶⁵ St'u **Буркхард Брайг**. Гражданско-правовые способы защиты интересов частных лиц от вредного воздействия промышленных объектов, лицензированных государством (на примере Германии и России) // Соотношение права иностранных инвестиций и экологического права: сборник статей. – М.: Норма, 2012, էջեր 173-174:

երբ էկոլոգիական վթարի հետևանքով վնաս է պատճառվում որոշակի տարածքում բնակվող բազմաթիվ անձանց առողջությանը, կամ առողջության վատթարացումն ի հայտ է գալիս վթարից տևական ժամանակ անց, կամ խնդիր է առաջանում ապացուցելու պատճառական կապը շրջակա միջավայրի որակի վատթարացման և ի հայտ եկած առողջական խնդիրների միջև, կամ անհրաժեշտ է որոշել տարբեր անձանց միաժամանակ պատճառված տարբեր աստիճանի վնասների հատուցման առաջնահերթությունը: Այս և բազմաթիվ այլ հարցեր ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի շրջանակներում կարգավորված չեն և չէին էլ կարող կարգավորվել: Դրանք դուրս են մնացել նաև գործող էկոլոգիական օրենսդրության տեսադաշտից, և ներկայումս քննարկվող ոլորտում գործում են միայն ՀՀ քաղ. օր.-ում ամրագրված ընդհանուր կանոնները: Այսպես, ՀՀ քաղ. օր. 1078-րդ հոդվածի համաձայն՝ քաղաքացուն հաշմություն կամ նրա առողջությանն այլ վնաս պատճառելու դեպքում հատուցման ենթակա են տուժողի կորցրած աշխատավարձը (եկամուտը), որը նա ստանում էր կամ կարող էր ստանալ, ինչպես նաև առողջության քայքայման հետևանքով ծագած լրացուցիչ ծախսերը՝ ներառյալ բուժվելու, լրացուցիչ սննդի, դեղամիջոցներ ձեռք բերելու, պրոթեզավորման, կողմնակի խնամքի, առողջարանական-կուրորտային բուժման, հատուկ տրանսպորտային միջոցներ ձեռք բերելու, այլ մասնագիտություն ձեռք բերելու համար ծախսերը, եթե պարզվել է, որ տուժողն ունի օգնության ու խնամքի նման տեսակների կարիք և չունի դրանք անվճար ստանալու իրավունք: Կորցրած աշխատավարձը (եկամուտը) սահմանելիս տուժողին հաշմության կամ առողջության այլ վնասի հետ կապված, նշանակված հաշմանադամության կենսաթոշակը, ինչպես նաև այլ կենսաթոշակներն ու նպաստները և այլ նմանօրինակ վճարները, որոնք նշանակվել են առողջության քայքայումից առաջ կամ հետո, հաշվի չեն առնվում ու չեն հանգեցնում վնասի հատուցման չափի նվազեցման (հաշվի չեն առնվում ի հաշիվ վնասի հատուցման): Վնասը հատուցելիս հաշվի չի առնվում նաև տուժողի կողմից առողջության քայքայումից հետո ստացած աշխատավարձը (եկամուտը): Տուժողին պատճառված վնասի հատուցման ծավալը և չափը կարող է մեծացվել օրենքով կամ պայմանագրով: Քաղ. օր. 1079-1087 հոդվածները համապատասխանաբար սահմանում են առողջությանը պատճառված վնասի

հետևանքով կորցրած աշխատանվարձի (եկամտի) չափը որոշելու, չափահաս տարիքի չհասած անձի առողջությանը պատճառված վնասը հատուցելու, կերակրողի մահվան հետևանքով վնաս կրած անձանց վնասը հատուցելու, կերակրողին կորցնելու դեպքում կրած վնասը հատուցելու չափը որոշելու, վնասի հատուցման չափը հետագայում փոփոխելու կանոնները, վնաս հատուցելու վճարները, հուղարկավարության ծախսերը հատուցելը: Այս ընդհանուր կանոնները, բնականաբար, կիրառելի են նաև էկոլոգիական վնասի հետևանքով առաջացած առողջության քայքայման դեպքում, քանի որ կոնկրետ անձանց համար վրա հասած հետևանքների տեսանկյունից էական տարբերություն չկա, թե որն է վնասի պատճառը: Սակայն մեր կողմից վերևում ընդգծված հարցերը սկզբունքային նշանակություն ունեն հատուցում ստանալու և այդ իրավունքից արդյունավետ օգտվելու տեսանկյունից:

Վերոգրյալի լույսի ներքո անդրադառնալով էկոլոգիական վնասների հատուցման և էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտների հարաբերակցությանը՝ անհրաժեշտ ենք համարում այն քննարկել էկոլոգիական ապահովագրության արդյունավետության գնահատման ցուցանիշների մակարդակում, ինչը թույլ կտա վեր հանել այդ ինստիտուտների կապը բնութագրող մասնավոր հատկանիշները:

Ապահովագրական հատուցման և պատճառված վնասի համարժեքությունը: Շրջակա միջավայրին պատճառված վնասների հատուցման մեխանիզմի կատարելագործումը ենթադրում է վնասի՝ հնարավորինս ամբողջական և օբյեկտիվ գնահատման տնտեսական եղանակների մշակում, ինչպես նաև վնասի հատուցման իրավական կառուցակարգերի սահմանում: Այսօր էկոլոգիական վնասի հատուցման հետ կապված հիմնական խնդիրն այն է, որ գիտությունը և պրակտիկան, որպես կանոն, անզոր են որոշելու շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցության դեպքում առաջացող վնասի իրական չափը: Այդ իսկ պատճառով կիրառվում են սակագների և վնասների հաշվարկի տարբեր եղանակների վրա հիմնված էկոլոգիական վնասի գնահատման պայմանական մեթոդներ¹⁶⁶: Վնասների

¹⁶⁶ См'у **Мисник Г.А.**, Правовые формы возмещения экологического вреда // Государство и право. 2006. N7, էջ 48: **Дубовик О.Л.** Экологическое право в вопросах и ответах: учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Проспект, 2006, էջ 157:

գնահատման միասնական մեթոդիկայի բացակայությունը գործնականում լուրջ խնդիրների է հանգեցնում: Ընդ որում, եթե վնասների հատուցման արտապայմանագրային պարտավորությունները ծագելու դեպքում գնահատվում են արդեն իսկ առկա վնասները, ապահովագրական հարաբերությունների շրջանակներում կատարվում է նախ՝ հնարավոր վնասների (ռիսկերի), իսկ բացասական ազդեցության դեպքում՝ նաև փաստացի վնասի գնահատում: Ռիսկերի գնահատումը կատարվում է դրանց ապահովագրելիությունը (*insurability*) որոշելու, ապահովագրական գումարը և ապահովագրավճարը սահմանելու համար: Որպես կանոն, ապահովագրական գումարը էկոլոգիական ապահովագրության տարբեր պոլիսներում տատանվում է 50-70 մլն. ԱՄՆ դոլարի սահմաններում, ուստի ապահովագրողների բավականին լուրջ են մոտենում ռիսկերի գնահատման խնդիրն և ապահովագրողներից պահանջում են սպառիչ տեղեկատվություն վերջիններիս գործունեության առնվազն հետևյալ բնութագրիչների վերաբերյալ՝ արտադրության անվտանգության մակարդակը, շրջակա բնական միջավայրի վիճակը և նկարագրությունը, ռիսկայնության վրա ազդող գործոններ¹⁶⁷: Երբեմն, սակայն, մեթոդաբանական անկատարության պատճառով ռիսկերի նախնական գնահատման և առաջացած վնասի գնահատման արդյունքներն էականորեն տարբերվում են¹⁶⁸, ինչն իր հերթին կարող է բացասաբար անդրադառնալ ինչպես ապահովագրի և ապահովագրողի, այնպես էլ պետության և հասարակության շահերի վրա: Սկզբունքային նշանակություն ունի այն, որ և՛ վնասների հատուցման արտապայմանագրային հարաբերություններում, և՛ ապահովագրական հարաբերությունների կիրառվեն վնասների հաշվարկման և գնահատման միևնույն մեթոդները:

Այսպիսով, շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի համարժեք գնահատումը հավասարապես կարևորվում է ինչպես շրջակա միջավայրին վնաս պատճառելուց ծագած արտապայմանագրային հարաբերությունների, այնպես էլ ապահովագրական հարաբերությունների համատեքստում: Այս իմաստով ապահովագրական

¹⁶⁷ См'у Шинкаренко И.Е., Страхование ответственности: справочник. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Аникл, 2006, էջեր 295-296:

¹⁶⁸ См'у Marrs, S.D. 1991. Pollution exclusion clauses: Validity and applicability. Tort & Ins. L.J. N26, էջեր 662-663:

հարաբերությունները «աճանցյալ» են վնասների հատուցման արտապայմանագրային հարաբերություններից: Էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության դեպքում ապահովադիրը հատուցման դիմաց պատասխանատվության իր ռիսկը փոխանցում է մասնագիտացված ընկերությանը, սակայն վնասների գնահատման և հատուցման հիմնական սկզբունքները շարունակում են գործել՝ ապահովագրական պայմանագրով սահմանված ապահովագրական գումարի և մյուս պայմանների շրջանակներում:

Ապահովագրական հատուցման ժամկետները: Ի տարբերություն ապահովագրության մյուս տեսակների, որոնց դեպքում վնասների չափի հաշվարկն առանձնակի բարդություն չի ներկայացնում, էկոլոգիական ապահովագրության դեպքում գործում է հնարավորինս սեղմ ժամկետում հատուցում տրամադրելու սկզբունքը¹⁶⁹: Դա բացատրվում է նրանով, որ շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցության հետևանքով կարող է վնաս պատճառվել ոչ միայն պետությանը, այլ նաև քաղաքացիների կյանքին և առողջությանը, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց գույքին: Ուստի նախքան հատուցում տրամադրելը անհրաժեշտություն է առաջանում որոշել այն սուբյեկտների շրջանակը, որոնց վնաս է պատճառվել, ըստ սուբյեկտների գնահատել պատճառված վնասի չափը, այնուհետև ըստ շահառուների հերթերի բաշխել ապահովագրական հատուցման համար նախատեսված գումարը¹⁷⁰:

Շրջակա միջավայրին պատճառված վնաս պատճառելուց ծագող արտապայմանագրային հարաբերություններում ևս ԵՄ օրենսդրությունը վնասների հատուցման հստակ ժամկետ չի սահմանել: Հատկանշական է, որ ապահովագրական հատուցման ժամկետներ սահմանված չեն «Էկոլոգիական ապահովագրության մասին» ԱՊՀ մոդելային օրենքում¹⁷¹: Բացարձակ անորոշությունից խուսափելու համար ԵՄ անդամ պետությունների օրենսդրությամբ սահմանվում են միայն ապահովագրական դեպքից հետո պահանջներ ներկայացնելու ժամկետները, որոնք ըստ պետությունների

¹⁶⁹ Հնարավորինս սեղմ ժամկետում հատուցում տրամադրելու սկզբունքը առաջին հայացքից կարող է ընկալվել որպես շահառուների իրավունքները խախտելու միտում: Այս առումով կարևոր է պատշաճ վերահսկողության իրականացումը, ինչպես նաև ապահովագրողների կողմից հատուցում տրամադրելու սեղմ ժամկետների սահմանումը (ամրագրվում է ապահովագրական պայմանագրում): Ապահովագրողների կողմից նման մոտեցման դրսևորումը (տնտեսապես արդարացված լինելու դեպքում) կարող է ավելի գրավիչ դարձնել նրանց առաջարկած ծառայությունները:

¹⁷⁰ Տե՛ս **M. Hinteregger**. Environmental Liability and Ecological Damage in European Law. Cambridge University Press. 2008, էջ 161:

¹⁷¹ Ընդունվել է 15.11.2003թ., ուժի մեջ է մտել 20.11.2006թ., N22-19:

և պահանջի բնույթի՝ խիստ տարբերվում են (30 օրից -2 տարի գույքային պահանջների համար և առանց ժամկետի սահմանափակման՝ առողջության պատճառված վնասի համար)¹⁷²:

Ժամկետների իմաստով էկոլոգիական վնասի հատուցման և էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտներին միավորում է դրանց անորոշությունը: Չհավակնելով միանշանակ եզրահանգման, կարծում ենք, որ ապահովագրական պատահարից հետո վնասների հատուցման ընթացակարգը պետք է կազմակերպվի հնարավորինս կարճատև փուլերով, ինչը թույլ կտա ըստ շահառուների պահանջների առաջնահերթության՝ բավարարել դրանք և արդեն իսկ հաշվարկված և ճշգրտված վնասների հատուցումը չպայմանավորել ապագայում ներկայացվելիք պահանջներով, քանի որ նման դեպքերում կարող են բազմաթիվ կենսական շահեր վտանգվել: Տեսականորեն հնարավոր է, որ էկոլոգիական ապահովագրության հարաբերությունների բացակայության դեպքում վնաս պատճառողին ներկայացված պահանջներն առավել սեղմ ժամկետում բավարարվեն, սակայն այստեղ անհամեմատ մեծ է վտանգը, որ ներկայացված պահանջները գումարային առումով գերզանցեն տնտեսվարողի ակտիվները:

Ապահովագրական հատուցման հասցեականությունը: Այս բնութագրիչը կազմում է վնասների հատուցման ինստիտուտի հիմքը, որի շուրջ, ըստ էության, ձևավորվել են շրջակա միջավայրի պահանջության բոլոր ֆինանսական գործիքները՝ նպատակ ունենալ երաշխավորել վնաս կրած սուբյեկտի իրավունքների արդյունավետ վերականգնումը: Էկոլոգիական ապահովագրության պարագայում հատուցման հասցեականության մասին խոսելիս անպայման պետք է նկատի ունենալ նաև այն իրավական միջոցները, որոնք թույլ են տալիս ապահովել հասցեականությունը¹⁷³: Այստեղ առաջին հերթին խոսքը գնում է վնաս կրած սուբյեկտների անհատականացման և այդ նպատակով կիրառվող իրազեկման, արձագանքման և օպերատիվ մոնիթորինգի համակարգերի ներդրման մասին, որոնք ուղղված են

¹⁷² Տե՛ս A Guide to Environmental Liability in Europe. The ACE Group of Insurance and Reinsurance Companies. 2011, էջեր 6-14:

¹⁷³ Տե՛ս Environmental Risks and Insurance. A comparative Analysis of the Role of Insurance in the Management of Environment-Related Risks. Policy Issues and Insurance N6. OECD. 2003, էջ 41:

օժանդակելու նաև վնասների հաշվարկման աշխատանքներին և նվազագույնի հասցնելու հատուցում տրամադրելու ժամկետները:

Էկոլոգիական ապահովագրության կանխարգելիչ գործառույթը: Հանդես գալով որպես էկոլոգիական պատասխանատվության հարաբերությունները միջնորդավորող առաջադեմ կառուցակարգ՝ էկոլոգիական ապահովագրությունն իր բովանդակության մեջ խտացրել է էկոլոգիական պատասխանատվության կանխարգելիչ գործառույթը¹⁷⁴ (բնորոշ է բոլոր մոդելներին)՝ այն հարստացնելով ապահովագրի համար տնտեսական գրավչությամբ: Կախված ապահովագրական ծածկույթի չափից և իրականացվող գործունեության տեսակից ու մասշտաբներից՝ էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագրով ապահովագրի վրա դրվում են որոշակի կանխարգելիչ բնապահպանական միջոցառումներ իրականացնելու պարտավորություններ, որոնց պատշաճ կատարումը, հետևաբար և ռիսկերի կրճատումը, թույլ են տալիս նվազեցնել ապահովագրական սակագինը կամ ձեռք բերել որոշակի հարկային և վարկային արտոնություններ:

Այսպիսով, իրավական պատասխանատվությանը բնորոշ կանխարգելիչ (պրևենտիվ) գործառույթը էկոլոգիական ապահովագրության կառուցակարգում որակական նոր հատկանիշ է ձեռք բերում՝ դառնալով տնտեսվարողի խրախուսման արդյունավետ գործիք:

Ապահովագրական գումարի և ապահովագրական սակագնի համարժեքությունը: Այս բնութագրիչը ևս սերտորեն առնչվում է էկոլոգիական ռիսկերի գնահատման մեթոդիկայի հետ: Որքան զարգացած է ռիսկերի գնահատման մեթոդիկան, և որքան իրականին մոտ են ստացված արդյունքները, այնքան ավելի մեծ է հավանականությունը երկարաժամկետ հեռանկարում երաշխավորելու ապահովագրի, ապահովագրողի, շահառուների և պետության շահերը: Հարկ է նշել, սակայն, որ հանգամանորեն մշակված մեթոդիկայի առկայությունը դեռևս բավարար չէ նշված գործառույթը պատշաճ իրականացնելու համար, պահանջվում է նաև համապատասխան նյութատեխնիկական բազա և լուրջ մասնագիտական ներուժ:

¹⁷⁴ St' u Green Financial Products and Services. Current Trends and Future Opportunities in North America. A report of the North American Task Force (NATF) of the United Nations Environment Programme Finance Initiative. August 2007, էջ 36:

Ապահովագրական գումարին համարժեք ապահովագրական սակագին սահմանելը կարևոր պայման է, որ տնտեսվարողները կամավոր ընտրություն կատարեն էկոլոգիական ապահովագրության օգտին, ինչն էապես կարող է բարելավել վերաբերմունքն այդ ինստիտուտի նկատմամբ (հատկապես հետխորհրդային պետություններում էկոլոգիական ապահովագրություն ընկալվում է որպես տնտեսվարողի համար ավելորդ ֆինանսական բեռ): Վերոգրյալ պայմանի բավարարումը այն ճանապարհներից մեկն է, որը շրջակա միջավայրին պատճառված վնասների հատուցման ավանդական եղանակը կարող է սահուն փոխարինել ավելի առաջադիմականով:

Էկոլոգիական ռիսկերի կառավարման տեղեկատվական և ֆինանսական գործիքների համարդումը: Վնաս պատճառելու դեպքում, անկախ նրանից, թե ում է պատճառվել և ինչպես է այն արտահայտվել, բացասական ազդեցությունները, որպես կանոն, չեն կարող չեզոքացվել որևէ մեկ իրավական ինստիտուտի շրջանակներում (օրինակ՝ ապահովագրության կամ վնասների հատուցման): Առավելագույն սոցիալական էֆեկտ ստանալու համար անհրաժեշտ է տարբեր իրավական միջոցների խելամիտ համադրություն¹⁷⁵: Էկոլոգիական ապահովագրության շրջանակներում ռիսկերի կառավարման տարատեսակ գործիքների կիրառությունը՝ որպես կանխարգելիչ գործառույթի մաս, թույլ է տալիս փոխշահավետ համագործակցության դաշտ ձևավորել ապահովագրի և ապահովագրողի միջև: Որպես կարևոր տեղեկատվական գործիքներ՝ հանդես են գալիս *էկոլոգիական աուդիտը*, որն իրականացվում է ապահովագրողի կողմից նախքան ապահովագրական պայմանագրի կնքումը և դրանից հետո որոշակի պարբերականությամբ, և *ինքնահսկումը*, որն իրականացնում է տնտեսվարողը սեփական արտադրական գործընթացի նկատմամբ: Զուգահեռաբար կիրառվող ֆինանսական գործիքներ են հարկային և վարկային արտոնությունները, սուբսիդավորումը, որոնց համալիրը կարող է բարձրացնել տնտեսվարող սուբյեկտի արդյունավետությունը շուկայում:

Շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի հատուցման դասական կառուցակարգում ռիսկերի կառավարումը խիստ սահմանափակ է և ոչ

¹⁷⁵ См'у Гражданское право. Учебник. Ч. II. Под. ред. **А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого.** – М., 1997, էջեր 694-695:

շարունակական: Որպես կանոն, պետություն-տնտեսվարող «համագործակցությունը» սկսվում և ավարտվում է առանձին թույլտվությունների ստացման շրջանակներում լիազոր մարմինն որոշակի տեղեկատվություն ներկայացնելով, իսկ գործունեության իրականացման ընթացքում դրա այս կամ այն կողմին վերաբերող հաշվետվություններ ներկայացնելով: Դրանք, սակայն, էկոլոգիական ռիսկերի արդյունավետ կառավարման տեսանկյունից բավարար չեն:

Այսպիսով, էկոլոգիական ապահովագրության և շրջակա միջավայրին պատճառված վնասների հատուցման ինստիտուտների հարաբերակցության վերլուծության արդյունքում կարելի է փաստել, որ էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի զարգացումն անմիջականորեն պայմանավորված է շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի հատուցման ինստիտուտի կատարելագործմամբ: Եթե բացակայում են կամ լիազորված կարգավորված չեն ռիսկերի գնահատման և վնասների հաշվարկման մեթոդները, սահմանված չեն վնասների հատուցման գործուն մեխանիզմներ, էկոլոգիական ապահովագրության նույնիսկ կատարյալ համակարգը դառնում է առարկայազուրկ, քանի որ խարխլվում է միջոցները նպատակին միացնող կամուրջը: Եթե շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի հատուցման ինստիտուտի թերի իրավական կարգավորվածությունը տնտեսվարողին հնարավորություն է տալիս խուսափելու վնասը լրիվ չափով հատուցելուց, էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրությունը վերջիններիս համար դառնում է «անցանկալի ֆինանսական բեռ»: Ուստի միանշանակ կարելի է փաստել, որ շրջակա միջավայրին պատճառված վնասների հատուցման ինստիտուտի ներդաշնակ իրավական կարգավորումն առանցքային նշանակություն ունի էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի արդյունավետ գործառնման համար:

§3. Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության ոլորտը կարգավորող օրենսդրության հիմնադրույթները էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի ներդրման համատեքստում

Էկոլոգիական ապահովագրությունը, լինելով շրջակա միջավայրի պահպանության տնտեսական գործիքաշարի կարևորագույն բաղադրիչներից,

սերտորեն առնչվում է ինչպես էկոլոգիական իրավունքի ինստիտուտներին, այնպես էլ ապահովագրության ինստիտուտին: Իսկ վերջինս, գտնվելով քաղաքացիական իրավունքի տիրույթում, կապված է նաև ֆինանսական իրավունքի հետ: Հետևաբար, էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի համակողմանի ուսումնասիրությունը պահանջում է նաև միջճյուղային իրավական վերլուծություն:

Ինչպես արդեն նշվել է, էկոլոգիական ապահովագրությունը էկոլոգիական ռիսկեր ունեցող սուբյեկտների քաղաքացիաիրավական (գույքային) պատասխանատվության ապահովագրությունն է, որը կարող է առաջանալ տվյալ գործունեությամբ պայմանավորված շրջակա միջավայրի վթարային կամ աստիճանական աղտոտման, ինչպես նաև դրանցով պայմանավորված մարդկանց կյանքին և առողջությանը, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց գույքին պատճառված վնասի հետևանքով:

Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության իրավական կարգավորման հիմնական նպատակներն են ապահովադիրների, ապահովագրված անձանց և շահառուների իրավունքների պաշտպանությունը, ապահովագրական համակարգի կայուն զարգացման, հուսալիության և բնականոն գործունեության ապահովումն ու ապահովագրական գործունեություն իրականացնողների միջև ազատ տնտեսական մրցակցության համար հավասար պայմանների ստեղծումը:

Նշված նպատակներից ելնելով՝ ապահովագրության ցանկացած նոր դասի՝ այդ թվում նաև էկոլոգիական ապահովագրության ներդրումը ենթադրում է որոշակի ճշգրտումներ և լրացումներ գործող իրավակարգավորման շրջանակներում, որոնք, համարժեքորեն հաշվի առնելով էկոլոգիական ապահովագրության առանձնահատկությունները, կապահովեն դրա արդյունավետ գործառումը:

Էկոլոգիական ապահովագրությունը, վերաբաշխելով ռիսկերը ապահովադրի, ապահովագրողի և վերաապահովագրողի միջև, ապահովում է իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց տնտեսական շահերի պաշտպանությունը, թույլ է տալիս բարձրացնել տնտեսվարման արդյունավետությունը: Տնտեսագիտական գրականությունում առավել հաճախ շեշտվում է այն ճշմարտությունը, որ տնտեսական շահերից վեր կանգնած է հասարակության ինքնապահպանման պահանջը, որը

մեծապես պայմանավորված է շրջակա միջավայրի որակով, իսկ հասարակական շահերի և տնտեսության զարգացման բնականոն հարաբերակցությունն ամփոփվում է *կայուն զարգացման* հայեցակարգում, որի բաղադրիչներից մեկն էլ էկոլոգիական ապահովագրությունն է: Էկոլոգիական ապահովագրությունը նպաստում է տնտեսական շահերի «համաձայնեցմանը» հասարակության ինքնապահպանման պահանջի հետ, էկոլոգիական գործոնները տնտեսական գործունեության ընթացքում հաշվի առնելուն և շրջակա միջավայրի աղտոտման ռիսկերը նվազեցնելուն¹⁷⁶: Հետևաբար, էկոլոգիական ապահովագրության իրավական կարգավորումը պահանջում է խիստ հետևողական մոտեցում ապահովագրության ոլորտի, ինչպես նաև հարակից օրենսդրության հետ ներդաշնակ համակարգային կապեր ապահովելու առումով: Այս առնչությամբ միանգամայն տեղին է հիշատակել այն դիտարկումը, որ էկոլոգիական ապահովագրությունը շարունակում է մնալ ապահովագրության առավել ռիսկային տեսակներից մեկը¹⁷⁷ պահանջելով հանգամանալից իրավական կարգավորում և առկա գործիքների կատարելագործում:

Ինչպես ցույց է տվել ԵՄ անդամ պետությունների փորձը, էկոլոգիական ապահովագրությունը բավականին զգայուն է պետական կարգավորման նկատմամբ: Թեև էկոլոգիական ապահովագրությունը ենթադրում է բազմապիսի շահերի փոխազդեցություն, սակայն որոշիչ նշանակություն ունի պետության տնտեսական շահը: Էկոլոգիական ապահովագրության դեպքում պետության հիմնական շահը կապված է վնասների հատուցման հետ, որոնք անխուսափելիորեն առաջանում են տնտեսության որոշ ճյուղերի՝ շրջակա միջավայրի վրա անբարենպաստ ազդեցության հետևանքով: Հետևաբար, էկոլոգիական անվտանգության ոլորտում պետական քաղաքականությունը պետք է ուղղված լինի նաև կանխարգելիչ միջոցառումների իրականացման համար անհրաժեշտ տնտեսաիրավական նախադրյալների ապահովմանը¹⁷⁸: Տնտեսական զարգացման և շրջակա միջավայրի պահպանության զուգակցման առնչությամբ պրոֆեսոր Ա.Բ. Իսկոյանն իրավացիորեն նկատում է.

¹⁷⁶ Տե՛ս **Сухов С.М.** Автореферат диссертации д.э.н. Экономические интересы субъектов экологического страхования. - М.: 2003, էջեր 12-13:

¹⁷⁷ Տե՛ս **Мисник Г.А.** Возмещение экологического вреда в российском праве. Диссертация ... д.ю.н. Москва: 2008, էջ 43:

¹⁷⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 16:

«էկոլոգիական խնդիրներն ածանցյալ են տնտեսական զարգացումից, լուծվում են տնտեսական միջոցներով, տնտեսությունն ստանում է էկոլոգիական կողմնորոշում, իսկ շրջակա միջավայրի պահպանությունն ունի տնտեսագիտական բնութագրիչներ»¹⁷⁹:

ՀՀ-ում ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության հարաբերությունները կարգավորվում են ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով¹⁸⁰, «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքով¹⁸¹, պարտադիր ապահովագրության մասին առանձին օրենքներով, ինչպես նաև ՀՀ Կենտրոնական բանկի նորմատիվ իրավական ակտերով:

Էկոլոգիական ապահովագրական ծառայություններ մատուցող ընկերությունների սեփականության ձևի վերաբերյալ մեր դիտարկումները ներկայացված են սույն ատենախոսության 3-րդ գլխի 1-ին պարագրաֆում: Իսկ այստեղ մենք անդրադարձել ենք ապահովագրական համակարգի և դրա գործառույթն ապահովող հիմնական իրավական կառուցակարգերին և կարգավորման առանձնահատկություններին:

Ապահովագրական գործունեության լիցենզավորումը: «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի¹⁸² և «Լիցենզավորման մասին» ՀՀ օրենքի¹⁸³ համաձայն՝ ապահովագրական գործունեությունը համարվում է լիցենզավորման ենթակա գործունեության տեսակ: Իսկ ապահովագրական գործունեության լիցենզավորումը ապահովագրական շուկայի կարգավորման հիմնական գործիքներից է, որի նպատակն է ստուգել և հավաստել ապահովագրական ընկերության «պատրաստվածությունն» իրականացնելու մեկ կամ մի քանի դասի ապահովագրական գործունեություն: «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի¹⁸⁴ 38-րդ հոդվածի 1-ին մասը ապահովագրական

¹⁷⁹ Տե՛ս **Искоян А.Б.** Основы развития национальной экологической политики как одно из важных условий совершенствования экологического законодательства // ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսորադասախոսական կազմի գիտաժողովի նյութերի ժողովածու նվիրված ՀՀ անկախության հռչակման 20-ամյակին, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2014, էջ, 328:

¹⁸⁰ Ընդունվել է 05.05.1998թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.1999թ., ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50):

¹⁸¹ Ընդունվել է 09.04.2007թ., ուժի մեջ է մտել 30.09.2007թ., ՀՀՊՏ 2007.05.30/27(551) Հոդ. 647:

¹⁸² Ընդունվել է 09.04.2007թ., ուժի մեջ է մտել 30.09.2007թ., ՀՀՊՏ 2007.05.30/27(551) Հոդ. 647:

¹⁸³ Ընդունվել է 30.05.2001թ., ուժի մեջ է մտել 08.08.2001թ., ՀՀՊՏ 2001.08.08/26(158) Հոդ. 581:

¹⁸⁴ Ընդունվել է 09.04.2007թ., ուժի մեջ է մտել 30.09.2007թ., ՀՀՊՏ 2007.05.30/27(551) Հոդ. 647:

գործունեության լիցենզիան բնորոշում է որպես Կենտրոնական բանկի կողմից տրվող ապահովագրական գործունեություն իրականացնելու թույլտվությունը հավաստող փաստաթուղթ: Ընդ որում, ապահովագրության յուրաքանչյուր դասի շրջանակներում համապատասխան ենթադասերով ապահովագրություն իրականացնելու համար պահանջվում է առանձին լիցենզիա: Ապահովագրական ընկերությունների լիցենզավորման ընթացակարգը սահմանվում է «Ապահովագրության ոլորտում լիցենզավորման, գրանցման, համաձայնության, թույլտվության տրամադրման, մասնագիտական համապատասխանության ստուգման և որակավորման կարգը» կանոնակարգ 3/01-ը հաստատելու մասին» ՀՀ կենտրոնական բանկի խորհրդի որոշմամբ¹⁸⁵:

Ապահովագրական ընկերության գրանցման և լիցենզավորման համար անհրաժեշտ փաստթղթերի ցանկը սահմանված է «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի¹⁸⁶ 40-րդ հոդվածում, իսկ ՀՀ Կենտրոնական բանկի խորհրդի վերոգրյալ որոշմամբ սահմանվում են նշված փաստաթղթերի բովանդակությանը ներկայացվող պահանջները: Գրանցման և լիցենզավորման համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի ցանկը, կախված ապահովագրության դասից, ըստ էության չի տարբերվում: Բովանդակային առանձնահատկությունները, պայմանավորված ապահովագրության դասով և ենթադասով, արտացոլվում են **ընկերության գործարար ծրագրում**, որին էլ կանդիդատանք էկոլոգիական ապահովագրության տեսանկյունից:

«Ապահովագրության ոլորտում լիցենզավորման, գրանցման, համաձայնության, թույլտվության տրամադրման, մասնագիտական համապատասխանության ստուգման և որակավորման կարգը» կանոնակարգ 3/01-ը հաստատելու մասին» ՀՀ կենտրոնական բանկի խորհրդի որոշման համաձայն՝ ընկերության գործարար ծրագիրն ամբողջական փաստաթուղթ է, որի խնդիրներն են.

1. ծառայել շահագրգիռ անձանց (մասնակիցներ, ներդրողներ, ապահովագրական ընկերության ղեկավարներ և այլ շահագրգիռ անձինք)՝ որպես մի

¹⁸⁵ Ընդունվել է 30.10.2007թ., ուժի մեջ է մտել 27.12.2007թ., ՀՀԳՏ 2007.12.27/33(273) Հոդ. 429:

¹⁸⁶ Ընդունվել է 09.04.2007թ., ուժի մեջ է մտել 30.09.2007թ., ՀՀՊՏ 2007.05.30/27(551) Հոդ. 647:

ամփոփ փաստաթուղթ, որով կարող են գնահատվել ապահովագրական ընկերության գործունեության բնույթն ու առանձնահատկությունները,

2. օգնել ապահովագրական ընկերության ղեկավարներին՝ պարզաբանել, հստակեցնել և հետազոտել ապահովագրական ընկերության գործունեության զարգացման հնարավոր հեռանկարները և ծառայել ապահովագրական ընկերության ղեկավարներին՝ որպես հիմք, որով կաող են գնահատվել ապահովագրական ընկերության փաստացի գործունեության արդյունքները և արդյունավետությունը,

3. օգնել ապահովագրական ընկերությանը հետևողականորեն իրականացնել նախանշված նպատակները և խնդիրները պլանավորվող ժամանակահատվածում,

4. Կենտրոնական բանկին ներկայացնել ապահովագրական ընկերության կողմից պլանավորված գործունեությունը, որը Կենտրոնական բանկը կարող է օգտագործել ապահովագրական ընկերության ընտրած ռազմավարությունը, ռիսկերի կառավարման մակարդակը գնահատելու համար:

Նշված խնդիրներին համապատասխան ապահովագրական ընկերության գործարար ծրագրի բովանդակությունն ընդգրկում է՝ ապահովագրական ընկերության նկարագիրը, առաքելությունը, նպատակները և խնդիրները, գործունեության սկզբունքները և հիմնական ուղղությունները, ընկերության ուժեղ և թույլ կողմերի վերլուծությունը, արտաքին միջավայրի կանխատեսումը և հնարավորությունների ու սպառանքների գնահատումը և ընկերության հեռանկարային զարգացման պլանը:

Գործարար ծրագրի բովանդակությունը վկայում է վերահսկող մարմնի կողմից նոր ստեղծվող ապահովագրական ընկերության, նրա պրոֆեսիոնալիզմի, վերլուծական և կանխատեսման հնարավորությունների նկատմամբ հատուկ պահանջների մասին¹⁸⁷:

Թեև գործարար ծրագրի կառուցվածքը ևս միասնական է բոլոր ընկերությունների համար, սակայն առանձին բաժինների շարադրանքին ներկայացվող պահանջները թույլ են տալիս արտացոլել ապահովագրության յուրաքանչյուր դասի առանձնահատկությունները: Այդուհանդերձ, գնահատելով գործարար ծրագրի կառուցվածքը էկոլոգիական ապահովագրության բնութագրիչների համատեքստում՝

¹⁸⁷ Տե՛ս **Журавлев Ю.М., Секерж И.Г.** Страхование и перестрахование (теория и практика). – М.: «Анкил», 1993, էջեր 27-28:

հանգում ենք այն եզրակացության, որ փաստաթուղթը պետք է լրացվի համապատասխան նոր բաժիններով, որտեղ կարտացոլվեն տեղեկություններ շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում պետական կառավարման լիազորված մարմինների հետ ընկերության համագործակցության բնույթի և ուղղությունների, անհրաժեշտ բնապահպանական միջոցառումների ֆինանսավորման, էկոլոգիական աուդիտի անցկացման և տվյալների գնահատման, ինչպես նաև կադրերի մասնագիտական որակավորման բարձրացման վերաբերյալ:

Կարևոր նշանակություն ունի նաև ընկերության գործարար ծրագրի ժամկետը գործունեության կայունությունը գնահատելու տեսնակյունից: Ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ գործարար ծրագիրը կազմվում է երեք տարի ժամկետով, նշված ժամկետը լրանալուց հետո ներկայացվում է նոր ծրագիր միևնույն ժամկետով: Եթե այս մոտեցումը ընդունելի է ապահովագրության գործող տեսակների և դասերի դեպքում, ապա էկոլոգիական ապահովագրության պարագայում, հաշվի առնելով երկարաժամկետ ռիսկերի կառավարման անհրաժեշտությունը, հիմնավորված ենք համարում գործարար ծրագիրը կազմել տասը տարի ժամկետով՝ սահմանելով նաև յուրաքանչյուր տարի ըստ անհրաժեշտության փոփոխություններ ու լրացումներ կատարելու պայման:

Ապահովագրական ընկերությունների **հիմնական տնտեսական նորմատիվների** վերլուծությունը ևս կարևոր նշանակություն ունի՝ հաշվի առնելով էկոլոգիական ռիսկերի առանձնահատկությունները: «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 58-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանվում են հետևյալ տնտեսական նորմատիվները.

1. կանոնադրական և ընդհանուր կապիտալների նվազագույն չափերի նորմատիվներ,
2. վճարունակության նորմատիվներ,
3. կապիտալի համարժեքության նորմատիվներ,
4. իրացվելիության նորմատիվներ,
5. տեխնիկական պահուստներին համարժեք բոլոր և առանձին վերցված ակտիվների նորմատիվներ,

6. ստանձնած ապահովագրական մեկ ռիսկի առավելագույն չափի նորմատիվ,
7. ստանձնած ապահովագրական խոշոր ռիսկերի առավելագույն չափի նորմատիվ,
8. մեկ փոխառուի, խոշոր փախառուների գծով ռիսկի առավելագույն չափը,
9. ընկերության հետ փոխկապակցված անձանց, անձի գծով ռիսկի առավելագույն չափը,
10. արտարժույթի տնօրինման նորմատիվը:

Փորձենք դիտարկել նշված նորմատիվների վերաբերյալ որոշ մոտեցումներ. ՌԴ-ում էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի ներդրմանը նախորդած ուսումնասիրությունների շրջանակներում ձևավորվել են ընկերությունների տնտեսական նորմատիվների վերաբերյալ որոշակի մոտեցումներ, որոնք հիմնված են էկոլոգիական ռիսկերի առանձնահատկությունների վրա և կարող են կիրառելի լինել նաև մեր երկրում: Մասնավորապես՝ ընկերության պահուստային ֆոնդը գործունեության առաջին տարվա համար չպետք է պակաս լինի կանոնադրական կապիտալի 12%-ից, մեկ էկոլոգիական ռիսկի համար ստանձնած ապահովագրության առավելագույն չափը չի կարող գերազանցել ընկերության սեփական միջոցների 10%-ը, իսկ հինգ առավել խոշոր ռիսկերի մասով ապահովագրության առավելագույն չափը՝ ընկերության սեփական միջոցների կրկնակին: Վերջին չափանիշը գերազանցելու դեպքում պարտադիր կնքվում է վերաապահովագրության պայմանագիր: Էկոլոգիական ապահովագրության մասով ստացված ընկերության շահույթի 30%-ն ուղղվում է կանխարգելիչ բնապահպանական միջոցառումների իրականացմանը¹⁸⁸: Նշված նորմատիվների համեմատությունը ՀՀ կենտրոնական բանկի՝ ապահովագրության այլ տեսակների և դասերի համար սահմանած նորմատիվների հետ ցույց է տալիս, որ էկոլոգիական ապահովագրություն իրականացնող ընկերությունների գործունեության ֆինանսատնտեսական ցուցանիշներին ներկայացվող պահանջներն ավելի խիստ են:

ԵՄ-ում գործող մոտեցումը ևս հետևում է միևնույն տրամաբանությանը, սակայն տնտեսական նորմատիվները բաժանվում են երկու հիմնական մասի՝ նպատակային

¹⁸⁸ Ст'ю Экологическое страхование в России (официальные документы, научные разработки, экспериментальные оценки). Под ред. **А.А. Аверченкова, В.Л.Грошева, Г.А. Моткина.** - М.: 1995, էջեր 37-38:

ակտիվներ, որոնք օգտագործվելու են ստանձնած ապահովագրական ռիսկերը ծածկելու համար, և անվտանգության պահուստ, որի նվազագույն շեմը իջնելու դեպքում ապահովագրված էկոլոգիական ռիսկերի կառավարումը վտանգվում է¹⁸⁹: Այսինքն՝ անվտանգության պահուստը բոլոր դեպքերում փոքր է նպատակային ակտիվներից, սակայն ի տարբերություն նպատակային ակտիվների՝ անվանգության պահուստի չափը ըստ ապահովագրված ռիսկերի չի կարող փոփոխվել: Մեր համոզմամբ նշված մոդելներից ցանկացածի կամ նունիսկ այլ, երրորդ տարբերակի ընտրությունը պետք է միջնորդային հանգամանալից ուսումնասիրությունների արդյունքում կատարվի: Ցանկացած դեպքում պետք է բացառել գումարի բացակայության պատճառով հատուցումները ժամանակին և սահմանված չափով չտրամադրելու հնարավորությունը:

Ներդրումային գործունեությունը: Ինչպես իրավացիորեն նշում են Կ.Ի. Պիլովը և Լ.Ն. Կլոչենկոն, ապահովագրական ընկերությունը հիմնադրվում է ապահովագրական գործունեություն իրականացնելու նպատակով, որը նրա համար անմիջական և բացառիկ գործունեություն է, այլ կերպ ասած՝ գործունեության միակ տեսակը¹⁹⁰: Նշված սահմանափակումը, սակայն, վերաբերում է ապահովագրական ընկերության հիմնական գործունեությանը. ընկերությունը ծառայությունների մատուցման ոլորտում այլ գործունեություն իրականացնել չի կարող: Մասնավորապես, «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 79-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ «Ընկերությունները կարող են կնքել քաղաքացիաիրավական ցանկացած գործարք, որն անհրաժեշտ կամ նպատակահարմար է իրենց՝ սույն օրենքով և Կենտրոնական բանկի նորմատիվ իրավական ակտերով թույլատրված գործունեությունն իրականացնելու համար: Ընկերությունները չեն կարող իրականացնել արտադրական, առևտրային, բանկային ու վարկային կազմակերպության գործունեություն, ...»: Այդուհանդերձ, ապահովագրական ընկերությունների՝ օրենքով ամրագրված սահմանափակ իրավունակությունը չի բացառում նրանց կողմից շահույթի ստացումը սեփական

¹⁸⁹ Տե՛ս CEB Working Paper N10/041 August, 2010, էջեր 12-13:

¹⁹⁰ Տե՛ս **Клоченко Л.Н., Пылов К.И.** Основы страхового права: Учебное пособие. Ярославль, 2002, էջ 52:

ակտիվներն իրացվելի կազմակերպություններում ներդնելու ճանապարհով¹⁹¹: Ընդ որում, էկոլոգիական ապահովագրության պարագայում էականորեն ընդլայնվում են ներդրումային գործունեության հեռանկարները, քանի որ ներգրավվում են զգալի միջոցներ, իսկ ապահովագրական դեպքերի վրա հասնելու ցածր հավանականությունը և հաճախականությունը թույլ են տալիս արդյունավետ տեղաբաշխել դրանք¹⁹²:

Հաշվի առնելով շրջակա միջավայրի պահպանության առաջնահերթությունը՝ առաջարկում ենք էկոլոգիական ապահովագրության վերաբերյալ օրենքում որոշակի պահանջներ ներկայացնել նշված գործունեությունից ստացված շահույթի որոշակի մասը բնապահպանական ծառայություններ մատուցող ընկերություններում ներդնելու մասին:

Ընկերության հաշվետվությունները: «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 85-րդ հոդվածը սահմանում է, որ ապահովագրական ընկերությունները ֆինանսական և այլ հաշվետվություններ են ներկայացնում ՀՀ կենտրոնական բանկ: Այս մոտեցումը բխում է Կենտրոնական բանկի՝ ոլորտում վերահսկողություն իրականացնող մարմին լինելու հանգամանքից:

Ձեակադրվելով ընդհանուր կանոնին, և, միաժամանակ, հաշվի առնելով այն, որ շրջակա միջավայրի տեսանկյունից ռիսկային գործունեություն իրականացնող ընկերությունների նկատմամբ վերահսկողություն է իրականացնում նաև ՀՀ բնապահպանության նախարարությունը՝ ի դեմս բնապահպանական պետական տեսչության, գտնում ենք, որ արդարացված կլինի ապահովագրական ընկերությունների կողմից ամփոփ հաշվետվությունների ներկայացումը նաև ՀՀ բնապահպանության նախարարությանը: Իհարկե, այս դեպքում հաշվետվությունները պետք է սահմանափակվեն ապահովագրված ռիսկերի էկոլոգիական պարամետրերի վերաբերյալ տեղեկատվությամբ, ինչպես նաև պետք է հաշվի առնվեն ապահովագրական գաղտնիքի պահպանության վերաբերյալ կանոնները:

Ապահովագրական ընկերությունների և ՀՀ բնապահպանության նախարարության համագործակցությունը կարող է արդյունավետ դառնալ

¹⁹¹ Տե՛ս **Абрамов В.Ю.** Страхование: теория и практика. – М.: "Волтерс Клувер", 2007, էջ 28:

¹⁹² Տե՛ս **Нецветов А.Г., Жилкина М.С.** Экологическое страхование – надежный инструмент экономико-правового механизма охраны окружающей среды // Юридический мир, № 9, 1999, էջ 12:

նախարարությունից ընկերություններին տրամադրվող էկոլոգիական տեղեկատվության համակարգի մշակման շնորհիվ, որը ռիսկերի կառավարման տեսանկյունից առանցքային նշանակություն կարող է ունենալ և որոշ չափով հարթել էկոլոգիական ապահովագրությանը բնորոշ տեղեկատվական ասիմետրիան:

Այդպիսի տեղեկատվության կազմում կարող են ընդգրկվել բնական ռեսուրսների օգտագործման ծավալները, տրամադրված թույլտվությունները, վերահսկողության արդյունքում հայտնաբերված վտանգավոր նյութերի արտանետումների և արտահոսքերի ծավալները, դրանց կարգավորման հնարավորությունները, հսկող սարքերի տեխնիկական վիճակը, մոնիթորինգի տվյալները և այլն¹⁹³: Կարևոր է հիշատակել նաև ընկերությունների կողմից սեփական բնապահպանական ռիսկերի գնահատման արդյունքները: Նման գնահատում ՀՀ-ում իրականացվում է 2013թ.-ից՝ համաձայն «Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանության նախարարության աշխատակազմի բնապահպանական պետական տեսչության կողմից ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների մեթոդաբանությունը և ռիսկայնությունը որոշող չափանիշների ընդհանուր նկարագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ Կառավարության որոշման¹⁹⁴:

Ապահովագրական գաղտնիք: «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքում *ապահովագրական գաղտնիքը* բնորոշվում է որպես ապահովագրական գործունեության ընթացքում ապահովադրի, ապահովագրված անձի կամ շահառուի վերաբերյալ ապահովագրողին, վերաապահովագրողին, ապահովագրական միջնորդություն իրականացնող անձին հայտնի դարձած ապահովադրի, ապահովագրված անձի կամ շահառուի առևտրային գաղտնիքը կամ այլ տեղեկություն, որն ապահովադիրը կամ ապահովագրված անձը մտադիր են եղել գաղտնի պահել, և Ընկերությունը, վերաապահովագրական ընկերությունը կամ ապահովագրական միջնորդը տեղյակ է կամ պարտավոր էր տեղյակ լինել այդ մտադրության վերաբերյալ: Նշված սահմանումից ուղղակիորեն բխում է, որ ապահովագրական գաղտնիք համարվող տեղեկատվության ցանկը

¹⁹³ См. у **Бирюков В.Л., Перцев С.Ф., Гаенко В.П.** Правовое становление экологического страхования в Российской Федерации // Экономика природопользования. N 1. - М.: 2002, էջեր 125-126:

¹⁹⁴ Ընդունվել է 22.11.2012թ., ուժի մեջ է մտել 31.12.2012թ., ՀՀՊՏ 2012.12.21/62(936) Հոդ. 1352:

համաձայնեցվում է ապահովադրի հետ կնքված պայմանագրով: Բնականաբար, *ապահովագրական գաղտնիք* և *առևտրային գաղտնիք* հասկացությունները միմյանց բացառել չեն կարող, և ապահովագրության հարաբերությունների մեջ մտնելուց հետո ապահովագրական ընկերությանը հայտնի դարձած առևտրային գաղտնիքի նկատմամբ կտարածվեն նաև ապահովագրական գաղտնիքի պահպանության վերաբերյալ կանոնները:

Միաժամանակ, հարկ է նշել, որ պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության դեպքում մի շարք տվյալներ ինքնստիճյան չեն կարող համարվել ապահովագրական գաղտնիք, մասնավորապես՝ ապահովադրի անվանումը, գործունեության տեսակը, ապահովագրական պայմանագրի ժամկետը և այլն¹⁹⁵, այսինքն՝ այն տեղեկատվությունը, որը պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության մասին օրենքով սահմանվելու է որպես իմպերատիվ պահանջ:

Մյուս կողմից, սկզբունքային նշանակություն ունի օրենքով սահմանել վերապահում այն մասին, թե էկոլոգիական տեղեկատվության որ տեսակները չեն կարող դիտարկվել որպես ապահովագրական գաղտնիք: Այդ տեղեկատվության կազմում պետք է ընդգրկվեն ապահովադրի գործունեության այն էկոլոգիական պարամետրերը, որոնց վերաբերյալ տեղեկատվության մատչելիությունն ամրագրված է «Շրջակա միջավայրի վերաբերյալ տեղեկատվության մատչելիության, որոշումների ընդունման գործընթացին հասարակության մասնակցության և արդարադատության մատչելիության մասին» ՄԱԿ-ի ԵՏՀ կոնվենցիայով¹⁹⁶ (1998թ., Օրիուս):

Սույն պարագրաֆի առանձին ենթավերնագրերի ներքո ամփոփված առաջարկները ներառված են «Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքի հայեցակարգը մշակելիս, որը բերված է ատենախոսության *Հավելված 1-ում*:

¹⁹⁵ Տե՛ս **Искоян А.Б.**, Доступ к экологической информации как основа обеспечения эффективного участия общественности в принятии экологически значимых решений // Евразийская интеграция: правовой и образовательный аспекты: Материалы междунар. науч.-практ. конф. (Новосибирск, 3-5 декабря 2014) и II Школы интерэкоправа (Новосибирск, 4-5 декабря 2014) // Под ред. **В.С. Курчева, В.А. Прошина, Е.А. Выхоробца и др.** Новосиби. гос. ун-т. – Новосибирск: РИЦ НГУ, 2015, էջ 187:

¹⁹⁶ Ընդունվել է 25.06.1998թ., ուժի մեջ է մտել 30.10.2001թ., ՀՀԱԳՆՊՏ 2004.12.20/4(12):

ԳԼՈՒԽ 3. ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՆԵՐԴՐՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԴԱՇՏԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

§1. Էկոլոգիական ապահովագրության նախընտրելի մոդելի հիմնավորումը

Ներկայացվող աշխատանքի շրջանակներում էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի իրավական կարգավորման արտասահմանյան փորձի, ՀՀ էկոլոգիական օրենսդրության համապատասխան ինստիտուտների, ինչպես նաև տեսական գրականության ուսումնասիրության հիման վրա, խնդիր ենք դրել մշակել էկոլոգիական ապահովագրության մոդել, որը համահունչ կլինի ազգային տնտեսության պայմաններին և, իհարկե, կարտացոլի շրջակա միջավայրի պահպանության առաջնահերթությունը:

Նախքան մոդելի նկարագրությանն անցնելը, հարկ ենք համարում հստակեցնել, թե տվյալ պարագայում ինչ ենք հասկանում «մոդելի» ներքո: Անկասկած, այն ավելի ընդգրկում է, քան ապահովագրության տեսակը, դասը, ենթադասը կամ ձևը և, ի թիվս նշվածների, ներառում է նաև մի շարք այլ բաղադրիչներ, ինչպիսիք են էկոլոգիական ապահովագրության հիմքում դրված պատասխանատվության ռեժիմը, ապահովագրության ենթակա ռեիսկերը, հատուցման ենթակա վնասները, հատուցման չափը, ապահովագրական ընկերություններում պետության մասնակցությունը, ապահովագրական համակարգի կառուցվածքը և վերջապես վերաապահովագրության ռեժիմը: Նշված բաղադրիչների միավորումը «մոդել» հասկացություն շրջանակներում այս դեպքում պայմանական է և ցույց է տալիս այն հարցերի ամբողջությունը, որոնց շուրջ մոտեցումների հստակեցումը և հիմնավորումը առանցքային նշանակություն ունի:

Էկոլոգիական ապահովագրության մոդելի ներքո հիշյալ բաղադրիչների ներառումը հնարավորություն է տվել բնութագրել դրանցից յուրաքանչյուրի առանձնահատկությունները, հնարավորինս հստակեցնել և արտացոլել Հավելված 1-ում ներկայացված «Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքի հայեցակարգում:

Այժմ դիտարկենք էկոլոգիական ապահովագրության մոդելի առանձին բաղադրիչները՝ ընդգծելով դրանցից յուրաքանչյուրի առանձնահատկությունները ՀՀ համար նախաընտրելիության համատեքստում:

Ապահովագրության ձևը: Ապահովագրության ինստիտուտի զարգացման արդի փուլում շատ երկրներում, այդ թվում և Հայաստանում, կիրառվում է երկու հիմնական ձև՝ *կամավոր և պարտադիր*: «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ «Պարտադիր ապահովագրության իրականացման դեպքերը, կարգը և պայմանները սահմանվում են օրենքով»: Այսինքն՝ պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության ներդրման համար անհրաժեշտ է համապատասխան օրենքի ընդունում, ինչպես, օրինակ, «Ավտոտրանսպորտային միջոցների օգտագործումից բխող պատասխանատվության պարտադիր ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքի¹⁹⁷ ընդունմամբ սկսեց գործել ապահովագրության նշված դասը:

Ինչպես արդեն նշվել է աշխատանքում, Հայաստանի համար առավել հիմնավորված ենք համարում ինչպես պարտադիր, այնպես էլ կամավոր էկոլոգիական ապահովագրության գործառումը. վերջինս, իհարկե, որպես լրացուցիչ գործիք, որի կիրառությունը պայմանավորված կլինի բացառապես տնտեսվարողի կամքով: Պատասխանատվության ապահովագրության երկու ձևերի զուգահեռ (պարտադիր՝ սահմանված դեպքերի, իսկ կամավորը՝ համապատասխան սուբյեկտների ցանկությամբ) տնտեսագիտական գրականությունում հայտնի է որպես «Շավելի մոդել»:

Ինչ վերաբերում է պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրությանը, ապա, գտնում ենք, որ այն պետք է կիրառելի լինի շրջակա միջավայրի համար առավել ռիսկային և առավել բարձր ազդեցություններ ունեցող գործունեության տեսակների համար, որոնց իդենտիֆիկացիայի մոտեցումները ներկայացված են ատենախոսության 2-րդ գլխի 1-ին պարագրաֆում:

Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ներդրման անհրաժեշտությունը, առաջին հերթին, հիմնավորվում է **հանրային շահի**

¹⁹⁷ Ընդունվել է 18.05.2010թ., ուժի մեջ է մտել 26.06.2010թ., ՀՀՊՏ 2010.06.16/26(760) Հոդ. 644:

երաշխավորման անհրաժեշտությամբ: Չէ՞ որ արդյունաբերական խոշոր վթարների կամ վտանգավոր գործունեությամբ պայմանավորված շրջակա միջավայրի աստիճանական աղտոտման հետևանքները կարող են ընդգրկել զգալի տարածքներ, վատթարացնել շրջակա միջավայրի և դրա բաղադրիչների որակը, և ի վերջո առաջացնել բնակչության զանգվածային հիվանդացություն: Իսկ նման կարևորություն ունեցող հանրային շահերի երաշխավորումը մեր երկրի պայմաններում տնտեսվարողների հայեցողությանը թողնելը համենայնդեպս այս պահին լավատեսություն չի ներշնչում: Նշվածի համատեքստում գտնում ենք, որ գործունեության առավել ռիսկային տեսակների դեպքում էկոլոգիական ապահովագրության պարտադիր տեսակի կիրառությունը հանրային շահերի երաշխավորման տեսանկյունից արդարացված է:

Քննարկվող ոլորտում հանրային շահերի երաշխավորմանն են ծառայում պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության դեպքում արտահայտված հետևյալ հատկանիշները: **Նախ**, քանի որ գործունեության որոշ տեսակների դեպքում շրջակա միջավայրի աղտոտման ռիսկը բավականին բարձր է, համապատասխանաբար մեծ է նաև վերականգնողական աշխատանքների արժեքը, իսկ պարտադիր ապահովագրության դեպքում երաշխավորվում է որոշակի միջոցների առկայությունը ինչպես անհրաժեշտ աշխատանքների կատարման, այնպես էլ վնասների հատուցման համար: **Երկրորդ**, ապահովագրության դեպքում անվտանգության առավել խիստ պահանջներ են ներկայացվում, ինչի արդյունքում ուժեղանում է վերահսկողությունը գործունեության առանձին վտանգավոր տեսակների նկատմամբ: Եվ, **վերջապես**, ապահովագրությունն անուղղակիորեն նպաստում է նաև գործունեության որոշակի տեսակների նկատմամբ վստահության մթնոլորտի ամրապնդմանը¹⁹⁸: Զարգացող երկրների պարագայում, ինչպիսին նաև Հայաստանն է, նշված հատկանիշներին պետք է ավելացնել նաև պետական բյուջեի սահմանափակ միջոցները, որոնք, որպես կանոն, չեն բավարարում պատճառված վնասները լիարժեք և ժամանակին հատուցելու համար: Չպետք է մոռանալ նաև խորհրդային ժառանգություն հանդիսացող բազմաթիվ խոշոր արդյունաբերական օբյեկտների մաշված գույքային և

¹⁹⁸ Տե՛ս **Абалкина И.Л.** Страхование экологических рисков. – М.: ИНФРА-М, 1998, էջ 13:

տեխնոլոգիական համալիրի մասին, որոնք լրացուցիչ ռիսկեր են շրջակա միջավայրի աղտոտման, մարդկանց կյանքին և առողջությանը, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց գույքին վնաս պատճառելու տեսանկյունից:

Ա.Գ. Նեցվետսևի և Մ.Ս. Ժիլկինայի կարծիքով՝ նախկին ԽՍՀՄ պետություններում էկոլոգիական ապահովագրության զարգացմանը խոչընդոտում են տնտեսական զարգացման ցածր մակարդակը, ինչպես նաև առավել վտանգի աղբյուր հանդիսացող արտադրական օբյեկտներ շահագործող սուբյեկտների անբավարար ֆինանսական միջոցները: Ինչպես արդարացիորեն գտնում են նշված հեղինակները, պոտենցիալ ապահովադիրների ցածր վճարունակության պայմաններում շատ թե քիչ կայուն կարող է զարգանալ միայն **պարտադիր** էկոլոգիական ապահովագրությունը, քանի որ կամավոր ապահովագրության դեպքում ապահովագրական վճարների համար պարզապես միջոցներ չեն գտնվի¹⁹⁹: Բացի այդ, սուղ ֆինանսական միջոցներ ունեցող ընկերությունների հիմնական միջոցներն առավել մաշված են, տեխնոլոգիական գործընթացներն էկոլոգիական տեսանկյունից անվտանգ չեն, հետևաբար՝ բարձր է ապահովագրական դեպքերի ռիսկը, ինչը հանգեցնում է նման ընկերությունների համար ապահովագրական ծառայության ավելի բարձր արժեքի: Ստացվում է մի իրավիճակ, երբ էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության ավելի լուրջ կարիք ունեցող ընկերությունները չեն օգտվում ապահովագրական ծառայություններից: Նշվածին պետք է հավելել նաև տնտեսության մենաշնորհացվածության բարձր մակարդակը, ինչը լրջորեն խոչընդոտում է ապահովագրության կամավոր ձևի զարգացմանը:

Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության կիրառման վերաբերյալ մեր արտահայտած մոտեցումը հիմնավորվում է նաև Ա. Քոհենի հետևյալ կարծիքով. Շավելի մոդելն ընդհանուր առմամբ ենթադրում է, որ «պատասխանատվության ապահովագրությունը սոցիալական տեսանկյունից ցանկալի է», քանի որ այն պաշտպանում է կողմերին պատասխանատվություն կրելու ռիսկից առանց «անհարկի» կերպով գործի դնելու պատասխանատվության ինստիտուտի զսպիչ լծակները: Շատ դեպքերում պատասխանատվության ապահովագրության կարգավորումն անհրաժեշտ

¹⁹⁹ См'у **Нецветов А.Г., Жилкина М.С.** Экологическое страхование – надежный инструмент экономико-правового механизма охраны окружающей среды // Юридический мир. 1999, № 9, էջեր 14-15:

չէ, քանի որ կողմերն իրենք կարող են ընտրել ապահովագրության ենթակա ռիսկերի այն աստիճանը, որը նպատակահարմար է սոցիալական տեսանկյունից: Այդուհանդերձ, առանձին իրավիճակներում այս մոդելը ենթադրում է պատասխանատվության ապահովագրության այնպիսի իրավական կարգավորում, որը հնարավորություն կտա օպտիմալացնել և ներդաշնակեցնել ապահովագրական շուկայի մասնակիցների՝ ռիսկերի նվազեցմանն ուղղված լծակները»²⁰⁰:

Վերոգրյալը որևէ պարագայում չի նսեմացնում կամավոր էկոլոգիական ապահովագրության դերը և նշանակությունը, սակայն այն պետք է լինի որպես օժանդակող և լրացնող հնարավորություն²⁰¹:

Մենք կիսում ենք այն կարծիքը²⁰², որ թույլ զարգացած տնտեսություն ունեցող պետությունների համար կամավոր էկոլոգիական ապահովագրության զարգացման հնարավորությունները մեծ չեն: Բայց միևնույն ժամանակ, չենք կարծում, որ նման եզրակացությունը հիմք է անտեսելու կամավոր էկոլոգիական ապահովագրության զարգացման հնարավորությունները, ինչպիսիք կարող են լինել ապահովադիրներին տրամադրվող տնտեսական բնույթի տարատեսակ արտոնությունները՝ հարկային, վարկային, բանկային երաշխիքներ, բնապահապանական և այլ պարտադիր վճարների գծով արտոնությունների կիրառում և այլն: Իհարկե, այստեղ, առանձնակի կարևորություն ունի նշված գործիքների տնտեսապես հիմնավորված կիրառությունը: Սակայն ամենակարևոր ու առաջնային պայմանը շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի համար արդյունավետ քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ինստիտուտն է, որը տնտեսապես շահավետ կդարձնի կամավոր էկոլոգիական ապահովագրությունը: Մեր կողմից նշված մյուս գործիքներն այս առումով լրացնող նշանակություն ունեն և կարևորությամբ զիջում են քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ինստիտուտին:

²⁰⁰ Տե՛ս **Amanda Cohen Leiter**. Environmental Insurance: Does It Defy the Rules? // The Harvard Environmental Law Review, 2001, N 259, էջ 2:

²⁰¹ Տե՛ս ՀՀ-ում պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության ներդրման նպատակահարմարության վերաբերյալ տե՛ս **Հախվերդյան Հ.Ս.**, Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության համակարգ ՀՀ-ում. իրավական կարգավորման որոշ հարցեր // ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ասպիրանտների և հայցորդների 2013թ. նստաշրջանի նյութերի ժողովածու, Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2014, էջեր 111-123:

²⁰² Տե՛ս **Нецветаев А.Г., Жилкина М.С.** Экологическое страхование – надежный инструмент экономико-правового механизма охраны окружающей среды // Юридический мир. 1999, № 9, էջեր 14-15:

Էկոլոգիական ապահովագրության հարաբերակցությունն ընդհանուր պատասխանատվության ապահովագրության հետ: Ժամանակակից շրջանում շատ եվրոպական երկրներում առկա է միտում էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրությունն ընդհանուր պատասխանատվության ապահովագրության պայմանագրերից բացառելու և փոխարենը շրջակա միջավայրի աղտոտմամբ պայմանավորված ռիսկերը միայն էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագրերում ներառելու ուղղությամբ²⁰³: Եվ այս զարգացումները արդյունք էին շարունակական պրակտիկայի, երբ ընդհանուր պատասխանատվության ապահովագրության համատեքստում հաճախ բարդ էր ճիշտ հաշվարկել էկոլոգիական ռիսկերի մասնաբաժինը, պատշաճ կառավարել դրանք և ապահովել ընդհանուր պատասխանատվության ապահովագրության համակարգի կայունությունը և կանխատեսելիությունը ինչպես ապահովադրի, այնպես էլ ապահովագրողի համար: Բացի այդ, ընդհանուր պատասխանատվության ապահովագրության կառուցակարգը հնարավորություն չէր ընձեռում դրսևորել ճկուն մոտեցում էկոլոգիական ռիսկերի փոփոխման դինամիկան պայմանագրային հարաբերություններում պատշաճ արտացոլելու տեսանկյունից: Առաջնային նշանակություն ունեւ նաև էկոլոգիական ապահովագրության առանձնահատկություններն արտացոլող իրավակարգավորման մշակումը, որը, բնականաբար, առավել հասցեական կլինեւ հստակ ուրվագծված հարաբերությունների համար: Նշվածի հիման վրա կարող ենք փաստել, որ էկոլոգիական ապահովագրության առանձնացումը շուրջ կեսդարյա փորձով ստուգված անհրաժեշտություն է՝ ուղղված նշված ինստիտուտի արդյունավետ գործառնանը և կողմերի շահերի համարժեք ապահովմանը:

Վերոգրյալին զուգահեւ հարկ ենք համարում հիշատակել նաև հայաստանյան ապահովագրական ընկերությունների պրակտիկան: Ուշադրության է արժանի այն իրողությունը, որ թեւ «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի²⁰⁴ 7-րդ հոդվածի 1-ին մասի 13-րդ կետը նախատեսում է ընդհանուր պատասխանատվության ապահովագրության հնարավորություն, պրակտիկայում չի

²⁰³ Տե՛ս **Меньшикова О. В., Меньшиков В. В.** Экологическая ответственность и экологическое страхование // Электронное периодическое издание «Вестник Международной академии наук. Проблемы экологии, науки о земле. Русская секция», 2012, №2, էջ 38:

²⁰⁴ Ընդունվել է 09. 04. 2007թ. , ուժի մեջ է մտել 30. 09. 2007թ. , ՀՀՊՏ 2007. 05. 30/27(551) Հոդ. 647:

արձանագրվել նշված պայմանագրի համաձայն շրջակա միջավայրին պատճառված վնասների հատուցման որևէ դեպք: Բնականաբար, ի թիվս այլ պատճառների, նշված իրողությունը պայմանավորված է էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության ոչ բավարար արժևորմամբ և հետևաբար, համապատասխան իրավակարգավորման բացակայությամբ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալ փաստարկները՝ առաջարկում ենք Հայաստանի համար ևս էկոլոգիական ապահովագրությունն առանձնացնել ընդհանուր պատասխանատվության ապահովագրության դասից՝ օրենսդրական ձևակերպումների առումով հետևելով հենց «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի²⁰⁵ 7-րդ հոդվածի 1-ին մասի տրամաբանությանը, որի 10-12-րդ կետերն ընդհանուր պատասխանատվության ապահովագրությունից առանձնացնում են համապատասխանաբար ցամաքային ավտոտրանսպորտային միջոցների, օդանավերի, ջրային փոխադրամիջոցների օգտագործումից բխող պատասխանատվության ապահովագրությունը:

Իսկ այժմ քննարկենք այն հարցը, թե ինչ ենթադասեր կարող են առանձնացվել էկոլոգիական ապահովագրության դասի ներքո, այլ կերպ ասած ուրվագծել **էկոլոգիական ապահովագրության սահմանները:**

ԵՄ անդամ պետություններում, որպես կանոն, առանձնացվում են էկոլոգիական ապահովագրության հետևյալ ենթադասերը.

1. շրջակա միջավայրին վթարային աղտոտման հետևանքով պատճառված վնասի համար պատասխանատվության ապահովագրություն,
2. տնտեսական գործունեության հետևանքով շրջակա միջավայրին աստիճանաբար պատճառված վնասի համար պատասխանատվության ապահովագրություն,

²⁰⁵ Ընդունվել է 09. 04. 2007թ. , ուժի մեջ է մտել 30. 09. 2007թ. , ՀՀՊՏ 2007. 05. 30/27(551) Հոդ. 647:

3. շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի հետևանքով մարդկանց կյանքին և առողջությանը, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց գույքին պատճառված վնասի համար պատասխանատվության ապահովագրություն²⁰⁶:

Ինչպես երևում է բերված դասակարգումից, ապահովագրական պաշտպանության շրջանակներում տարանջատված են շրջակա միջավայրին պատճառվող վնասի աղբյուրները, մի դեպքում՝ վթարը, մյուս դեպքում՝ ընթացիկ գործունեությունը համապատասխան բացասական ազդեցություններով: Երկու դեպքում էլ ապահովագրական պաշտպանությունն ուղղված է շրջակա միջավայրին պատճառված վնասների հատուցմանը: Երկրորդ ենթադասի շրջանակներում ապահովագրվում են բնական օբյեկտների վրա աստիճանական բացասական ազդեցությունների ռիսկերը. ընդ որում, ոչ միայն շրջակա միջավայրի առանձին տարրերի որակական և քանական փոփոխությունները, այլ նաև կենդանական և բուսական անշխարհի բնակության և բազմացման վայրերի վնասումը, բնական էկոհամակարգերի անդառնալի փոփոխությունները, բնական համալիրների և լանդշաֆտների վերացումը և այլն:

Ինչ վերաբերում է երրորդ տեսակին, ապա այն ուղղված է անկախ առաջացման աղբյուրից հատուցելու շրջակա միջավայրին հասցված վնասով միջնորդավորված այլ վնասներ:

Գտնում ենք, որ նշված դասակարգումը կարևոր նշանակություն ունի ինչպես էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի օրենսդրական ամրագրման, այնպես էլ ապահովագրական համապատասխան ծառայությունների ճկուն շուկայի ձևավորման տեսանկյունից:

Դիտարկելով նշված դասակարգումը պարտադիր և կամավոր էկոլոգիական ապահովագրության ներդրման տեսանկյունից, գտնում ենք, որ պարտադիր ձևի շրջանակներում տնտեսվարող սուբյեկտի կողմից իրականացվող գործունեության փաստի ուժով պարտադիր պետք է համարվի բոլոր դեպքերի ապահովագրությունը: Այս մոտեցումը բխում է պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության առարկա

²⁰⁶ Ст'я **Меньшикова О. В., Меньшиков В. В.** Экологическая ответственность и экологическое страхование // Электронное периодическое издание «Вестник Международной академии наук. Проблемы экологии, науки о земле. Русская секция», 2012, №2, էջ 40:

հանդիսացող տնտեսական գործունեության տեսակի՝ շրջակա միջավայրի վրա բացասական ներգործություն ունենալու և վնաս պատճառելու ռիսկից:

Ինչ վերաբերում է կամավոր էկոլոգիական ապահովագրությանը, ապա այստեղ միանշանակ ենթադրվում է ծառայությունների շուկայի զգալի ճկունություն, ինչը, հաշվի առնելով այս կամ այն գործունեության առանձնահատկությունները, հնարավորություն կտա ընտրել այն ենթադաս(եր)ը, որի շրջանակներում ապահովագրի համար առավել մեծ է պատասխանատվության ռիսկի առաջացումը:

Պատասխանատվության ռեժիմը: Ինչպես արդեն բազմիցս նշել ենք, էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի պատշաճ գործառնման առաջին և ամենակարևոր պայմանը շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի համար քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության արդյունավետությունն է: Հարց է առաջանում, թե շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի համար պատասխանատվության ո՞ր ռեժիմն է ունակ ապահովելու համարժեք հատուցում, այլ կերպ ասած՝ շրջակա միջավայրին վնաս պատճառվելու դեպքում ի՞նչ հիմքով պետք է առաջանա պատասխանատվություն: Վերադառնալով կրկին ԵՄ անդամ պետությունների փորձին՝ հիշատակենք, որ այստեղ նկատվում է միտում դասական՝ մեղքի վրա հիմնված պատասխանատվության ռեժիմից անցում կատարելու, այսպես կոչված, «խիստ պատասխանատվության» ռեժիմին²⁰⁷: Վերջին դեպքում պատասխանատվության առաջացումը պայմանավորված չէ սուբյեկտի մեղքով. այս դեպքում պայմաններն են բացառապես վնասի առկայությունը և դրա պատճառական կապն իրականցվող տնտեսական գործունեության հետ: Ըստ էության, ԵՄ-ում կիրառվող առանց մեղքի պատասխանատվության ռեժիմն իր տրամաբանությամբ համահունչ է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքին²⁰⁸ (հոդվ. 1072) հայտնի առավել վտանգ ստեղծող գործունեությամբ պատճառված վնասի համար պատասխանատվությանը, որի պարագայում մեղքը՝ որպես պատասխանատվության պայման, իրավական նշանակություն չունի: Ընդ որում, դրական պետք է գնահատել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1072-րդ հոդվածի մոտեցումը, որի համաձայն՝

²⁰⁷ Ст'я **Меньшикова О. В., Меньшиков В. В.** Экологическая ответственность и экологическое страхование // Электронное периодическое издание «Вестник Международной академии наук. Проблемы экологии, науки о земле. Русская секция», 2012, №2, էջ 37:

²⁰⁸ Ընդունվել է 05. 05. 1998թ. , ուժի մեջ է մտել 01. 01. 1999թ. , ՀՀՊՏ 1998. 08. 10/17(50):

առավել վտանգի աղբյուր հասկացությունը, ընդգրկելով գործունեության առանձին տեսակներ, ձեռք է բերել շատ ավելի լայն բովանդակություն, քան պարզապես տեխնիկական միջոցները, մեքենաները, սարքավորումները և այլն: Բնականաբար, այսպիսի կարգավորումը վնաս կրած անձանց իրավունքների վերականգնման տեսանկյունից առավել քան արժեքավոր է:

Այս առնչությամբ հարկ ենք համարում հիշատակել առավել վտանգի աղբյուրների շահագործմամբ շրջակա միջավայրին սպառնացող ռիսկերի վերաբերյալ Ս. Կոդերչի հետևյալ դիրքորոշումը. «Ապահովագրության տեսանկյունից այս ռիսկերը կումուլյատիվ (գումարային) բնույթ ունեն՝ հաշվի առնելով այն, որ դրանք միաժամանակ վնաս են պատճառում ինչպես շրջակա միջավայրին, այնպես էլ մեծ թվով սուբյեկտների, ինչը ենթադրում է կարճ ժամանակահատվածում նաև մեծ թվով հայցերի ներկայացում»²⁰⁹: Այստեղ, բնականաբար, հեղինակը որպես առավել վտանգի աղբյուր՝ նկատի ունի հենց գործունեության որոշակի տեսակները, ոչ թե առանձին տեխնիկական միջոցներ կամ սարքավորումներ:

Վերոգրյալ դիտարկումների լույսի ներքո էկոլոգիական ապահովագրության և ընդհանրապես շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի հատուցման համատեքստում միանշանակ գտնում ենք, որ էկոլոգիական ապահովագրության ենթակա տնտեսական գործունեության տեսակները համարվում են առավել վտանգի աղբյուր և, հետևաբար, էկոլոգիական ապահովագրության պարագայում ևս վթարային աղտոտման հետևանքով առաջ եկած վնասների համար մեղքի առկայությունը չպետք է դիտարկվի որպես ապահովագրական հատուցում տրամադրելու պայման:

Շրջակա միջավայրի վթարային աղտոտումը գրականության մեջ կապվում է նաև *հանկարծակիության* գործոնի հետ²¹⁰ և այստեղ ապահովագրության տեսանկյունից առաջ են գալիս ուշադրություն պահանջող մի շարք հարցեր.

1. Արդյո՞ք *հանկարծակիությունն* անհրաժեշտաբար ենթադրում է ժամանակավոր, կարճատև բնույթ: Կարծում ենք՝ այո, քանի որ բուն վթարի առաջացումը ժամանակի մեջ որոշակի պահ է, իսկ այնուհետև վրա են հասնում դրա

²⁰⁹ Տե՛ս **Salvador P. Coderch**. Natural Catastrophes Insurance Cover. A Diversity of Systems. Madrid, Consorcio de Compensación de Seguros, 2008, էջ 20:

²¹⁰ Ավելի մանրամասն տե՛ս **Amanda Cohen Leiter**. Environmental Insurance: Does It Defy the Rules? The Harvard Environmental Law Review, 2001, N 259, էջ 11:

բացասական հետևանքները: Եվ ըստ էության, վթարը, որպես այդպիսին, կարող է միայն հանկարծակի լինել, այլ հարց է, որ հետևանքները կարող են ի հայտ գալ աստիճանաբար, իսկ երբեմն էլ՝ բավականին երկար ժամանակահատվածի ընթացքում՝ ընդունելով տարբեր դրսևորումներ. սկսած շրջակա միջավայրի տարրերի որակական հատկանիշների փոփոխություններից մինչև զանգվածային հիվանդություններ և այլն:

2. Ի՞նչը պետք է համարել հանկարծակի. վթարը, թե՛ դրա բացասական հետևանքները: Հիմք ընդունելով վերոգրյալ հիմնավորումը՝ հանկարծակիությունը միանշանակ պետք է վերագրվի հենց վթարին: Իսկ վրա հասած բացասական հետևանքների առումով, գտնում ենք, որ հանկարծակիության պայմանը որևէ պարագայում չպետք է նշանակություն ունենա, քանի որ այդ պայմանը կարող է խիստ սահմանփակել պատճառված վնասների հատուցումը և զգալիորեն նվազեցնել էկոլոգիական ապահովագրության արդյունավետությունը: Բացի այդ, գործնականում գրեթե անհնար է տարանջատել հանկարծակի և ոչ հանկարծակի վնասները, ավելին, նույնիսկ անտրամաբանական: Բանն այն է, որ էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագրի կնքումը հաջորդում է ռիսկերի համակողմանի գնահատմանը, որի շրջանակներում հաշվարկվում և գնահատվում են բոլոր էկոլոգիական ռիսկերը: Եվ հաշվի առնելով այն, որ ռիսկը հենց պատահականության կամ հանկարծակիության տարր է ենթադրում, սակայն միևնույն ժամանակ չափելի ու գնահատելի է, ապա, գտնում ենք, որ առաջացած վնասը համադրելի է գնահատված ռիսկին ու լրացուցիչ հատկանիշի կիրառություն չի ենթադրվում:

3. Եթե հանկարծակի համարվի վթարը, ո՞ր վնասները ենթակա կլինեն հատուցման. վթարի պահին պատճառված վնասը, թե՛ սկզբնական վնասի այլ հետևանքները (օրինակ, վթարի հետևանքով վտանգավոր նյութերի արտահոսք բնական միջավայր, իսկ այնուհետև՝ ժամանակի ընթացքում, թունավոր նյութերի ներծծվելը հողում, տարածումը ջրային ռեսուրսներում և ստորերկրյա ջրերում, մարդկանց առողջությանը պատճառված վնասները և այլն): Ինչպես արդեն նշվել է, էկոլոգիական վնասների հիմնական առանձնահատկություններից է այն, որ հետևանքները կարող են դրսևորվել տևական ժամանակ անց, ուստի ժամանակային

գործոնը այստեղ չպետք է նշանակություն ունենա: Որոշիչ պետք է համարել միայն պատճառական կապը:

Նշված հարցարդյունների տրամաբանությունն է վթարային աղտոտումներն այդպիսիք համարելու համար ապացուցել դրանց հանկարծակի լինելը: Այլ կերպ ասած՝ եթե աղտոտումը հանկարծակի չէ, ապա դա չի կարող համարվել վթարային աղտոտում, և էկոլոգիական ապահովագրության տեսանկյունից պետք է դիտարկվի որպես շրջակա միջավայրի վրա աստիճանական ներգործություն: Վերոգրյալ հարցերի պատասխանները սկզբունքային նշանակություն ունեն ապահովագրական դեպքերը ճիշտ որակելու տեսանկյունից:

Ըստ էության, վնասի պահը կարող է ժամանակային առումով տարբերակված լինել՝ անցյալ, ներկա կամ ապահովագրական դեպքով պայմանավորված ակնկալվող վնասներ, իսկ տևողության առումով՝ վթարային կամ աստիճանական աղտոտում²¹¹: Փաստորեն առաջին տարբերակումը վերաբերում է հատուցման վերաբերյալ կանոնների կիրառմանը և այստեղ առաջանում է նաև նախկինում պատճառված վնասների համար պատասխանատվության հարցը, այսպես կոչված, ռետրոակտիվ պատասխանատվությունը: Վնասների՝ ժամանակի ընթացքում վրա հասնելու հայեցակարգը մշակվել է ապահովագրական իրավունքի կողմից: Վթարային հանկարծակի աղտոտումը, որպես կանոն, վերաբերում է որոշակի աղբյուրի և ավարտված դեպքի. հետևանքը, այսինքն՝ վնասն ընթացիկ է:

Հատուցման ենթակա վնասները: Էկոլոգիական ապահովագրության շրջանակներում հատուցման ենթակա վնասներն են՝ աղտոտման հետևանքները վերացնելու ծախսերը, մարդկանց կյանքին և առողջությանը, ինչպես նաև ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց պատճառված գույքային վնասը²¹²:

Որպես ընդհանուր կանոն, ապահովագրական ընկերությունները վերապահում են անում, այսպես կոչված, «հայտնի վնասի» համար հատուցում չտրամադրելու վերաբերյալ: Դրանք այն վնասներն են, որոնք արդեն իսկ առկա են եղել

²¹¹Տե՛ս **Marie-Louise Larsson**. Legal Definitions of the Environment and of Environmental Damage Source. Scandinavian Studies in Law, 1999, Volume 38, էջ 157:

²¹² Տե՛ս **Меньшикова О. В., Меньшиков В. В.** Экологическая ответственность и экологическое страхование // Электронное периодическое издание «Вестник Международной академии наук. Проблемы экологии, науки о земле. Русская секция», 2012, №2, էջեր 39-40:

ապահովագրական պոլիս ձեռք բերելիս: Սակայն էկոլոգիական ապահովագրության համատեքստում գործում է մի կարևոր վերապահում. հատուցում տրամադրվում է, եթե պատասխանատվություն առաջացնող դեպքն արդեն պատահած է եղել, սակայն ապահովադիրը չի իմացել աղտոտման փաստի և մասշտաբների մասին²¹³:

Գտնում ենք, որ վերոգրյալ կանոնը պետք է միանշանակ հաշվի առնվի ազգային իրավակարգավորման համատեքստում երաշխավորելու համար պատճառված վնասի ռետրոակտիվ հատուցումը հատկապես այն դեպքերում, երբ հարցը վերաբերում է տևական ժամանակ շահագործվող բարձր ռիսկայնությամբ արդյունաբերական օբյեկտներին:

Վնասների հատուցման համատեքստում կենտրոնական նշանակություն ունի նաև մարդկանց կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասների հատուցման հարցը: Արդյո՞ք նպատակահարմար է ՀՀ-ում էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի ներդրման դեպքում դրա շրջանակներում հատուցել նաև շրջակա միջավայրի աղտոտման հետևանքով մարդկանց կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասները:

Ինչպես արդեն նշվել է, ԵՄ անդամ-պետություններում էկոլոգիական ապահովագրության շրջանակներում վնասների նշված խումբը հատուցման ենթակա չէ: Դա բացատրվում է մի շարք նրանով, որ ԵՄ-ում բավականին զարգացած են կյանքի ապահովագրությունը և առողջապահական ապահովագրությունը: Միևնույն ժամանակ դրանք հասու են բնակչության գրեթե բոլոր խմբերին, և հատկապես առողջապահական ապահովագրության զարգացման գործում լրջագույն ներդրում ունեն նաև գործատուները: Հետևաբար, էկոլոգիական ապահովագրության պոլիսներում կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասների մասով վերապահում նախատեսելը չի վտանգում կենսական այդ շահերը: Բացի այդ, էկոլոգիական ապահովագրության շրջանակներից նշված վնասների հատուցումը բացառելն էապես նվազեցնում է էկոլոգիական ապահովագրության ծառայության գինը: Իհարկե, նման պայմաններում ԵՄ կիրառվող մոդելն առավալ առաջադիմական է: Սակայն, միևնույն

²¹³ Տե՛ս **Kyriaki Noussia**. Environmental Pollution Liability and Insurance Law Ramifications in Light of the Deepwater Horizon Oil Spill. The Hamburg Lectures on Maritime Affairs 2009 & 2010. Volume 23 of the series Hamburg Studies on Maritime Affairs, Hamburg, 2010, էջ 161:

հարցը հայաստանյան իրականությունում դիտարկելու դեպքում պատկերը միանգամայն այլ է: Նախ, մեր երկրում կյանքի ապահովագրությունը և առողջապահական ապահովագրությունը դեռևս բավարար չափով զարգացած չեն ու, միաժամանակ, սոցիալական և այլ պատճառներով հասու չեն բնակչության ճնշող մեծամասնությանը, հատկապես մարզերում: Նշվածին պետք է հավելել, որ հիմնականում ձևավորված չէ նաև վստահության անհրաժեշտ մակարդակ ապահովագրական և առողջապահական համակարգերի նկատմամբ: Նման հանգամանքներում առավել հիմնավորված է թվում ՀՀ-ում էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի ներդրման դեպքում դրա պարտադիր տեսակի շրջանակներում նախատեսել նաև կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասների հատուցման պահանջ: Նման լուծումը թույլ կտա որոշակիորեն երաշխավորել ապահովագրական պատահարի վրա հասնելու դեպքում կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասների հատուցումը հատկապես բնակչության այն խմբերի համար, որոնք չեն կարող վճարել թանկարժեք առողջապահական ծառայությունների համար:

Իհարկե, ակնկալում ենք, որ առաջարկվող մոտեցումը ժամանակավոր լուծում կլինի, և Հայաստանում կյանքի ապահովագրության և առողջապահական ապահովագրության զարգացմանը զուգընթաց աստիճանաբար դուրս կմղվի էկոլոգիական ապահովագրության շրջանակներից:

Պետական, թե՛ մասնավոր էկոլոգիական ապահովագրություն: ՀՀ գործող օրենսդրությամբ ապահովագրական ընկերություններում պետության մասնակցության հնարավորությունները խիստ սահմանափակ են: «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի²¹⁴ 11-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Հայաստանի Հանրապետությունը, օտարերկրյա պետությունները, Հայաստանի Հանրապետության կամ օտարերկրյա պետության համայնքներն Ընկերության մասնակից կարող են լինել բացառապես օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով»: Նույն հոդվածի 3-րդ մասը նախատեսում է պետության հնարավորությունը հիմնադրելու բացառապես արտահանման ապահովագրությամբ զբաղվող ապահովագրական ընկերություն և (կամ) լինել այդ ընկերության մասնակից:

²¹⁴ Ընդունվել է 09. 04. 2007թ. , ուժի մեջ է մտել 30. 09. 2007թ. , ՀՀՊՏ 2007. 05. 30/27(551) Հոդ. 647:

Փաստորեն, ապահովագրության մյուս տեսակներն իրականացվում են միայն ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց մասնակցությամբ ապահովագրական ընկերությունների կողմից:

Ապահովագրական ընկերություններում պետության մասնակցության հարցի առնչությամբ Ն.Ն. Կոսարենկոն ապահովագրության ոլորտում հանրային շահերի պաշտպանությանը նվիրված մենագրությունում պետության ուղղակի մասնակցության անհրաժեշտությունը պարտադիր ապահովագրություն իրականացնող ընկերություններում հիմնավորում է հետևյալ փաստարկներով.

1) բարձր մակարդակի ապահովագրական երաշխիքներ,

2) ընկերության ներդրումների առաջնահերթությունների որոշում և համապատասխանաբար միջոցների տեղաբաշխում,

3) նպատակային պահուստների և ֆոնդերի ստեղծում, որոնք հնարավորություն կտան ֆինանսավորել կանխարգելիչ և այլ միջոցառումների իրականացումը՝ ըստ անհրաժեշտության²¹⁵:

Գտնում ենք, որ նշված պայմանները լիովին կիրառելի են նաև պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության պարագայում:

Վերոգրյալը տրամաբանորեն հանգեցնում է միայն պետական կամ պետական և մասնավոր կապիտալի միավորմամբ ապահովագրական ընկերությունների ստեղծման գաղափարին: Նման մոտեցում որդեգրելու դեպքում, բնականաբար, անհրաժեշտ կլինի «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի²¹⁶ 11-րդ հոդվածում նախատեսել համապատասխան վերապահում նաև էկոլոգիական ապահովագրության մասով:

Այս առնչությամբ հետքերքական է, որ աշխարհում այս հարցի վերաբերյալ գոյություն չունի միասնական մոտեցում: Ֆրանսիայում, Ճապոնիայում, Բելգիայում, Թայվանում, Նորվեգիայում և մի շարք այլ պետություններում էկոլոգիական ապահովագրությամբ զբաղվում են մասնավոր ապահովագրական ընկերությունները: Գերմանիայում և Նիդեռլանդների թագավորությունում էկոլոգիական

²¹⁵ Ավելի մանրամասն տե՛ս **Косаренко Н.Н.** Правовое обеспечение публичных интересов в сфере страхования. Монография. – М.: Волтерс Клувер, 2010, էջեր 133-140:

²¹⁶ Ընդունվել է 09. 04. 2007թ. , ուժի մեջ է մտել 30. 09. 2007թ. , ՀՀՊՏ 2007. 05. 30/27(551) Հոդ. 647:

ապահովագրության ծառայություններ առաջարկող ընկերություններում պետական մասնակցությունը նվազագույնը 51% է: Իսկ Իսպանիայում այդ գործառույթն իրականացնում է Իսպանական Ապահովագրական Հատուցման Կոնսորցիումը, որն ամբողջությամբ պատկանում է պետությանը²¹⁷:

Եթե կամավոր իրականացվող ապահովագրության դեպքում պետության մասնակցությունը սահմանափակող մոտեցումն ընդունելի է, ապա պարտադիր ապահովագրության դեպքում, երբ, որպես կանոն, ապահովագրության օբյեկտը սերտորեն առնչվում է հանրային շահերին, գտնում ենք, որ պետական մասնակցությունն ապահովագրական ընկերություններում առավել քան սկզբունքային նշանակություն ունի: Ընդ որում, այդ մասնակցության չափը պետք է հնարավորություն տա կանխորոշելու ընկերության որոշումները: Իհարկե, մենք լիովին ընդունում ենք այն իրողությունը, որ հայաստանյան ապահովագրական շուկայի կառուցվածքի պայմաններում չափազանց բարդ և անիրատեսական է թվում նշված առաջարկի կենսագործումը. առաջանում են բազմաթիվ խնդիրներ, ինչպիսիք են ապահովագրության ոլորտի օրենսդրության մեջ հայեցակարգային փոփոխություններ կատարելը, նոր ապահովագրական ընկերությունների հիմնադրումը կամ արդեն գործող ընկերությունների բաժնեմասերի կամ բաժնետոմսերի օտարումը պետությանը (գրեթե անհավանական է), դրանց ապահովագրական պորտֆելի հնարավոր փոփոխությունները և այլն: Այս պարագայում, գտնում ենք, որ նպատակահարմար կարող է լինել էկոլոգիական ապահովագրությամբ զբաղվելու իրավունքը վերապահելը գործող մասնավոր ապահովագրական ընկերություններին համապատասխան լիցենզիա ստանալու պայմանով: Միաժամանակ, անհրաժեշտ ենք համարում խստագույնս ապահովել բոլոր պարամետրերով պետական վերահսկողություն նշված ընկերությունների գործունեության նկատմամբ: Այս ճանապարհով շարժվելու դեպքում անգնահատելի նշանակություն կունենա նաև էկոլոգիական ապահովագրությամբ զբաղվող ընկերությունների խորհրդի կամ բյուրոյի ձևավորումը, որում ներկայացված կլինեն նաև շահագրգիռ պետական մարմինները, տնտեսվարողների ներկայացուցիչները և հասարակական կազմակերպությունները, և որը կմշակի

²¹⁷ Տե՛ս **Brown K.B., Snyder D.V.** (eds.), General Reports of the XVIIIth Congress of the International Academy of Comparative Law. Springer Science+Business Media B.V. 2012, էջ 94:

ապահովագրական շուկայի տվյալ հատվածի զարգացման հիմնական ուղղությունները, անհրաժեշտ փաստաթղթերի նախագծեր և ընդհանուր առմամբ կարևոր օղակ կիանդիսանա ոլորտի ներդաշնակ զարգացման համար:

Ապահովագրական համակարգի կառուցվածքը: Հաշվի առնելով էկոլոգիական ռիսկերի առանձնահատկությունները և այն, որ դրանց կառավարումը կարող է առավել արդյունավետ լինել հնարավորինս մեծ ապահովագրական շուկա ձևավորելու պայմաններում՝ հարկ ենք համարում դիտարկել հարցը Հայաստանի համար նոր տնտեսական իրողության՝ Մաքսային Միությանն անդամակցության լույսի ներքո: Մասնավորապես՝ ինչպե՞ս կարող է Հայաստանում ձևավորվող էկոլոգիական ապահովագրության ծառայությունների շուկան միավորվել և փոխազդել միության անդամ այլ երկրների հետ: Ընդ որում, ստորև առաջարկվող կառուցվածքն առավել գրավիչ է դառնում այն պարագայում, որ Մաքսային Միության անդամ բոլոր պետություններում այս կամ այն մոդելով գործում է էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտը:

Էկոլոգիական ապահովագրության՝ որպես պատասխանատվության ապահովագրության բարդ տարատեսակի պարագայում պոտենցիալ ռիսկերի գնահատման օբյեկտիվ բարդությունը պայմանավորում է նաև դրանց վերաբաշխման համակարգին առավել լուրջ պահանջներ ներկայացնելու անհրաժեշտությունը²¹⁸: Հանրահայտ ճշմարտություն է, որ ապահովագրության ոլորտում առանձին սուբյեկտների ռիսկերը կարող են առավել արդյունավետ կառավարվել ճիշտ դիվերսիֆիկացիայի պայմաններում, ինչը փոքր տնտեսություն ունեցող պետությունների համար առավել իրատեսական է կենսագործել տնտեսական ինտեգրացիոն միավորների շրջանակներում: Այդ նպատակով գտնում ենք, որ անհրաժեշտ է ձևավորել համապատասխան օղակներ, որոնք կապահովեն անհրաժեշտ ուղղահայց և հորիզոնական կապեր՝ հաշվի առնելով դրանցից յուրաքանչյուրի գործունեության բնույթը և դերակատարությունը: Հետևաբար, առաջարկում ենք կազմավորել եռաստիճան համակարգ, որի **առաջին** մակարդակում կլինեն էկոլոգիական ապահովագրական ծառայություններ մատուցող

²¹⁸ Տե՛ս **Камыкина М.Г., Солнцева Е.Е.** Перестрахование. Практическое руководство для страховых компаний. – М.: АО “Дис”, 1994, էջ 132:

ընկերությունները, **երկրորդում՝** էկոլոգիական ապահովագրության ծառայություններ մատուցող ընկերությունների ազգային միավորումները (կմիավորի առաջիններին) և **երրորդում՝** արդեն Ազգային միավորումների կոնսորցիումը:

Այժմ փորձենք նկարագրել նշված օղակներից յուրաքանչյուրի դերակատարությունը և հիմնական գործառույթները:

Եվ այսպես, **առաջին մակարդակում էկոլոգիական ապահովագրության ծառայություններ առաջարկող ընկերությունների** հիմնական նպատակն է սպառողների շրջանում բարձրացնել ապահովագրության ենթակա ռիսկերի վերաբերյալ իրազեկվածության աստիճանը, աջակցել ռիսկերի մեղմացմանն ուղղված ծրագրերի մշակմանը, ապահովագրական ծառայությունների որակի բարելավումը, ընկերության պորտֆելի ընդլայնումը: Նշված նպատակների իրականացումը հնարավոր է հետևյալ ուղղություններով:

1. Պոտենցիալ և առկա ապահովադիրներին տրամադրել տեղեկատվություն ռիսկերի մեղմացման միջոցառումների վերաբերյալ, ինչը հնարավորություն կտա ապահովել անվտանգության առավել բարձր մակարդակ և նվազեցնել ապահովագրավճարները:

2. Ռիսկերի նվազեցման ծրագրերն ապահովադիրներին պետք է հնարավորություն տան օգտագործելու արդյուանվետ գործիքներ, ինչպիսիք են արտոնյալ վարկերը կամ երաշխիքները՝ բարելավելու համար տեխնոլոգիական լուծումները և նվազեցնելու ռիսկերը:

3. Ի լրումն ռիսկերի մեղմացման գործիքների, անհրաժեշտ է, որպեսզի ապահովագրավճարի հաշվարկման հիմքում որպես հիմնական պայման դրվեն ռիսկերը:

4. Ապահովագրական ծառայությունների որակի բարձրացումը ենթադրում է առաջին հերթին բավարարել ապահովադիրների ակնկալիքները այն առումով, որ նրանց ընտրած ապահովագրական ծածկույթի տեսակը հնարավորության կտա հատուցել այն վնասները, որոնք առավել բնորոշ են գործունեության համապատասխան տեսակին (կամավոր ապահովագրության դեպքում): Այս առումով

առաջնային կարևորություն ունի ապահովագրիչների մատուցվող բարձրորակ խորհրդատվությունը:

5. Տեղական ապահովագրական ծառայությունների հնարավորությունների զարգացումը ենթադրում է, որպեսզի ապահովագրական ընկերություններն իրավունք ունենան օբյեկտիվ հիմնավորմամբ ձևավորել հարկումից ազատված որոշակի ֆինանսական պահուստներ ապագայում մեծ մասշտաբի վնասների հատուցման համար:

Երկրորդ մակարդակում, ինչպես արդեն նշվել է, առաջարկում ենք ձևավորել **Էկոլոգիական ապահովագրության ծառայություններ մատուցող ընկերությունների ազգային միավորում (Բյուրո)**, որի կարևորագույն խնդիրը պետք է լինի համապատասխան ֆոնդերի ձևավորումը, որոնք հնարավորություն կտան սահմանված դեպքերում թեթևացնել առանձին կազմակերպությունների ֆինանսական բեռը: Բացի դրանից, միավորումների խնդիրը պետք է լինի ապահովել արդյունավետ ծառայությունների փաթեթների մշակումը, որոնք լավագույնս են համապատասխանում տնտեսության առանձին ճյուղերի պահանջներին, ինչպես նաև կորորդինացնել առանձին ընկերությունների գործունեությունը, ինչպես բիզնես շահերի պաշտպանության, այնպես էլ ապահովագրական շուկայի ներդաշնակ զարգացման տեսանկյունից:

Էկոլոգիական ապահովագրության ծառայություններ մատուցող ընկերությունների ազգային միավորումները մասնավորապես պետք է կատարեն հետևյալ գործառույթները.

1. Սահմանել ապահովագրական դեպքը վրա հասնելիս առանձին ապահովագրական ընկերության և ըստ անհրաժեշտության միավորման կողմից հատուցման ենթակա գումարի սահմանները և դրանց հաշվարկման մեթոդիկան: Ապահովագրական ընկերություններն իրենք կորոշեն միասնական ֆոնդում (վերաապահովագրության շրջանակներում) և մասնավոր վերաապահովագրական ընկերություններում ստեղծվող պահուստների համամասնությունը: Ըստ էության, այս ֆոնդը պետք է հանդիսանա Էկոլոգիական ապահովագրությամբ զբաղվող

ապահովագրական ընկերությունների ռիսկերը վերաապահովագրող սուբեյկտ, որը արդեն կլինի պետական սեփականության ներքո:

Միավորումը կընդունի առանձին ընկերությունների կողմից վճարված վերաապահովագրության վճարները և իր հայեցողությամբ կտեղաբաշխի դրանք՝ առաջին հերթին իր իսկ ռիսկերը վերաապահովագրելով Ազգային միավորումների կոնսորցիումում: Այս մակարդակում կատարված վերաապահովագրության արդյունքում ձևավորված ֆոնդերից հատուցումներ կարող են տրամադրվել միայն բացառիկ դեպքերում, երբ պատճառված վնասները գերազանցեն նախնական ապահովագրական ծածկույթի վերին շեմը, օրինակ 50 կամ 100 անգամ գերազանցելու դեպքում²¹⁹: Սահմանված շեմը չգերազանցող վնասների դեպքում մասնավոր վերաապահովագրության և առանջնային ապահովագրության ռեժիմները պետք է շարունակեն գործել:

2. Միավորումը պետք է ունակ լինի մշակելու և կիրառելու ռիսկերի վրա հիմնված ապահովագրավճարների հաշվարկման մեխանիզմ, ինչը պատշաճ լծակներ կստեղծի ապահովադիրների համար իրենց կողմից կառավարվող ռիսկերի մեղմացման համար: Այս կապակցությամբ հարկ է մեջբերել Ջ. Դիոնեի կողմից մշակված պայմանները, որոնք կարևոր է հաշվի առնել ապահովագրավճարների հաշվարկի մեթոդիկան մշակելիս: Այդ պայմաններն են՝ **առաջին**, ռիսկերի բնութագրի վրա հիմնված ապահովագրավճարները, **երկրորդ**, ապահովադիրների և առանձին տարածքների առանձնահատկությունների հաշվառումը և **երրորդ**, պետության կողմից առանձին համայնքներին աջակցություն տրամադրելը իրականացնելու համար առանձին թանկարժեք ռիսկերի կառավարման ծրագրեր²²⁰: Որոշ երկրներում լայնորեն կիրառվում է *ծախսեր-օգույուններ (cost and benefit) տեսություն*՝ անհրաժեշտ ծախսերի նպատակահարմարությունը որոշելու համար: Այսինքն՝ որոշվում է՝ տնտեսապես ավելի

²¹⁹ Առաջարկված թվերը պայմանական են և ուղղված են ցույց տալու ֆոնդում կուտակված միջոցներից հատուցում տրամադրելու տրամաբանությունը: Օրենսդրական ամրագրման պարագայում ենթադրվում է հատուկ տնտեսագիտական հաշվարկ:

²²⁰ Ավելի մանրամասն տե՛ս **Georges Dionne**. Handbook of Insurance. New York, London. Springer 2012, էջեր 17-34:

շահավետ է վնասի կանխարգելումը, թե՛ դրա չեզոքացումը: Ըստ այդմ էլ հաշվարկվում են ապահովագրավճարները և որոշվում է ապահովագրվող ռիսկերի շրջանակը²²¹:

3. Մշակել և ապահովել համալիր ծրագրի գործառում, որը թույլ կտա ապահովագրական հատուցում ստանալու պահանջներն արդյունավետորեն համադրել կնքված պայմանագրերի պայմաններին և բացառել կեղծիքի միջոցով հատուցում ստանալու դեպքերը:

4. Ազգային միավորումների կոնսորցիումից պահանջել և ստանալ իրացվելիության մակարդակի բարձրացման և, ըստ անհրաժեշտության, արտակարգ վարկեր, որոնք հնարավորություն կտան ա. երաշխավորել Միավորման վճարունակությունը, բ. կայունացնել մատուցվող ծառայությունների գինը և գ. բարձրացնել ռիսկերի վերաբաշխման արդյունավետությունը:

Մեր կողմից առաջարկվող էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի **երրորդ օղակը** կազմում է **Ազգային ապահովագրական միավորումների կոնսորցիումը**, որն արդեն վերազգային, ոչ-առևտրային կազմակերպություն է: Գտնում ենք, որ նշված կոնսորցիումը կարող է ձևավորվել միջազգային տնտեսական ինտեգրացիոն միավորումների շրջանակներում նմանատիպ կառույցների ստեղծման համար սահմանված կարգով: Կոնսորցիումը և պետք է ունենա իր բնույթից բխող հատուկ գործառույթներ, մասնավորապես՝

1. հանդես գա որպես անդամ-պետություններում ապահովագրված ռիսկերի կենտրոնացված շտեմարան, որը մատչելի կլինի շուկայի առաձին հատվածների մասնակիցներին,

2. մշակի հատուկ պայմաններով Ազգային միավորումներին վերաապահովագրական ծառայությունների մատուցման ծրագիր,

3. վերաապահովագրության ծառայություններ մատուցի Ազգային միավորումներին պայմանով, որ ա. նման վերաապահովագրությունը չի փոխարինի կամ չի մրցակցի մասնավոր ապահովագրության և վերաապահովագրության շուկայի հետ,

²²¹ St´u Диксон Д., Скура Л., Карпентер Р., Шерман П. Экономический анализ воздействия на окружающую среду / Перевод с англ. А.Н. Сальникова, С.С. Шальпиной. – М.: «Вита-Пресс», 2000, էջ 77:

բ. կնվազեցնի վարչական ծախսերը, և գ. հատուցում կտրամադրի բացառապես Ազգային միավորումների կողմից ապահովագրված վնասների համար,

4. կոնսորցիումի ֆոնդը ձևավորվում է վերաապահովագրության վճարներից, այլ հատկացումներից և ներդրումներից ստացված եկամուտներից,

5. սահմանում է յուրաքանչյուր տարվա համար տրամադրվող հատուցումների առավելագույն շեմը բոլոր վերաապահովագրության պայմանագրերի համար միասին վերցված,

6. ազգային միավորումներին սահմանված դեպքերում և կարգով տրամադրում է իրացվելիության մակարդակի բարձրացման կամ արտակարգ վարկեր,

7. ընթացիկ ծախսային հոդվածներով չձանրաբեռնված գումարները ներդնում է անդամ-պետությունների ցանկացած եկամտաբեր ձեռնարկություններում,

8. իրականացնում է հետազոտություններ և վերլուծություններ շուկաների զարգացման և կանոնների միասնականացման վերաբերյալ,

9. ազգային միավորումների համար մշակում է յուրաքանչյուրի պահանջներից բխող ռիսկերի կառավարման միջոցառումների ծրագրեր, որոնք իրականացնելը Կոնսորցիումին անդամակցելու կարևոր պայմաններից է:

Վերոգրյալ տրամաբանության վրա հիմնված համակարգ արտակարգ իրավիճակներից գույքի ապահովագրության ծառայություններ մատուցող ընկերությունների համար գործում է ԵՄ-ում և թույլ է տալիս անդամ-պետություններին լրացուցիչ առավելություններ ստանալ վերազգային համագործակցության արդյունքում: Այստեղ ևս գործում է վերոգրյալին համահունչ եռաստիճան համակարգ, սակայն ազգային միավորումների ձևավորումը թողնված է պետությունների հայեցողությանը²²²:

Ինչպես ակնհայտ է դառնում վերևում ներկայացված եռաստիճան մոդելի տրամաբանությունից, առաջարկվող ազգային միավորումները և վերազգային Կոնսորցիումը հնարավորություն են ունենալու առանձին դեպքերում իրականացնել համապատասխանաբար էկոլոգիական ապահովագրություն իրականացնող ընկերությունների և Միավորումների ռիսկերի վերաապահովագրություն:

²²² St'u **Nektarios, Milton**. A Catastrophe Insurance System for the European Union // AsiaPacific Journal of Risk and Insurance: 2011, Vol. 5: Iss. 2, էջ 9:

Ամփոփելով ՀՀ-ի համար մշակվելիք էկոլոգիական ապահովագրության մոդելի առավել կարևոր կողմերի վերաբերյալ մեր մոտեցումների շարադրանքը՝ այդուհանդերձ, հարկ ենք համարում նշել, որ դրանք չեն հավակնում բացարձակ ճշմարտություններ լինելու և, բնականաբար, այսչափ ընդգրկուն և ամենաբազմազան շահեր շոշափող համակարգի գործառույթ ժամանակի ընթացքում առաջ կբերի համապատասխան փոփոխություններ, լրացումներ և ճշգրտումներ կատարելու անհրաժեշտություն: Հետևաբար, գտնում ենք, որ հիմնավորված է՝ նշված ինստիտուտի ձևավորումից հետո սկսվող անցումային փուլում իրականացնել առանձին պիլոտային ծրագրեր համակարգի կենսունակությունը ստուգելու և հնարավորինս կատարելագործելու ուղղությամբ:

§2. Ապահովագրական հատուցման կառուցակարգի հիմնավորումը

Էկոլոգիական ապահովագրության՝ որպես շրջակա միջավայրի պահպանության գործիքի հիմնական գործառույթներն են վնասի կանխարգելումը (որպես ռիսկերի կառավարման բաղադրիչ) և ապահովագրական դեպքի հետևանքով վնաս կրած անձանց հատուցում տրամադրելը: Գաղտնիք չէ, սակայն, որ կանխարգելման խնդիրն օբյեկտիվորեն ապահովագրության շրջանակներում նվազ ուշադրության է արժանանում, և առավել շեշտադրվում է վնաս կրած անձանց պատշաճ հատուցում տրամադրելու հարցը: Այս մոտեցումն է դրսևորվում նաև գիտական աղբյուրներում, քանի որ ապահովագրության մեխանիզմն, ըստ էության, սկսում է ամբողջ ծավալով գործել ապահովագրական դեպքի վրա հասնելու պարագայում: Հետևաբար, այս պարագրաֆում կքննարկենք ապահովագրական հատուցման մի շարք ասպեկտներ և կփորձենք ներկայացնել մեր այն մոտեցումները, որոնք արտացոլված են սույն աշխատանքի Հավելված 1-ում բերվող «Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքի հայեցակարգում:

Ապահովագրական հատուցման կառուցակարգը քննարկելիս պետք է նկատի ունենալ այն ճշմարտությունը, որ հատուցման արդյունավետությունը չի կարող գնահատվել՝ հիմք ընդունելով միայն տրամադրվող հատուցման չափը, այլ պետք է հաշվի առնել նաև ապահովագրական տվյալ ծածկույթի շրջանակներում ընդգրկվող

վնասները և դրանց առանձնահատկությունները: Այս առնչությամբ դժվար է չհամաձայնել այն դիրքորոշման հետ, որ էկոլոգիական ապահովագրության դեպքում հատուցման ենթակա վնասների ընդլայնման միտումն անհրաժեշտաբար հանգեցնում է հատուցման ենթակա գումարների մեծացման²²³, ինչը իր հերթին պետք է արադարացված լինի հատուցման հստակ կառուցակարգի գործառնամբ:

Էկոլոգիական ապահովագրության պոլիսները, որպես ընդհանուր կանոն, հնարավորություն են տալիս հատուցելու ոչ միայն վթարային աղտոտման, այլ նաև բացասական ազդեցությունների տևական կուտակման հետևանքով շրջակա միջավայրին պատճառված վնասները: Բացի այդ, ապահովագրական պոլիսի գործողության ընթացքում հատուցվում են մարդկանց կյանքին և առողջությանը, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց գույքին պատճառված վնասները, որոնք առաջ են եկել շրջակա միջավայրի վրա բացասական ներգործության արդյունքում²²⁴: Այնուամենայնիվ, պետք է նշել, որ ներկայումս գոյություն չունի նշված վնասների համալիր հաշվարկման միասնական մեթոդիկա, թեև որոշ երկրներում այդպիսիք մշակելու փորձեր արվում են: Հիմնական դժվարությունը նրանում է, որ քննարկվող դեպքերում վնասների ի հայտ գալը հստակ սահմանափակված չէ ժամանակով և աշխարհագրական տարածքով²²⁵:

Թեև էկոլոգիական ապահովագրության շրջանակներում դիտարկվող վնասներն ամենատարբեր դրսևորումներ կարող են ունենալ, գիտության կողմից մշակվել է դրանց որոշակի դասակարգում, որի չափանիշը ապահովագրական դեպքի հետևանքով բացասական ներգործության ենթակա օբյեկտներն են: Եվ այսպես, ըստ նշված դասակարգման՝ վնասների տեսակներն են.

1. *էկոլոգիական*, որն արտահայտվում է շրջակա միջավայրի և դրա առանձին տարրերի աղտոտմամբ, սպառմամբ, որակական և քանակական բացասական փոփոխություններով, ինչպես նաև վնասակար ֆիզիկական ներգործություններով,

²²³ Տե՛ս **Hui W.** Recent Developments in the EU Marine Oil Pollution Regime // Prevention and Compensation of Marine Pollution Damage: Recent Developments in Europe, China and the U.S.A. Kluwer Law International, 2006 N 1-23, 21-2, էջ 73:

²²⁴ Տե՛ս **Заключительный технический отчет. Блок деятельности 13. Экологическая ответственность и экологическое страхование.** – М. : апрель 2008, июль 2009, էջ 65:

²²⁵ Տե՛ս **Шинкаренко И.Э.** Страхование ответственности: справочник. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Аникл, 2006, էջ 291:

2. *մարդկային*, այսինքն՝ մահ, առողջությանը պատճառված ֆիզիոլոգիական կամ գենետիկական վնաս,

3. *գույքային*, որը դրսևորվում է ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց սեփականությանը պատճառված վնասի ձևով (ոչնչացում, վատթարացում, արժեքի նվազում և այլն):

Գտնում ենք, որ վերոգրյալ դասակարգումը մեթոդապես ճիշտ է արտացոլում էկոլոգիական ապահովագրության շրջանակներում դիտարկվող ապահովագրական դեպքերը վրա հասնելիս հնարավոր վնասների կառուցվածքը և սկզբունքորեն համադրելի է նաև նախորդ պարագրաֆում մեր կողմից առաջարկվող էկոլոգիական ապահովագրության մոդելի հետ: Հետևաբար, հենց այս դասակարգումն ենք հիմք ընդունել ապահովագրական հատուցման կառուցակարգի առանձնահատկությունները դիտարկելիս:

Ապահովագրական հատուցումը շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի դեպքում: Հաշվի առնելով էկոլոգիական վնասի առանձնահատկությունները և այն իրողությունը, որ ոչ միշտ է հնարավոր վերականգնել այն՝ կարևոր ենք համարում համասեռ հատուցում նախատեսելու փոխարեն որդեգրել այնպիսի մոտեցում, որը թույլ կտա ապահովագրական ծածկույթի սահմաններում առանձնացնել հատուցման հետևյալ տեսակները:

1. *Առաջնային հափուցում*, որն ուղղված է շրջակա միջավայրի և դրա տարրերի վիճակը բարելավելուն՝ վերադարձնելով այն ապահովագրական դեպքին նախորդած վիճակին: Այս առնչությամբ կարևոր է, որ ապահովագրական պոլիս ձեռք բերելիս ֆիքսվի հնարավոր ազդեցության ենթակա տարածքում շրջակա միջավայրի և դրա տարրերի վիճակը, ներառյալ՝ կենդանական և բուսական աշխարհը, բնական օբյեկտները և համալիները²²⁶: Կարևոր է նաև պատշաճ մոնիտորինգի իրականացումը:

Այդուհանդերձ, շրջակա միջավայրի նախնական որակի վերականգնումը ոչ միշտ է հնարավոր. հաճախ շրջակա միջավայրի և դրա առանձին տարրերի փոփոխություններն անդառնալի են լինում, ուստի այս պարագայում անհրաժեշտություն է առաջանում այլ եղանակով վերականգնել վնասները:

²²⁶ Տե՛ս **Wayne Harrington, Dorothee Prunier**. A guide to environmental liability in Europe. 2011, էջ 16:

2. *Փոխարինող հատուցում*. սա հենց այն տեսակն է, որը կիրառելի է առաջինի անհնարինության դեպքում: Օրինակ, հրդեհից այրված անտառի վերականգնումն անհնար է, և փոխարինող հատուցումն ուղղված կլինի նոր անտառի հիմնմանը:

3. *Լրացնող հատուցում*, որն ուղղված է մինչև բնական միջավայրի նախկին վիճակի վերականգնման և համապատասխան աշխատանքների կատարման ավարտը կրած վնասները ծածկելուն:

Մեր կողմից առաջարկվող վերոգրյալ բաժանումն ունի ինչպես տեսական, այնպես էլ կիրառական նշանակություն: Այն հնարավորություն կտա յուրաքանչյուր դեպքի առանձնահատկություններից ելնելով ապահովագրական ծածկույթի սահմաններում որոշել հատուցման առանձին տեսակների համար նախատեսված գումարների համամասնությունը և մշակել ռիսկերի կառավարման արդյունավետ ծրագիր: Իհարկե, հաճախ հատուցման նշված տեսակները, կախված պատճառված վնասի մասշտաբներից և բնույթից, կարող են կիրառվել զուգահեռաբար:

Ապահովագրական հատուցումը մարդու կյանքին և առողջությունը պատճառված վնասի դեպքում: Մարդու կյանքը և առողջությունը բարձրագույն արժեքներ են և դրանց պատշաճ պաշտպանությունը նաև էկոլոգիական ապահովագրության համատեքստում արժանի է հատուկ ուշադրության: Ստորև ներկայացվող դիտարկումների հիմքում ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի²²⁷ 60-րդ գլխի համապատասխան կանոններն են, որոնք դիտարկվում են ապահովագրական հատուցում տրամադրելու լույսի ներքո:

Ինչպես իրավացիորեն նկատում է Գ. Հ. Բեքմեզյանը, կյանքը և առողջությունը՝ որպես արժեքներ, անվերականգնելի են, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ առողջությունը հնարավոր է վերականգնել բժշկական միջամտության շնորհիվ²²⁸: Շրջակա միջավայրի անբարենպաստ պայմանների ներգործության արդյունքում առողջությանը պատճառված վնասը կարող է արտահայտվել օրգանիզմի կենսական և կեսաբանական գործառույթների լրիվ կամ մասնակի կորստի ձևով: Անբարենպաստ պայմանների ներքո պետք է հասկանալ էկոլոգիապես վնասակար յուրաքանչյուր

²²⁷ Ընդունվել է 05. 05. 1998թ. , ուժի մեջ է մտել 01. 01. 1999թ. , ՀՀՊՏ 1998. 08. 10/17(50):

²²⁸ Տե՛ս **Բեքմեզյան Գ. Հ.**, Անձի կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցումը: Երևանի պետ. համալս. - Եր. : Երևանի համալս. հրատ. , 2004, էջ 68:

ներգործություն, այդ թվում՝ քիմիական և ռադիոակտիվ աղտոտվածություն, աղմուկ, թրթռում, մագնիսական դաշտերի ազդեցություն, այլ ֆիզիկական և կենսաբանական վնասակար ազդեցություններ:

Կարծում ենք՝ ավելորդ է քննարկման առարկա դարձնել էկոլոգիական ապահովագրության շրջանակներում կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասի **լրիվ ծավալով** հատուցման սկզբունքն այն պարզ պատճառով, որ ապահովագրությունը՝ որպես քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ինստիտուտի համեմատությամբ իրավունքների պաշտպանության առավել հուսալի մեխանիզմ, որևէ պարագայում չի կարող առաջարկել նվազ արդյունավետ պայմաններ: Այս առնչությամբ կարևոր է նկատի ունենալ նաև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի²²⁹ 1084-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված սկզբունքային պայմանը, որի համաձայն՝ տուժողի կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման գումարը կյանքի թանկացման դեպքում, օրենքով սահմանված կարգով, ենթակա է ինդեքսավորման: Այս մոտեցման արտացոլումն էկոլոգիական ապահովագրության հարաբերություններում թույլ կտա տևական ժամանակի ընթացքում երաշխավորել տրամադրվող հատուցման համարժեքությունը կյանքի պայմաններին: Այս ամենի հետ միաժամանակ պետք է նշել, որ հատուցման ենթակա են միայն այն վնասները, որոնք կարող են ստանալ դրամական արտահայտություն: Իսկ գիտության զարգացման ներկայիս մակարդակը նման հնարավորություն չի ընձեռում բոլոր տեսակի վնասների, օրինակ՝ մարդու գենետիկ հատկանիշների փոփոխության համար²³⁰:

Առողջությանը պատճառված վնասն է. Աբաշինը դասակարգում է հետևյալ տեսակների.

1. վնասվածք,
2. մասնագիտական հիվանդություն,
3. առողջության այլ քայքայում²³¹:

Էկոլոգիական ապահովագրության շրջանակներում, բնականաբար, մասնագիտական հիվանդությունների հարցը բացարձակապես վերաբերելի չէ: Մյուս

²²⁹ Ընդունվել է 05. 05. 1998թ. , ուժի մեջ է մտել 01. 01. 1999թ. , ՀՀՊՏ 1998. 08. 10/17(50):

²³⁰ Տե՛ս **Шинкаренко И.Э.** Страхование ответственности: справочник. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Анкил, 2006, էջ 292:

²³¹ Տե՛ս **Абашин Э.** Возмещение вреда. –М.: «Белые альвы», 2000, էջ 37:

երկու դեպքում հատուցման վերականգնողական գործառույթն արտահայտվում է նյութական վնասների փոխհատուցման մեջ, որոնք առաջացել են ոչ նյութական բարիքներին վնաս պատճառվելու հետևանքով:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի²³² 1078-րդ հոդվածը սահմանում է, որ քաղաքացուն հաշմոթյուն կամ նրա առողջությանն այլ վնաս պատճառելու դեպքում հատուցման ենթակա են տուժողի կորցրած աշխատավարձը, եկամուտը, որը նա ստանում էր կամ կարող էր ստանալ, ինչպես նաև առողջության քայքայման հետևանքով ծագած լրացուցիչ ծախսերը՝ ներառյալ բուժվելու, լրացուցիչ սննդի, դեղամիջոցներ ձեռք բերելու, պրոթեզավորման, կողմնակի խնամքի, առաջարանական-կուրորտային բուժման, հատուկ տրանսպորտային միջոցներ ձեռք բերելու ծախսերը, եթե պարզվել է, որ տուժողն ունի օգնության ու խնամքի նման տեսակների կարիք և չունի դրանք անվճար ստանալու իրավունք: Իսկ նշված հարցերի պատասխաններն ստացվում են բժշկասոցիալական փորձաքննության արդյունքում, որը կարող է իրականացվել տուժողի, դատարանի, դատախազության և իրավապահ այլ մարմինների նախաձեռնությամբ:

ՀՀ քաղ. օր.²³³ 1078-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ տուժողն իրավունք ունի ստանալ կորցրած աշխատավարձի կամ եկամտի հատուցում: Այստեղ կարևորվում է այն հանգամանքը, թե ինչ սկզբունքով է հաշվարկվում կորցրած աշխատավարձի չափը, որը և ենթակա է փոխհատուցման: Համաձայն ՀՀ քաղ. օր.²³⁴ 1079-րդ հոդվածի՝ կորցրած աշխատավարձի (եկամտի)՝ հատուցման ենթակա չափը որոշվում է միջին աշխատավարձից (եկամտից), որը նա ստացել է մինչև հաշմոթյունը կամ առողջության այլ վնասվածքը կամ աշխատունակության կորուստը: Այդ տոկոսները որոշվում են տուժողի մասնագիտական աշխատունակության կորստի, իսկ մասնագիտական աշխատունակության բացակայության դեպքում՝ ընդհանուր աշխատունակության կորստի աստիճանին համապատասխան: Այս առնչությամբ անձի իրավունքների լիարժեք պաշտպանության տեսանկյունից²³⁵ արժեքավոր մոտեցում է արտահայտում Մ.Շիմինովան առ այն, որ մասնագիտական աշխատունակության

²³² Ընդունվել է 05. 05. 1998թ. , ուժի մեջ է մտել 01. 01. 1999թ. , ՀՀՊՏ 1998. 08. 10/17(50):

²³³ Ընդունվել է 05. 05. 1998թ. , ուժի մեջ է մտել 01. 01. 1999թ. , ՀՀՊՏ 1998. 08. 10/17(50):

²³⁴ Ընդունվել է 05. 05. 1998թ. , ուժի մեջ է մտել 01. 01. 1999թ. , ՀՀՊՏ 1998. 08. 10/17(50):

²³⁵ См. у Шиминова М. Я. Возмещение вреда причиненного здоровью. –М.: 1972, էջ 62:

մասնակի կորստի դեպքում պետք է հաշվարկվի միայն մասնագիտական աշխատունակության կորստի աստիճանը և ոչ ընդհանուրը, որևէ կարող է վնասված լինել: Մասնագիտական աշխատունակության տակ պետք է հասկանալ քաղաքացու աշխատունակությունը իր մասնագիտությանը կամ որակավորմանը համապատասխան, իսկ ընդհանուր աշխատունակության տակ՝ մասնագիտական որակավորում չպահանջող աշխատանք կատարելու ունակությունը²³⁶: Առողջության քայքայման դեպքում աշխատունակության կորուստը կարող է լինել մշտական և ժամանակավոր, լրիվ կամ մասնակի²³⁷ և յուրաքանչյուր դեպքում ապահովագրական հատուցումը պետք է համապատասխանի անհրաժեշտ ծախսերի ծավալին:

Ապահովագրական հատուցումը, գտնում ենք, որ պետք է ներառի նաև առողջության քայքայման հետևանքով ծագած լրացուցիչ ծախսերը, որոնց թվին են դասվում բուժման, լրացուցիչ սննդի, դեղամիջոցներ ձեռք բերելու, պրոթեզավորման և այլ ծախսեր, որոնք պետք է հիմնավորվեն համապատասխան փաստերով:

Վերոհիշյալ ծախսերի հատուցման գումարները կարող են հատկացվել նաև ապագա ժամանակի համար՝ բժշկական փորձաքննության հիման վրա որոշվող ժամկետների շրջանակներում, ինչպես նաև համապատասխան ծառայությունների և գույքի արժեքի նախապես վճարման անհրաժեշտության դեպքում՝ ներառյալ ուղեգրերի ձեռքբերումը, հատուկ տրանսպորտային միջոցներով ուղևորությունները և այլն: Ցավոք, ներկայումս ՀՀ-ում ընդունված չէ որևէ նորմատիվ ակտ, որը կսահմաներ կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման կարգի առավել մանրամասն դրույթներ, մասնավորապես՝ ո՞ր պահից պետք է սկսվի վնասի հատուցումը, ի՞նչ կարգով պետք է վճարվեն այդ գումարները և այլն²³⁸: Այս առումով արժեքավոր կարող է լինել ԽՍՀՄ փորձը, մասնավորապես՝ 1984թ. ընդունված վնասի հատուցման կանոնները, որը վերլուծելիս Ս. Ե. Դոնցովը և Վ. Վ. Գլյանցըր ուշադրության են արժանացնում հետևյալ մոտեցումը. տուժած աշխատողներին և ծառայողներին հատուցում է տրամադրվում այն օրվանից, երբ նրանք աշխատանքային

²³⁶ Տե՛ս **Загорулько А.И.**, Обязательства по возмещению вреда. Харьков, 1996, էջ 96:

²³⁷ Տե՛ս **Абашин Э.**, Возмещение вреда. –М.: «Белые альвы», 2000, էջ 40:

²³⁸ Տե՛ս **Բերմեզյան Գ. Հ.**, Անձի կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցումը: Երևանի պետ. համալս. – Եր. : Երևանի համալս. հրատ., 2004, էջ 96:

վնասի հետևանքով զրկվել են իրենց աշխատավարձից²³⁹ (սա, ըստ էության, հենց վնասը պատճառվելու պահին է և տրամադրվող հատուցումը պետք է հաշվարկվի հենց այդ ժամանակվանից սկսած):

Այն դեպքում, երբ ապահովագրական դեպքի հետևանքով արձանագրվել է մահ << քաղաքացիական օրենսգրքի²⁴⁰ 1081-րդ հոդվածի տրամաբանությամբ հատուցում ստանալու իրավունք կվերապահվի հետևյալ անձանց՝ հիմք ընդունելով կերակրողին կորցնելու փաստը.

1. անչափահասներին՝ մինչև նրանց 18 տարեկան դառնալը,
2. 18 տարեկանից բարձր տարիքի սովորողներին՝ մինչև ցերեկային ուսուցման ձևով ուսումնական հաստատությունում ուսման ավարտը, սակայն ոչ ավելի, քան մինչև քսաներեք տարեկան դառնալը,
3. 55 տարեկանից մեծ կանանց և 60 տարեկանից մեծ տղամարդկանց՝ ցմահ,
4. հաշմանդամներին հաշմանդամության ժամանակ,
5. ծնորդներից մեկին, ամուսնուն կամ ընտանիքի այլ անդամին, որն զբաղված է մահացածի խնամքի տակ գտնվող նրա երեխաների, թոռների, եղբայրների և քույրերի խնամքով՝ մինչև վերջիններիս տանջորս տարեկան դառնալը:

Հատուցման ենթակա են նաև մահացածի հուղարկավորության հետ կապված ծախսերը, որոնք հատուցվում են դրանք կատարած անձանց:

Վերագրյալ կանոնները կազմում են << քաղաքացիական օրենսդրությամբ անձի կյանքին և առողջության պատճառված վնասի հատուցման ինստիտուտի հիմքը և էկոլոգիական ապահովագրության պարտադիր ձևի համատեքստում դրանց լրիվ ծավալով ապահովումը պետք է լինի անվիճելի պայման: Ինչ վերաբերում է կամավոր ապահովագրությանը, ապա այստեղ ապահովադիրն ազատ պետք է լինի որոշակի ընդհանուր սկզբունքների հետևելով՝ իր հայեցողությամբ որոշելու ապահովագրվող ռիսկերի և հատուցման ծավալը:

Ապահովագրական հատուցումը քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց գույքին պատճառված վնասի դեպքում: Վնասների այս խմբի հատուցումը, ի

²³⁹ См. у Донцов С.Е., Глянцев В.В., Возмещение вреда по советскому законодательству. –М., 1990, էջ 196:

²⁴⁰ Ընդունվել է 05. 05. 1998թ. , ուժի մեջ է մտել 01. 01. 1999թ. , ՀՀՊՏ 1998. 08. 10/17(50):

տարբերություն նախորդ երկուսի, հաշվարկների տեսանկյունից առանձնակի բարդություն չի ներկայացնում, և էկոլոգիական ապահովագրության պոլիսի շրջանակներում հատուցումը պետք է տրամադրվի դատարանի կամ ապահովագրական ընկերության կողմից պատճառված վնասի փաստը հաստատված համարելու դեպքում:

Ապահովագրական ծածկույթի չափը: Էկոլոգիական ապահովագրության շրջանակներում տրամադրվող ապահովագրական ծածկույթի չափը միանշանակ կարելի է համարել համակարգի արդյունավետության պայմաններից մեկը: Այդուհանդերձ, այստեղ մենք իհարկե խնդիր չենք դնում սահմանելու դրամական մեծություններ, այլ առավել կարևորում ենք համապատասխան մոտեցումների հստակեցումը: Իսկ մինչ դրանց անցնելը որպես ելակետ ընդունենք այն ճշմարտությունը, որը անկախ ծածկույթի չափից՝ դրա վերին շեմը պետք է սահմանափակ լինի, այսինքն՝ ապահովագրական պայմանագիր կնքելու պահին պետք է սահմանվի ապահովագրական ծածկույթի առավելագույն չափ՝ երրորդ անձանց պատճառված վնասների հատուցման գծով ապահովագրողի համար անկանխատեսելի պարտավորությունների առաջացումը բացառելու, ինչպես նաև ապահովագրավճարները ճիշտ հաշվարկելու համար: Ընդ որում, ապահովագրավճարների չափը, հիմնվելով ռիսկերի վրա, պայմանավորում է նաև ապահովագրական ծածկույթի վերին շեմը²⁴¹:

Նշվածի հետ միաժամանակ առաջարկում ենք «Էկոլոգիական ապահովագրության մասին» ՀՀ ընդունվելիք օրենքով ընդհանուր ծածկույթի սահմաններում նախատեսել նաև հետևյալ շեմերը.

1. ապահովագրության պայմանագրում ներառված բոլոր ռիսկերի գծով ապահովագրական ծածկույթի վերին շեմ պայմանագրի գործողության ողջ ընթացքում,
2. ապահովագրական ծածկույթի վերին շեմ ապահովագրված առանձին ռիսկերի գծով,
3. ապահովագրական ծածկույթի վերին շեմ յուրաքանչյուր ապահովագրական դեպքի համար,

²⁴¹ Տե՛ս Streamlining the Use of Economic Instruments of Environmental Policy in the Rostov Oblast, Russia, Final Project Report, EAP Task Force Secretariat, CCNM/ENV/EAP(2002)1, OECD, Paris, 2002, էջ 31:

4. ապահովագրական ծածկույթի վերին շեմ յուրաքանչյուր ապահովագրական դեպքի համար մեկ սուբյեկտին տրամադրվող հատուցման համար:

Մեր կողմից առաջարկվող վերոգրյալ պայմանների շարքը ապահովագրական ծածկույթի շեմը սահմանելու նպատակով կարելի է երկար շարունակել: Իրավաբանական գրականությունում ապահովագրական ծածկույթի առավելագույն շեմը սահմանափակելու մոտեցումը ևս չի վիճարկվում²⁴²: Այստեղ հարկ է նկատել, որ ՀՀ օրենսդրությանը ծանոթ է առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված վնասի համար պատասխանատվության ապահովագրության դեպքում ծածկույթի առավելագույն շեմ սահմանելն առանձին վնասների համար, մասնավորապես՝ «Ավտոտրանսպորտային միջոցների օգտագործումից բխող պատասխանատվության պարտադիր ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքով²⁴³ սահմանվում են անձի մահվան, առողջությանը կամ երրորդ անձանց գույքին վնաս պատճառելու դեպքում ծածկույթի առավելագույն շեմ: Այստեղ հիմնական մոտեցումը և նպատակը ապահովագրական շուկան կանխատեսելի դարձնելն է՝ իհարկե հաշվի առնելով պատճառված վնասները համարժեք հատուցելու առաջնահերթությունը և միևնույն ժամանակ ողջամիտ ապահովագրավճարներ և ռիսկերի կառավարման արդյունավետ ծրագրեր իրականացնելու առաջնահերթությունը:

Ապահովագրական հատուցման կառուցակարգի քննարկման շրջանակներում կարևոր նշանակություն ունի նաև **հատուցում տրամադրելու ժամկետը**, քանի որ հաճախ դրանով է պայմանավորված անդառնալի հետևանքների կանխումը, ինչպես նաև ստեղծված իրավիճակի վատթարացումից խուսափելը:

Էկոլոգիական ապահովագրության շրջանակներում հատուցումները, որպես ընդհանուր կանոն, տրամադրվում են համապատասխան պահանջ ներկայացվելու դեպքում, որի դեպքում պետք է ապացուցվի, որ վնասները պատճառվել են պոլիսում

²⁴² St´u Соотношение права иностранных инвестиций и экологического права: сборник статей / под ред. **А.Алиева, С.Крупко, А. Трунка**. – М.: Норма, 2012, էջեր 173-174:

²⁴³ Ընդունվել է 18.05.2010թ., ուժի մեջ է մտել 26.06.2010թ., ՀՀՊՏ 2010.06.16/26(760) Հոդ. 644:

ընդգրկված ապահովագրական դեպքի պատճառով, և այդ դեպքը տեղի է ունեցել պայմանագրի գործողության ընթացքում²⁴⁴:

ԵՄ-ում էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի գործառնման շուրջ կեսդարյա փորձի արդյունքում ձևավորվել են ստանդարտ ժամկետներ ապահովագրական դեպքը հայտնաբերելու և դրա մասին ապահովագրողին հայտնելու համար: Եվ այսպես, շրջակա միջավայրի վթարային աղտոտման դեպքում ապահովագրական դեպքը պետք է հայտնաբերվի և արձանագրվի առավելագույնը 7 օրվա ընթացքում և համապատասխան ծանուցում ներկայացվի ապահովագրողին հայտնաբերվելու օրվանից 30-45 օրվա ընթացքում: Նույնանման ժամկետներ սահմանված են նաև ԱՄՆ-ում²⁴⁵:

Առաջին հայացքից 30-45-օրյա ժամկետը կարող է բավականին երկար թվալ մանավանդ այն դեպքում, որ պատճառված վնասները կարող են ունենալ բավականին մեծ մասշտաբներ և օպերատիվ արձագանքնման խիստ անհրաժեշտություն լինի: Սակայն այս ժամկետները միանգամայն ողջամիտ են այն առումով, որ ապահովագրական դեպքի հետևանքով վնաս կրած երրորդ անձինք հաճախ կարող են տեղյակ չլինել ապահովադրի և ապահովագրողի միջև կնքված պայմանագրից և դրա պայմաններից, հատուցման եղանակներից և այլ նրբություններից, որոնք հիմնականում վերաբերում են ապահովագրության պայմանագրի կողմերին: Եվ քանի որ վնաս կրած անձինք տարբեր աղբյուրներից առավել արագ կարող են տեղեկանալ վնասի աղբյուրի վերաբերյալ, հետևաբար, համապատասխան պահանջները ներկայացվում են ապահովադրին, որն էլ նշված ժամկետում հաշվետվությունը և ստացված հատուցման պահանջները ներկայացնում է ապահովադրին: Իրավաբանական գրականությունում նշվում է, որ ապահովադրի համար հույժ կարևորություն ունի ապահովագրական դեպքի հնարավորինս վաղ արձանագրումը, տուժած երրորդ անձանց պահանջների ստացումը և իրավիճակի համապատասխան

²⁴⁴ Տե՛ս **Kyriaki Noussia**. Environmental Pollution Liability and Insurance Law Ramifications in Light of the Deepwater Horizon Oil Spill. The Hamburg Lectures on Maritime Affairs 2009 & 2010. Volume 23 of the series Hamburg Studies on Maritime Affairs, Hamburg, 2010, էջ 160:

²⁴⁵ Տե՛ս **Dan R. Anderson**. Development of Environmental Liability Risk Management and Insurance in the United States: Lessons and Opportunities Risk Management and Insurance Review. Volume 2, Issue 1, pages 1-23, July 1998, էջեր 12-13:

գնահատականների հետ միասին ապահովագրական ընկերություններին դրանք ներկայացնելը²⁴⁶:

Իհարկե, այստեղ շատ կարևոր է պահանջներ ներկայացնելու իրավունքն առանձին դեպքերի համար նշված ժամեկտի ավարտով չսահմանափակելը, քանի որ հաճախ վնասները կարող են ի հայտ գալ ամիսներ և նույնիսկ տարիներ անց: Միաժամանակ, գտնում ենք, որ նպատակահարմար է չսահմանափակել վնաս կրած երրորդ անձանց իրավունքը հատուցման պահանջով դիմելու նաև ապահովագրողին: Սակայն բոլոր դեպքերում անհրաժեշտ է որպես հատուցում ստանալու պայման ամրագրել բարեխղճության սկզբունքը. հատկապես ուշ ի հայտ եկած վնասների դեպքում անհապաղ ծանուցել ապահովագրին և/կամ ապահովագրողին: Ժամկետների պահապանումը հնարավորություն է տալիս նաև առավել հեշտությամբ և ճշգրիտ ստուգել պատճառական կապը ապահովագրական դեպքի և վնասների միջև:

Ինչպես արդեն նշվել է ապահովագրավճարների հաշվարկման հիմքը ապահովագրվող ռիսկերի առանձնահատկություններն են, իսկ ապահովագրական ծածկույթի չափը ձևավորվում է՝ հիմք ընդունելով ապահովագրավճարները: Բնականաբար, ենթադրվում է, որ յուրաքանչյուր պայմանագրի շրջանակներում հաշվարկված ապահովագրական ծածկույթը պետք է բավարար լինի հատուցելու ապահովագրական դեպքի հետևանքով պատճառված բոլոր վնասները, այդ թվում՝ շրջակա միջավայրին, մարդկանց կյանքին և առողջությանը, քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց գույքին հասցված վնասները: Սակայն չի կարելի բացառել այն դեպքերը, երբ աղտոտման մասշտաբները և վրա հասած հետևանքները այնքան ընդգրկուն և լայնածավալ լինեն, որ դրանց գումարը գերազանցի ապահովագրական ծածկույթի վերին շեմը: Եվ այստեղ հարց է առաջանում, թե ինչ մոտեցում է անհրաժեշտ որդեգրել հասանելի ծածկույթի սահմաններում վնասների արդարացի հատուցումն ապահովելու համար, այլ կերպ ասած՝ որ վնասները պետք է համարվեն առաջնահերթ հատուցման ենթակա և որոնք՝ երկրորդական:

Կարծում ենք՝ բացակայում է մարդու կյանքի և առողջության՝ որպես բարձրագույն արժեքների առաջնահերթության վերաբերյալ այլ կարծիք դիտարկելու

²⁴⁶ Տե՛ս **Ricci R.F., Stewart J.I.** State environmental law handbook series, 7th ed., No. 48. Lowenstein Sandler, 2007, էջ 445:

անհրաժեշտությունը: Հետևաբար նշված վնասների հատուցումը միանշանակ պետք է կատարվի առաջնահերթության կարգով:

Միևնույն ժամանակ գտնում ենք, որ առանձին քննարկման առարկա է շրջակա միջավայրին պատճառված վնասների հատուցման հերթի հարցը: Խնդիրը նրանում է, որ շրջակա միջավայրի վրա առանձին բացասական ազդեցությունները ժամանակին չկանխելն անխուսափելիորեն կարող է բերել նոր մարդկային կորուստների կամ զանգվածային հիվանդությունների: Հետևաբար, կարծում ենք, որ նման գնահատում ունեցող վնասների հատուցումը ևս պետք է կատարվի առաջնահերթության կարգով՝ մարդկանց կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասների հատուցման հետ միաժամանակ: Կասկածից վեր է, որ դրանք իրենց կարևորությամբ գրեթե նույնանում են:

Ինչ վերաբերում է շրջակա միջավայրի վրա այն բացասական ներգործություններին, որոնց հետևանքների վերացումը զիջում է հրատապությամբ, ապա դրանց հատուցումը կարող է տրամադրվել առաջին խմբում ընդգրկված վնասները լրիվ չափով հատուցելուց հետո, եթե դեռևս չի սպառվել ապահովագրական ծածկույթը:

Եվ երրորդ խմբում վերջապես ընդգրկված կլինեն քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց գույքին պատճառված վնասները, որոնք, անկասկած, իրենց կարևորությամբ և կենսական նշանակությամբ զիջում են առաջին երկուսին: Հետևաբար, այս դեպքում հատուցումը հնարավոր կլինի նախորդ հերթի վնասներն ամբողջությամբ հատուցելուց հետո միայն:

§3. Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի գործառույժն ապահովող հարակից կառուցակարգերի իրավական ամրագրման և կատարելագործման հիմնական մոտցումները

Էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի, ինչպես և ցանկացած համալիր իրավական ինստիտուտի արդյունավետ գործառույժը դժվար է պատկերացնել առանց լրացնող, հարակից կառուցակարգերի համարժեք կարգավորման և ներդաշնակ կիրառության: Սույն պարագրաֆի շրջանակներում քննարկվել են այնպիսի

առանցքային ինստիտուտներ, ինչպիսիք են պատասխանատվության ապահովագրությունը, քաղաքացիաիրավական պատասխանատվությունն էկոլոգիական վնասի համար, էկոլոգիական վնասի հատուցումը և այլն, որոնք ուղղակիորեն «սպասարկում են» էկոլոգիական ապահովագրությանը:

Այդուհանդերձ, նշվածներից բացի, էկոլոգիական ապահովագրության՝ որպես շրջակա միջավայրի պահպանության տնտեսական գործիքի արդյունավետ կիրառումը ենթադրում է նաև մի շարք այլ իրավական կառուցակարգերի մշակում և կատարելագործում, որոնք ուղղված են, այսպես կոչված, «կանաչ տնտեսության»²⁴⁷ զարգացմանը: Հետևաբար, էկոլոգիական ապահովագրության գործառույնն ապահովող իրավական դաշտի կատարելագործման հնարավորինս ամբողջական մոտեցումներ ներկայացնելու համար սույն պարագրաֆի շրջանակներում կքննարկենք այնպիսի կառուցակարգեր, որոնք թեև ուղղակիորեն չեն առնչվում էկոլոգիական ապահովագրությանը, սակայն կարևոր նշանակություն ունեն համապատասխան «պայմաններ» ձևավորելու տեսանկյունից: Դրանց շարքում առանձնացրել ենք էկոլոգիական ստանդարտների ներդրման և կատարելագործման, կազմակերպությունների կորպորատիվ-սոցիալական պատասխանատվության բարձրացման որոշ խնդիրներ, համալիր թույլտվությունների համակարգը (IPPC) և լավագույն հասանելի տեխնոլոգիաների (BAT) կիրառությունը:

Հայտնի է, որ էկոլոգիական քաղաքականության համատեքստում որևէ գործիք չի կարող գերակա համարվել մյուսների նկատմամբ, և յուրաքանչյուր խնդրի առանձնահատկությունները պետք է մանրամասն ուսումնասիրվեն նախքան համապատասխան գործիքների մշակումը: Հարկ է նկատի ունենալ նաև ՀՀ էկոլոգիական օրենսդրության բազմաթիվ թերությունները, այդ թվում՝ բազմաթիվ նորմերի հոչակագրային բնույթը, կիսատ կամ ոչ արդյունավետ լուծումները, տարբեր տնտեսական և վարչական գործիքների չհիմնավորված զուգորդումը կամ հակառակը, աղավաղված մոտեցումները, որոնք, անկասկած, զգալիորեն նվազեցնում են դրա արդյունավետությունը: Վերոգրյալ օրենսդրական թերությունները, որոնք

²⁴⁷ ՄԱԿ-ի շրջակա միջավայրի պահպանության ծրագրի 2011 թվականի Կանաչ տնտեսության մասին հաշվետվության մեջ *կանաչ տնտեսությունը* բնորոշվում է որպես այնպիսի տնտեսություն, որը միտված է էկոլոգիական ռիսկերը նվազեցնելուն և ռեսուրսների սղությունը մեղմելուն, նպատակաուղղված է կայուն զարգացմանը և չի քայքայում շրջակա միջավայրը:

հանգամանորեն քննարկվել են աշխատանքի նախորդ պարագրաֆներում, բազմապատկիչ էֆեկտ են ունենում հատկապես երկարաժամկետ հեռանկարում: Գաղտնիք չէ, որ օրինակ շրջակա միջավայրի վրա արտանետումների ազդեցություններն առավել արդյունավետ կարելի է մեղմել համապատասխան տնտեսական գործիքների, քան ավանդական կարգավորիչ մեխանիզմների կիրառմամբ:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ երբ վարչահրամայական կարգավորումները փոխարինվում են համապատասխան տնտեսական գործիքներով կամ մշակվում են դրանց համատեղ կիրառման մոդելներ, էական ֆինանսական խնայողություններ են կատարվում, ինչպես օրինակ Կիոտոյի արձանագրության²⁴⁸ համաձայն ներդրված արտանետումների քվոտաների առուվաճառքի մեխանիզմը²⁴⁹:

Պետք է նկատի ունենալ նաև շրջակա միջավայրի պահպանության և հարակից այլ ոլորտներում կիրառվող գործիքների գումարային էֆեկտը, ինչպես օրինակ՝ գյուղատնտեսության, տրանսպորտի և էներգետիկայի ճյուղերում կիրառվող բազմապիսի գործիքները: Օրինակ, ֆերմերային տնտեսությունների զարգացումն ինտենսիվորեն խթանող շատ երկրներում հողերի և ջրային ռեսուրսների վրա մարդածին ծանրաբեռնվածությունն առավել խորանում է, քանի որ գյուղատնտեսության սուբսիդավորման սխեմաները, որպես կանոն, շեշտը դնում են առավելապես բարձր արտադրողականության ապահովման վրա, իսկ շրջակա միջավայրի պահպանությունը մղվում է երկրորդ պլան²⁵⁰: Ավելին, տարբեր ոլորտների քաղաքականությունների միջև այս համատաքստում առկա անհամապատասխանությունները վաղ թե ուշ առաջ են բերում բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների բարձրացման անհրաժեշտություն, որից կարելի էր խուսափել ի սկզբանե տարբեր գործիքների հնարավորինս ներդաշնակ կիրառություն ապահովելու շնորհիվ:

²⁴⁸ http://unfccc.int/kyoto_protocol/items/2830.php:

²⁴⁹ Տե՛ս **Joa Nicolaisen, Andrew Dean and Peter Hoeller**. Economics And The Environment: A Survey Of Issues And Policy Options. OECD Economic Studies No . 16. Spring 1991, էջ 21:

²⁵⁰ Տե՛ս **Joa Nicolaisen, Andrew Dean and Peter Hoeller**. Economics And The Environment: A Survey Of Issues And Policy Options. OECD Economic Studies No . 16. Spring 1991, էջ 21:

Հայտնի է, որ արդյունավետ իրավական լուծումներով հագեցած օրենսդրությունն ունակ է ամրագրելու համապատասխան երաշխիքներ և ստեղծելու անհրաժեշտ լծակներ, որոնք կխթանեն կանաչ տնտեսության զարգացումը և կնվազեցնեն կանաչ ներդրումների համար առկա խոչընդոտները: Ավելին, արդյունավետ օրենսդրությունը հնարավորություն է տալիս նվազեցնելու քիզնես ռիսկերը՝ միաժամանակ բարձրացնելով ներդրողների վստահությունը համապատասխան շուկաների, ինչպես նաև օրենսդրության կայունության նկատմամբ: Սա ենթադրում է առաջին հերթին շրջակա միջավայրի համար առավել մեծ վտանգ ներայացնող գործունեության տեսակների համար հատուկ ռեժիմի սահմանում՝ ամրագրելով համապատասխան ստանդարտներ կամ ընդհանրապես արգելելով որոշ տեսակներ²⁵¹:

Ստանդարտներն արդյունավետ գործիքներ են շրջակա միջավայրի որակի ապահովման տեսանկյունից շուկայում որակյալ ապրանքներ և ծառայություններ առաջարկելու համար: Նմանատիպ տեխնիկական ստանդարտները, որոնք վերաբերում են ապրանքների որակին, արտադրական գործընթացին և մեթոդներին, որպես կանոն, մշակվում են ազգային մակարդակում: Սակայն ստանդարտների մեկ այլ խումբ, որը վերաբերում է էներգախնայողությանը և սահմանում է արտանետումների ծավալների կրճատման սահմանաչափեր (օրինակ՝ ըստ Կիոտոյի արձանագրությամբ²⁵² հիմնադրված Մաքուր Զարգացման Մեխանիզմի ստանդարտները) ընդունված են միջազգային մակարդակով: Այդ պահանջները հիմնականում առնչվում են արտադրանքի որոշակի հատկանիշների կամ կառուցվածքի, ինչպես օրինակ՝ վառելիքի ստանդարտները, կամ կարող են կապված լինել արտադրական գործընթացի հետ, ինչպես օրինակ էներգախնայողության ոլորտի շատ ստանդարտներ²⁵³: ՀՀ-ում բնապահպանական ստանդարտների արդիականացման գործընթացը բավականին դանդաղ է. մի շարք ոլորտներում դեռևս դրանք ընդունված չեն, իսկ շատ դեպքերում գործում են խորհրդային շրջանի ստանդարտները, որոնք այլևս ժամանակավրեպ են և չեն համապատասխանում

²⁵¹ St' u The Contribution of Good Environmental Regulation to Competitiveness. Network of Heads of European Environment Protection Agencies, November 2005, էջ 2:

²⁵² http://unfccc.int/kyoto_protocol/items/2830.php:

²⁵³ St' u Trade and Climate Change. WTO-UNEP (2009), էջ 119:

տեխնիկայի և տեխնոլոգիաների զարգացման արդի պայմաններին: Այս առնչությամբ կարևոր ենք համարում ինչպես ազգային ստանդարտների համակարգի զարգացումը, այնպես էլ կառավարման համապատասխան մարմինների կողմից անհրաժեշտ քայլերի ձեռնարկումը խթանելու համար միջազգային էկոլոգիական ստանդարտների (ISO14000) կիրառությունը տեղական տնտեսվարողների կողմից:

Տնտեսության առանձին ճյուղերում էկոլոգիական ստանդարտների պահպանման նպատակով արևմտյան մի շարք երկրներում լայնորեն կիրառվում է *արտադրական ինքնահսկումը*, որն արդյունավետորեն լրացնում է գործող իմպերատիվ կանոնները՝ նվազեցնելով վարչարարության ծախսերը և դյուրացնելով տեղեկատվության շրջանառությունը²⁵⁴: Պետք է արձանագրել, որ ՀՀ-ում որորշակի քայլեր են կատարվում արտադրական ինքնահսկման համակարգի ներդրման ուղղությամբ: Մասնավորապես՝ ՀՀ ԱԺ-ում երկրորդ ընթերցմամբ ընդունվել է «Բնապահպանական օրենսդրության պահանջների կատարման նկատմամբ ինքնահսկում իրականացնելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը²⁵⁵, որով սահմանվում է կազմակերպության կողմից իր արտադրական պրոցեսի վիճակի, այդ թվում՝ հումքի օգտագործման, դրա ընթացքում առաջացած վնասակար նյութերի որակի ու քանակի, օգտագործվող բնական ռեսուրսների որակի ու քանակի և բնապահպանական օրենսդրության պահանջներին շրջակա միջավայրի վիճակի համապատասխանության գնահատման պահանջ:

Այդուհանդերձ, հարկ է նշել, որ ստանդարտները և արտադրական ինքնահսկումը բավարար չեն խթանելու համար կազմակերպությունների կամավոր գործողությունները շարունակական բարելավման ուղղությամբ, և այս համատեքստում տնտեսվարողների նախաձեռնությունները խրախուսող լծակների մշակումն առանձնակի կարևորություն ունի:

Կազմակերպությունների կորպորատիվ-սոցիալական պատասխանատվությունը տնտեսական լծակների վրա հիմնված կարևորագույն կարգավորիչ ինստիտուտներից է: Նմանատիպ գործիքներ էկոլոգիական

²⁵⁴ Տե՛ս UNEP, 2011, Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. A Synthesis for Policy Makers, էջեր 28-29:

²⁵⁵ Մատչելի է ՀՀ ԱԺ պաշտոնական կայքում 13. 09. 2015թ. դրությամբ, <http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=28283>:

քաղաքականության շրջանակներում աշխարհի տարբեր երկրներում սկսել են կիրառվել դեռևս երեսուն տարի առաջ, ներառյալ՝ ԵՄ շատ պետություններ, ԱՄՆ-ը և նույնիսկ Ռուսաստանը: Այդուհանդերձ, շատ դեպքերում զարգացումները խիստ դանդաղ են ընթացել²⁵⁶: Կամավոր բնապահպանական նախաձեռնությունները որոշակիորեն ակտիվացել են՝ պայմանավորված իմպերատիվ կարգավորումների խստացմամբ: Այլ կերպ ասած՝ կամավոր համարվող հսկայական աշխատանքը մոտիվացված չի եղել բացառապես ինքնակամ բարելավվելու մղումով: Համապատասխան պետական մարմինները ստեղծել են անհրաժեշտ ինստիտուտներ՝ ուղղված աջակցելուն բիզնեսի կամավոր նախաձեռնությունների կառավարման և գնահատման հզորությունների զարգացմանը²⁵⁷: Բացի այդ, որոշիչ նշանակություն են ունեցել համապատասխան հանձնառություն ստանձնած կազմակերպությունների համար տնտեսական խթանների մշակումը, որոնք վերջիններիս համար ապահովել են իրական, չափելի տնտեսական օգուտներ:

Կազմակերպությունների կորպորատիվ-սոցիալական պատասխանատվության բաղադրիչներից է շրջակա միջավայրի պահպանության ուղղությամբ իմպերատիվ ստանդարտները գերազանցող աշխատանքներ կատարելը: Հետևաբար, իրական պատրաստակամություն դրսևորելու համար կազմակերպությունները պետք է ռեալ քայլեր ձեռնարկեն և օգուտներ քաղելու նույնքան իրական հնարավորություն ունենան: Դա առաջին հերթին ենթադրում է էկոլոգիական նկատառումների ներառում կազմակերպության զարգացման տեսլականում, տարեկան ծրագրերում և պլաններում: Կարևոր է նաև որոշումների կայացման տարբեր փուլերում նշված նկատառումները հաշվի առնելը: Ընդհանուր առմամբ, համալիր էկոլոգիական հանձնառությունը նշանակում է, որ կազմակերպության բոլոր մեծ ու փոքր գործողությունները գնահատվում են նաև դրանց էկոլոգիական ազդեցությունների տեսանկյունից: Հետևաբար, արժանահավատ, գիտականորեն հիմնավորված և շրջակա միջավայրի պահպանության տեսանկյունից անվտանգ չափորոշիչների կիրառումը

²⁵⁶ Տե՛ս **Kochtcheeva, Lada V.** Comparative environmental regulation in the United States and Russia: institutions, flexible instruments, and governance. State University of New York Press, Albany 2009, էջ 179:

²⁵⁷ Տե՛ս **Martin Perry and Sanjeev Singh.** Corporate Environmental Responsibility in Singapore and Malaysia. The Potential and Limits of Voluntary Initiatives. Technology, Business and Society Programme Paper Number 3 April 2001, էջ 4:

համակարգային մոտեցման համատեքստում պետք է կազմեն գնահատման մեխանիզմի կարևոր օղակներից մեկը: Կազմակերպությունները պետք է հիմք ընդունեն եռատարր նշաձող, այսինքն՝ հավասարապես կարևորեն շրջակա միջավայրի պահպանությունը, տնտեսական և սոցիալական նպատակներն ու հանձնառությունները, և անհրաժեշտ ռեսուրսներ տրամադրեն դրանց ապահովման արդյունավետությունը գնահատելու համար: Որպես օրինակելի մոդել՝ պատասխանատու ընկերությունը պետք է մշակի կայուն գործունեության երկարաժամկետ ծրագիր, որում հստակ ընդգծված կլինի իր դերը շրջակա միջավայրի պահպանության գործում: Բացի այդ, ընկերությունները պետք է պատրաստակամություն ցուցաբերեն ուսումնասիրելու և վերացնելու ոչ արդյունավետ պրակտիկան: Նրանք պետք է վերլուծեն և ամբողջությամբ մատչելի դարձնեն կազմակերպության անցյալ և ներկա էկոլոգիական ազդեցությունների վերաբերյալ տեղեկատվությունը: Որպես հետևանք՝ հնարավոր է նաև նախկինում պատճառված էկոլոգիական վնասի հատուցում: Համայնքները և այլ շահագրգիռ անձինք պետք է ակտիվորեն ներգրավված լինեն կազմակերպության գործունեության, պլանների և զարգացման ծրագրերի մշակման աշխատանքներին²⁵⁸: Այս մոտեցումը համահունչ է նաև «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենքում և Ընդերքի մասին ՀՀ օրենսգրքում ներդրված այն մոտեցմանը, որ ազդակիր համայնքները պետք է որոշակի օգուտներ ստանան տվյալ տարածքում գործող խոշոր տնտեսվարողների սոցիալական նախաձեռնությունների արդյունքում:

Շատ հեղինակներ առանձնացնում են կազմակերպությունների կորպորատիվ-սոցիալական պատասխանատվության արդյունավետության վրա ազդող տարբեր գործոններ, որոնք հիմնականում հանգում են հետևյալին. 1) պոտենցիալ սանկցիաների ազդեցությունը կազմակերպության ծախսեր-օգուտներ հաշվարկների վրա (ներառյալ կորպորատիվ նպատակները, օրինակ՝ գործարար հեղինակությունը), 2) իրավակիրառ մարմինների անաչառության, 3) սանկցիաների կիրառման անխուսափելիության վերաբերյալ ընկալումները, 4) սանկցիաների շարունակականությունը և վերահսկող մարմինների հետևողականությունը, 5) այլ

²⁵⁸ Տե՛ս **Alison Jamison, Marlo Reynolds, Peggy Holroyd, Erik Veldman, Krista Tremblett.** Defining corporate environmental responsibility. Canadian ENGO Perspectives, October 2005, էջ 11:

կորպորատիվ դերակատարների վարքագիծը տվյալ կարգավորումներին հետևելու առումով և 6) վերջապես հենց տվյալ կազմակերպության գործունեության առանձնահատկությունները²⁵⁹: Պետք է նկատել, որ անկախ կազմակերպության որդեգրած կորպորատիվ-սոցիալական պատասխանատվության մոդելից, այդուհանդերձ, տվյալ պետության իրավական և տնտեսական պայմանները և հասարակության իրավագիտակցության մակարդակը վերջնական արդյունքի առումով իրենց ուրույն հետքն են թողնում:

Կազմակերպության կորպորատիվ-սոցիալական պատասխանատվության անքակտելի բաղադրիչներից է նաև *գործունեության թափանցիկությունը*, որը հատկապես էական ազդեցություններ ունեցող տնտեսվարողների պարագայում գտնվում է հասարակության, մասնավորապես՝ բնապահպանական ՀԿ-ների ուշադրության կենտրոնում:

Նման դեպքերում ակնկալվում է, որ կազմակերպությունները պետք է ապահովեն թափանցիկություն՝ իրենց գործունեության վերաբերյալ ամբողջական, արժանահավատ և ժամանակին տեղեկատվություն տարածելով: Գնահատելի է նաև կազմակերպությունների կողմից ոչ-կոնֆիդենցիալ տեղեկատվության, ներառյալ՝ մոնիթորինգային տվյալների տարածումը հանրամատչելի աղբյուրներով:

Թափանցիկության ապահովումը կարևոր նախադրյալ է ընկերության գործունեության էկոլոգիական ցուցանիշների շարունակական բարելավման համար, ինչը ենթադրում է ժամանակային կտրվածքով համապատասխան ցուցանիշների համադրում և անհրաժեշտ գործողությունների ծրագրի մշակում: Ժամանակի ընթացքում մշակվել են շարունակական բարելավման վերաբերյալ որոշակի առաջարկներ, որոնք ներառում են հետևյալ ուղղությունները.

1. Համապատասխան հանձնառությունների շրջանակներում կորպորատիվ-սոցիալական պատասխանատվության բոլոր բաղադրիչների համաչափ կատարելագործում,
2. Շարունակական բարելավման մշակույթի ձևավորում,

²⁵⁹ Տե՛ս **David Wilkinson**. Environment and Law. London and New York, Routledge, 2005, էջ 146:

3. Շահառուների ներդրումների խթանում շարունակական բարելավման շղթայում²⁶⁰:

Այս հիմնական առաջարկությունները, ըստ էության, ամբողջացնում են այն հատկանիշները, որոնք պետք է ունենա կորպորատիվ-սոցիալական պատասխանատվության բարձր ցուցանիշ ունեցող կազմակերպությունը:

Բարելավման մասին հրապարակումները պետք է համադրելի լինեն սահմանված նպատակներին, իսկ արդյունքները ենթակա լինեն քանակական և հնարավորության դեպքում նաև որակական չափման, օրինակ՝ արտանետումների ծավալի կրճատումը:

Շարունակական բարելավման նպատակը սահմանված նվազագույն ցուցանիշները գերազանցելն է, այսինքն՝ շրջակա միջավայրի որակի նորմատիվներից ավելի բարձր ցուցանիշներ արձանագրելը: Կանադայում, օրինակ, ընդունված է բնապահպանական հասարակական կազմակերպությունների կողմից ըստ կորպորատիվ-սոցիալական պատասխանատվության մակարդակի ընկերությունների դասակարգում, որը այնուհետև հաշվի է առնվում ֆինանսական կառույցների կողմից վարկեր և ֆինանսական երաշխիքներ տրամադրելիս: Նման դեպքերում օրենսդրությամբ սահմանված ստանդարտներն ընդունվում են որպես նվազագույն շեմ, և բիզնեսը խրախուսվում է համապատասխան ցուցանիշները գերազանցելու դեպքում: Որպես կանոն, կազմակերպությունները մշակում են գործունեության չափման համակարգ՝ նվազագույն ստանդարտները գերազանցող իրենց գործունեությունը գնահատելու նպատակով: Այս մոդելի ընտրության դեպքում ընկերություններն առաջնորդվում են հնարավոր ամենաբարձր ստանդարտներով անկախ այն բանից, գործում են միջազգային, թե ազգային մասշտաբով²⁶¹: Սա բարձր նշածող է, որը ենթադրում է ոչ միայն պարզապես նվազագույն ստանդարտների գերազանցում և որպես արդյունք տուգանքների բացառում, այլ նաև անհրաժեշտ էկոլոգիական նախաձեռնությունների իրականացում, որոնք նաև ստեղծում են վստահության և

²⁶⁰ Տե՛ս **Alison Jamison, Marlo Raynolds, Peggy Holroyd, Erik Veldman, Krista Tremblett**. Defining corporate environmental responsibility. Canadian ENGO Perspectives, October 2005, էջեր 17-20:

²⁶¹ Տե՛ս **Alison Jamison, Marlo Raynolds, Peggy Holroyd, Erik Veldman, Krista Tremblett**. Defining corporate environmental responsibility. Canadian ENGO Perspectives, October 2005, էջեր 21-22:

փոխգործակցության մթնոլորտ կազակերպության, ազդակիր համայնքի, ինչպես նաև լիազոր մարմնի միջև:

Համալիր թույլտվությունների համակարգ: Լծակների վրա հիմնված կառուցակարգերից բացի, էկոլոգիական ապահովագրության ներդրման համատեքստում կարևոր նշանակություն ունի նաև էկոլոգիական թույլտվությունների համակարգի միասնականացումը և պարզեցումը: Համալիր թույլտվությունների համակարգը քայլ առաջ է ներկայումս ՀՀ-ում կիրառվող թույլտվություններից և հնարավորություն է տալիս իրականացվող գործունեության համար ստանալ մեկ թույլտվություն: Նման մեխանիզմը, վարչարարությունը կրճատելուց բացի, թույլ է տալիս իրականացնել արդյունավետ վերահսկողություն ընկերության գործունեության նկատմամբ, ինչպես նաև կուտակել ամփոփ, հավաստի տեղեկատվություն: Այս համակարգի հզոր տեղեկատվական բաղադրիչը կարևոր աղբյուր է էկոլոգիական ապահովագրության շրջանակներում ռիսկերի հաշվարկ կատարելու համար: Ներկայումս ՀՀ-ում ձեռնարկվում են որոշակի քայլեր համալիր թույլտվությունների համակարգի ներդրման ուղղությամբ, սակայն դեռևս որևէ նախագիծ պաշտոնապես շրջանառության մեջ դրված չէ:

Համալիր թույլտվությունների համակարգի ներդրման առնչությամբ կարևոր է նկատի ունենալ մի քանի սկզբունքային մոտեցումներ, որոնք համակարգի արդյունավետության նախադրյալներ են: **Նախ**, քանի որ ներկայումս բնապահպանական և բնօգտագործման թույլտվությունները տրամադրվում են տարբեր պետական մարմինների կողմից, անհրաժեշտ է օրենքով սահմանել մեկ «հիմնական» լիազոր մարմին (ՀՀ բնապահպանության նախարարություն), որը կհամակարգի թույլտվություններ տրամադրող այլ մարմինների համատեղ գործունեությունը: **Երկրորդ**, տնտեսվարողից համապատասխան հայտ ստանալուց հետո լիազոր մարմինը պետք է որոշի իրավական ակտերի այն շրջանակը, որոնցով կարգավորվում է թույլտվության առարկա համարվող գործունեությունը և համապատասխան ազդեցությունները: Այնուհետև, եթե հայտը լրակազմ է, լիազոր մարմինը համապատասխան փաթեթներն ուղարկում է թույլտվությանն առնչվող այլ պետական մարմիններին (օրինակ, առողջապահության նախարարությանը, էներգետիկայի և

բնական պաշարների նախարարությանը և այլն), որոնք իրենց մասով սահմանված ժամկետում հաստատում կամ մերժում են թույլտվության տրամադրումը: Դրական որոշման դեպքում համապատասխան մարմինները սահմանում են նաև անհրաժեշտ չափանիշներ և պայմաններ, որոնք կազմում են թույլտվության բովանդակությունը: Այնուհետև տարբեր մարմինների համապատասխան որոշումներն ուղարկվում են «հիմնական» լիազոր մարմին: Նշված արձագանքների հիման վրա «հիմնական» լիազոր մարմինը մշակում է, այսպես կոչված, համալիր թույլտվությունը, որում պարունակվում է ամփոփ տեղեկատվություն բոլոր թույլտվությունների պայմանների վերաբերյալ, ներառյալ՝ ընթացիկ պայմանները, այդ թվում՝ գործողությունների ծրագիր համապատասխան ժամանակացույցով, արտակարգ իրավիճակների դեպքում անհրաժեշտ միջոցառումները, ինքնահսկման, տվյալների պահպանման, հաշվետվությունների ներկայացման, ինչպես նաև թույլտվության ժամկետի երկարացման պայմանները: Հարկ է նշել նաև, որ համալիր թույլտվությունների պարագայում շատ ավելի դյուրին է ապահովել հասարակության մասնակցությունն թույլտվության տրամադրման վերաբերյալ որոշում կայացնելու գործընթացին, մինչդեռ առանձին թույլտվությունների պարագայում խնդիրներ կան ինչպես իրավական կարգավորման հարթությունում, այնպես էլ զուտ կազմակերպչական առումով: Այս կապակցությամբ տեղին է հիշատակել նաև ԵՄ անդամ-պետություններում համալիր թույլտվությունների տրամադրման շրջանակներում «ազդեցության գոտում» բնակվող անձանց՝ համապատասխան որոշումը վիճարկելու իրավունքի օրենսդրական ամրագրումը²⁶² : Գտնում ենք, որ սա բավականին առաջադիմական մոտեցում է և թույլ է տալիս բարձրացնել կազմակերպությունների կորպորատիվ-սոցիալական պատասխանատվության մակարդակը, մշակել առավել արդյունավետ բնապահպանական կառավարման պլաններ, ձևավորել կառուցողական երկխոսության մթնոլորտ ազդակիր համայնքի հետ, որոնք արդյունքում կարող են մեղմել սոցիալական լարվածությունը կազմակերպության գործունեության շուրջ:

²⁶² See 'u Developing effective packages of environmental policy instruments in Eastern Europe, Caucasus and Central Asia (EECCA): Experience and directions for reform. Background document submitted by the Task Force for the Implementation of the Environmental Action Programme for Central and Eastern Europe of OECD, Kiev, 21-23 May, 2003, էջ 35:

Լավագույն հասանելի տեխնոլոգիաներ (անգ.BAT, հայ.ԼՀՏ): Համալիր թույլտվությունների համակարգի կարևորագույն բաղադրիչներից է ԼՀՏ-ների ներդրումը, ինչը ենթադրում է **առաջին հերթին** տեխնոլոգիական գործընթացների արդիականացման ուղղությամբ անհրաժեշտ քայլերի ձեռնարկում: Ընդ որում, արդիականացման ենթակա տնտեսության ճյուղերի և համապատասխան գործունեության տեսակների սահմանային հզորությունները պետք է հաստատվեն լիազոր մարմնի կողմից և ապահովվի անհրաժեշտ վերահսկողություն ըստ ժամանակացույցի անհրաժեշտ փոփոխություններ կատարելու նկատմամբ: ԼՀՏ-ների ներդրումն ուղղակիորեն առնչվում է համալիր թույլտվությունների համակարգի գործառնման հետ և դիտարկվում է որպես վերջինիս պարտադիր պայման²⁶³: Գտնում ենք, որ հայտնի տնտեսական նկատառումներով ՀՀ-ում կարող է արդարացված լինել ԵՄ ԼՀՏ ցանկից համեմատությամբ առավել սահմանափակ ցանկի սահմանումը՝ հետագայում ընդլայնելու հնարավորությամբ:

Երկրորդ քայլը պետք է լինի ԼՀՏ տեխնիկական փաստաթղթերի մշակումն՝ ըստ տնտեսության համապատասխան ճյուղերի: Գտնում ենք, որ որպես հիմք կարող են ընդունվել ԵՄ-ում գործող լավագույն հասանելի տեխնոլոգիաների տեխնիկական բնութագրերը (BREF), սակայն դրանք պետք է հարմարեցվեն ՀՀ-ում կիրառվող և մեր երկրի համար տնտեսապես իրատեսական տեխնիկական լուծումներին՝ իհարկե, հաշվի առնելով նաև դրանց էկոլոգիական բնութագրերը: Այս փաստաթղթերը, ունենալով իմպերատիվ բնույթ, կանխատեսելի կդարձնեն թույլտվությունների տրամադրման գործընթացը և որոշակիորեն կսահմանափակեն լիազոր մարմնի հայեցողության շրջանակը անհատական թույլտվությունների պայմանները սահմանելիս:

Ինքնին հասկանալի է, որ թույլտվությունների նոր համակարգին անցնելը պահանջում է իրազեկման բավականին լայնածավալ միջոցառումներ, որոնք տնտեսվարողների մոտ կձևավորեն համալիր թույլտվությունների և ԼՀՏ-ների կիրառումից իրական օգուտներ քաղելու ընկալումը: Այս առնչությամբ օգտակար

²⁶³ See 'u Developing effective packages of environmental policy instruments in Eastern Europe, Caucasus and Central Asia (EECCA): Experience and directions for reform. Background document submitted by the Task Force for the Implementation of the Environmental Action Programme for Central and Eastern Europe of OECD, Kiev, 21-23 May, 2003, էջ 36:

կարող է լինել նախնական փուլում արտասահմանյան ընկերությունների հետ պիլոտային ծրագրերի իրականացումն այն կազմակերպությունների համար, որոնք ունեն $LC\<S$ համակարգին անցնելու ներուժ: Նմանատիպ օրինակ հայտնի է ՌԴ-ում. ռուսական, ֆիննական և շվեդական համատեղ ծրագրի շրջանակներում ստուգվում են Սանկտ-Պետերբուրգի շրջանում գործող մի շարք ընկերություններում $LC\<S$ -ների ներդրման և համալիր թույլտվությունների կիրառման ընթացքը և արդյունքները: Երկու ձեռնարկություններ՝ կեղտաջրերի մաքրման կայանը և ստվարաթղթի արտադրամասն արդեն իսկ ստացել են համալիր թույլտվություններ և ավարտին հասցրել $LC\<S$ -ների ներդրման գործընթացը²⁶⁴:

Գրականությունում $LC\<S$ -ների կիրառությունը հիշատակվում է հետևյալ փոխաբերություններով՝ «էկոլոգիական հետք» կամ «խողովակի սկիզբ»՝ ընդգծելով այն, որ համապատասխան տեխնոլոգիաների ներդրումը սկզբնական փուլում հնարավորություն է տալիս խուսափել հետագայում լուրջ բացասական ազդեցություններից²⁶⁵:

Ամփոփելով սույն պարագրաֆի շարադրանքը՝ պետք է նշենք, որ էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի ներդրումը պահանջում է ոչ միայն ուղղակիորեն դրա հետ կապված իրավական ինստիտուտների կատարելագործում, այլ նաև մի շարք այլ՝ այսպես կոչված, լծակների վրա հիմնված գործիքների համարժեք կարգավորում: Էկոլոգիական ապահովագրության գործառնական արդյունավետության այս պայմանները սպառիչ չեն. տնտեսության զարգացմանը զուգահեռ դրանք շարունակաբար կհամալրվեն նոր գործիքներով, և օրենսդրի համար կարևոր խնդիր կլինի շարունակաբար հայտնաբերել այդ կապերը և մշակել լիարժեք և ներդաշնակ համալիր լուծումներ:

²⁶⁴ Ավելի մանրամասն տե՛ս **Leonid Korovin**, HELCOM expert for Russia, personal communication, 2002:

²⁶⁵ Տե՛ս **Alice Mah**. Uneasy Partnerships and Contradictions: Corporate Social and Environmental Responsibility. Paper presented to the 3rd Annual Global Studies Association Conference, Brandeis University, April 24th, 2004, Institute of Political Economy, Carleton University, էջ 31:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Էկոլոգիական ապահովագրության՝ որպես բնօգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանության ինստիտուտի և Հայաստանում դրա ներդրման իրավական հարցերի համակողմանի վերլուծությունը, ինչպես նաև առանձին հիմնախնդիրների իրավակագարգավորման ու դրանց նախադրյալների ուսումնասիրությունը, ի լրումն պաշտպանության հանվող դրույթների, թույլ են տալիս կատարելու տեսական ընդհանրացումներով պայմանավորված հետևյալ եզրահանգումները և օրենսդրական փոփոխությունների ու լրացումների առաջարկությունները:

Առաջին հերթին պետք է փաստել, որ ՀՀ-ում Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ներդրումը ենթադրում է ընդգրկուն և համակողմանի ուսումնասիրություններ ոչ միայն իրավագիտության, այլ նաև տնտեսագիտության և հարակից այլ գիտությունների շրջանակներում:

- Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի զարգացման ժամանակագրության ուսումնասիրության արդյունքում ընդհանրացնելով տարբեր երկրներում ձևավորված փորձը և առնձին փուլերին բնորոշ հանտկանիշները՝ արձանագրվել են խնդրո առարկա ինստիտուտի զարգացման հետևյալ օրինաչափությունները.

ա. Անկախ իրավական համակարգից և իրավական ավանդույթներից՝ մեր կողմից դիտարկված բոլոր օրինակներում Էկոլոգիական ապահովագրության զարգացման կարևորագույն նախապայմանը շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի համար պատասխանատվության ռեժիմի խստացումն է և հատուցման կառուցակարգերի կատարելագործումը:

բ. Պատասխանատվության ռեժիմի խստացումը, որպես այդպիսին, կատարվել է ոչ թե գործող իրավակարգավորման շրջանակներում փոփոխությունների, այլ հատուկ իրավական ակտերի ընդունման ճանապարհով: Նման մոտեցումն ապացուցում է, որ շրջակա միջավայրին պատճառված վնասների համարժեք հատուցման ապահովումը միայն քաղաքացիաիրավական կարգավորման շրջանակներում հնարավոր չէ, քանզի

հասարակական հարաբերությունների տվյալ խումբը կարգավորվում է նաև ֆինանսական, վարչական և իրավունքի այլ ճյուղերի նորմերով:

գ. Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի արդյունավետ գործառույթը օրենսդրական կարգավորումից բացի հենվում է նաև նորմատիվամեթոդական բազայի մշակման վրա: Առանձնակի կարևորություն ունի նաև համալիր տեղեկատվական բազաների և վիճակագրության վարումը: Նշված գործոնները նպաստում են, որպեսզի հավաստի տեղեկատվության հիման վրա հնարավորինս որոշակիացվեն շուկայում առկա ապահովագրական ծառայությունների պայմանները և ներդաշնակեցվեն կողմերի շահերը:

դ. Բոլոր համակարգերում արձանագրվում է այն միտումը, որ Էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրությունը կատարվում է ընդհանուր քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ապահովագրությունից առանձին: Սա ևս մի փաստարկ է հոգուտ այն պնդման, որ Էկոլոգիական ապահովագրությունը պատասխանատվության ապահովագրության ինքնուրույն, առանձնահատուկ և բարդ տեսակ է, ինչը պայմանավորում է դրա հատուկ կարգավորման անհրաժեշտությունը:

ե. Իրավական համակարգերի տարբերությունները ընդհանուր օրինաչափությունների շրջանակներում հիմնականում պայմանավորել են օրենսդրության կառուցվածքային առանձնահատկությունները, ինչպես նաև Էկոլոգիական ապահովագրության պարտադիր կամ կամավոր լինելու, հատուցման սխեմաների վերաբերյալ տարբերակված մոտեցումները:

- ՀՀ-ում Էկոլոգիական ապահովագրության ոլորտի հարաբերություններն առանձին իրավական ակտի շրջանակներում համակողմանիորեն կարգավորելու և ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության ոլորտի օրենսդրության հետ համակարգային կապ ձևավորելու նպատակով առաջարկվել է «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքում²⁶⁶ Էկոլոգիական ապահովագրությունն առանձնացնել ընդհանուր պատասխանատվության ապահովագրության դասից՝ օրենսդրական ձևակերպումների առումով հետևելով նույն օրենքի 7-րդ հոդվածի 1-ին մասի տրամաբանությանը, որի 10-

²⁶⁶ Ընդունվել է 09. 04. 2007թ. , ուժի մեջ է մտել 30. 09. 2007թ. , ՀՀՊՏ 2007. 05. 30/27(551) Հոդ. 647:

12-րդ կետերն ընդհանուր պատասխանատվության ապահովագրությունից առանձնացնում են համապատասխանաբար ցամաքային ավտոտրանսպորտային միջոցների, օդանավերի, ջրային փոխադրամիջոցների օգտագործումից բխող պատասխանատվության ապահովագրությունը:

- Ապահովագրական ընկերության գրանցման և լիցենզավորման համար անհրաժեշտ փաստթղթերի ցանկը սահմանված է «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 40-րդ հոդվածում, իսկ ՀՀ Կենտրոնական բանկի խորհրդի 30/1 որոշմամբ սահմանվում են նշված փաստաթղթերի բովանդակությանը ներկայացվող պահանջները: Պայմանավորված իրականացվող ապահովագրության դասով և ենթադասով՝ ընկերության գործարար ծրագիրն արտացոլում է որոշակի բովանդակային առանձնահատկություններ: Գնահատելով գործարար ծրագրի կառուցվածքը էկոլոգիական ապահովագրության բնութագրիչների համատեքստում՝ հանգել ենք այն եզրակացության, որ փաստաթուղթը պետք է լրացվի համապատասխան նոր բաժիններով, որտեղ կարտացոլվեն տեղեկություններ շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում պետական կառավարման լիազորված մարմինների հետ ընկերության համագործակցության բնույթի և ուղղությունների, անհրաժեշտ բնապահպանական միջոցառումների ֆինանսավորման, էկոլոգիական աուդիտի անցկացման և տվյալների գնահատման, ինչպես նաև կադրերի մասնագիտական որակավորման բարձրացման վերաբերյալ:

- Հանրահայտ ճշմարտություն է, որ ապահովագրության ոլորտում առանձին սուբյեկտների ռիսկերը կարող են առավել արդյունավետ կառավարվել ճիշտ դիվերսիֆիկացիայի պայմաններում, ինչը փոքր տնտեսություն ունեցող պետությունների համար առավել իրատեսական է կենսագործել տնտեսական ինտեգրացիոն միավորների շրջանակներում: Հաշվի առնելով Հայաստանի անդամակցությունը Եվրասիական տնտեսական միությանը և նաև այն փաստը, որ դրա անդամ բոլոր պետություններում գործում է էկոլոգիական ապահովագրության այս կամ այն մոդելը՝ առաջարկվել է կազմավորել էկոլոգիական ապահովագրական ծառայությունների համակարգման և ռիսկերի կառավարման եռաստիճան

ինստիտուտացիոնալ համակարգ, որի **առաջին** մակարդակում կլինեն էկոլոգիական ապահովագրական ծառայություններ մատուցող ընկերությունները, **երկրորդում՝** էկոլոգիական ապահովագրության ծառայություններ մատուցող ընկերությունների ազգային միավորումները (կմիավորի առաջիններին) և **երրորդում՝** արդեն Ազգային միավորումների կոնսորցիումը: Ատենախոսության շրջանակներում մշակվել է նաև նշված օղակներից յուրաքանչյուրի գործառույթների համակարգը:

- Հաշվի առնելով էկոլոգիական ապահովագրության առարկա հանդիսացող գործունեության տեսակների վտանգավորությունը, ներառյալ՝ շահագործվող առավել վտանգի աղբյուրները՝ առաջարկվել է շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտը կարգավորող ապագա շրջանակային օրենքում (նախագիծը դեռևս չի շրջանառվել) և դրանից բխող ենթաօրենսդրական ակտերում սահմանել առավել վտանգի աղբյուրով շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի հատուցման կարգը և պայմանները, ինչպես նաև այդ վնասի գնահատման կարգը:

- Քանի որ էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի զարգացումն օրգանապես կապված է բնօգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանության մյուս գործիքների, և հատկապես՝ արտոնությունների համակարգի արդյունավետ գործառնման հետ, անհրաժեշտ է, որ մշակվող օրենսդրական և այլ մոդելները դրանց միջև ձևավորեն այնպիսի համակարգային կապ, որը, հիմնված լինելով տնտեսվարողի կողմից լրացուցիչ բնապահպանական միջոցառումներ ձեռնարկելու վրա, կապահովի փոխադարձ օգուտների հետևյալ սխեման. «պատասխանատու տնտեսվարող» ➔ տնտեսական արտոնություններ ➔ բարելավված ցուցանիշներ ➔ ապահովագրական վճարի նվազում ➔ տնտեսվարողի օգուտներ:

- ՀՀ գործող բնառեսուրսային օրենսդրության համաձայն՝ բնօգագործման յուրաքանչյուր թույլտվության համար տնտեսվարողը պարտավոր է ներկայացնել առանձին հայտ: Այն դեպքերում, երբ այդպիսի թույլտվություն տրամադրվում է պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության ենթակա գործունեության համար, որի դեպքում ապահովագրական պոլիսի առկայությունը թույլտվության տրամադրման նախապայմաններից է, որպես իրատեսական լուծում առաջարկվել է ձևավորել էկոլոգիական ապահովագրական պոլիս ձեռք բերած սուբյեկտների միասնական

տեղեկատվական շտեմարան, որի տվյալները հասանելի կլինեն էկոլոգիական թույլտվություններ տրամադրող մարմիններին:

- Էկոլոգիական ապահովագրության և բնօգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանության կառավարման տեղեկատվական գործիքների հարաբերակցության վերլուծության արդյունքում հանգել ենք այն եզրակացության, որ վերջիններն էականորեն նպաստում են, որպեսզի ապահովագրողը ճիշտ գնահատի տնտեսական գործունեությամբ պայմանավորված ռիսկերը, սահմանի համարժեք սակագներ և ապահովագրավճար, իսկ մյուս կողմից ապահովադրի համար ապահովում են էկոլոգիական ապահովագրության հարաբերությունների թափանցիկությունը՝ ռիսկերի գնահատման, սակագների և ապահովագրավճարի հաշվարկման մասով: Մասնավորապես, իրավիճակը գնահատելով էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի գործառնման տեսանկյունից՝ արձանագրել ենք, որ ի թիվս այլ պայմանների, անհրաժեշտ է ամրագրել տեղեկատվության վերլուծության, ամփոփման, տարբեր աղբյուրներից ստացվող տեղեկությունների համադրելիությունն ապահովելու, մատչելիության և դրա սահմանափակումների վերաբերյալ ելակետային դրույթներ, որոնք կուղղորդեն ճյուղային օրենքներում համապատասխան գործիքների միասնական կարգավորումը և ներդաշնակ գործառումը:

- Հաշվի առնելով շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցությունների և էկոլոգիական վնասների այն առանձնահատկությունը, որոնք հաճախ դրանց և ապահովագրական պատահարի միջև կարող է լինել էական ժամանակային խզում, այդ թվում՝ շրջակա միջավայրի աղտոտմամբ միջնորդավորված մարդկանց կյանքին և առողջությանը վնաս պատճառելու դեպքերը, առաջարկվել է ապահովագրական հատուցում ստանալու պահանջի ներկայացման ժամկետի հաշվարկը սկսել ոչ թե պատահարը տեղի ունենալու, այլ վնասներն ի հայտ գալու պահից, ինչը բխում է էկոլոգիական վնասի բնույթից:

- Սույն ատենախոսության շրջանակներում առաջարկվող էկոլոգիական ապահովագրության իրավակարգավորման արդյունավետությունը գնահատելու և ըստ անհրաժեշտության լրամշակելու համար հիմնավորված ենք համարում սկզբնական շրջանում պիլոտային ծրագրերի իրականացումը, որոնք թույլ կտան վեր հանել

պրակտիկայում առաջացող խնդիրները և մշակել համարժեք իրավական և այլ
լուծումներ:

**«ՊԱՐՏԱԴԻՐ ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ»
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԵՆՔԻ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳ»²⁶⁷**

1. Կարգավորման ենթակա հարաբերությունների բնութագիրը

Օրենքով պետք է կարգավորվեն շրջակա միջավայրի համար վտանգավոր գործունեություն իրականացնող սուբյեկտների քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության պարտադիր ապահովագրության հետ կապված հարաբերությունները:

Օրենքով պետք է սահմանվեն շրջակա միջավայրի համար վտանգավոր գործունեության տեսակները, որոնց իրականացումից բխող քաղաքացիաիրավական պատասխանատվությունը ենթակա է պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության, կարգավորվեն պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագրի պայմանները, ապահովագրավճարների սահմանման մոտեցումները, վնասների գնահատման կարգը, ապահովագրական հատուցում տրամադրելու ընթացակարգը: Բացի այդ, պետք է կարգավորվեն էկոլոգիական ապահովագրություն իրականացնող ապահովագրական ընկերությունների Բյուրոյի (այսուհետ՝ Բյուրո) ստեղծման, գործունեության, կարգավորման և դրա նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու հետ կապված հարաբերությունները, ինչպես նաև Երաշխավորման ֆոնդի, Տեղեկատվական համակարգի, էկոլոգիական աուդիտի համակարգի ստեղծման և գործառնման կարգը և դրանց հետ կապված այլ հարաբերություններ:

2. Նպատակները

Օրենքի նպատակներն են՝

- 1) շրջակա միջավայրի համար վտանգավոր գործունեության հետևանքով պատճառված էկոլոգիական, անձնական և գույքային վնասների հատուցման երաշխավորումը.
- 2) ապահովագրական հատուցումների վճարման ընթացակարգերի արդյունավետության երաշխավորումը.
- 3) Հայաստանի Հանրապետությունում պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի ներդրումը և դրա գործառնման ապահովումը,

²⁶⁷ Հայեցակարգը մշակված է՝ հիմք ընդունելով «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 27-րդ հոդվածի 2-րդ մասի պահանջը:

էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագրերից բխող հարաբերությունների կարգավորումը.

4) էկոլոգիական ապահովագրության ոլորտում գործունեություն իրականացնող կազմակերպությունների և վերահսկողություն իրականացնող մարմինների իրավասությունների սահմանումը.

5) շրջակա միջավայրի համար վտանգավոր գործունեություն իրականացնող անձանց կողմից իրականացվող կանխարգելիչ միջոցառումների արդյունավետության բարձրացումը:

3. Հիմնական դրույթներ

1. ՀՀ-ում էկոլոգիական ապահովագրություն իրականացնելու իրավունք պետք է վերապահվի ՀՀ կենտրոնական բանկից համապատասխան լիցենզիա ստացած ապահովագրական ընկերություններին:
2. Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագրով պարտադիր ապահովագրման ենթակա է վտանգավոր գործունեությամբ պայմանավորված շրջակա միջավայրի վթարային կամ աստիճանական աղտոտման հետևանքով շրջակա միջավայրին, մարդկանց կյանքին և առողջությանը, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց գույքին պատճառված վնասներից բխող քաղաքացիաիրավական պատասխանատվությունը:
«Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքի իմաստով պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագիր պետք է կնքեն «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության ենթակա «Ա» կատեգորիայի գործունեություն իրականացնող անձինք: Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագիրը պետք է կնքվի ոչ պակաս, քան մեկ տարի ժամկետով:
3. Էկոլոգիական ապահովագրության ոլորտում կիրառվող ապահովագրավճարները պետք է լինեն *հիմնավորված, ոչ խտրական* և իրենց հաշվարկման հիմքում ներառեն ապահովագրական ընկերության կողմից էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագրում նշված ապահովագրական գումարի ապահովման համար անհրաժեշտ *իրադեսական ծախսերի և ողջամիտ շահույթի հաշվարկը*, ինչպես նաև համապատասխան *գործակիցներ*, որոնք օրենքով սահմանված դեպքերում կխրախուսեն շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում պատասխանատու գործունեություն իրականացնող տնտեսվարողիներին: Խտրականության արգելքին վերաբերող պայմանը չի կարող սահմանափակել ապահովագրական ընկերության իրավունքը սահմանելու տարբերակված ապահովագրավճարներ՝ հիմնվելով

ապահովագրիչների և (կամ) վերջիններիս կողմից իրականացվող տնտեսական գործունեության ռիսկայնության վրա:

4. Էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագրով նախատեսված ապահովագրական գումարը պետք է սահմանվի յուրաքանչյուր վտանգավոր գործունեության հետ կապված մեկ ապահովագրական պատահարի համար և չպետք է պակաս լինի. 1) էկոլոգիական վնասների համար՝ վտանգավոր գործունեության տվյալ տեսակի ցուցանիշներին համապատասխան հաշվարկված ապահովագրավճարի սահմանված մեթոդաբանությամբ որոշված գործակցի կիրառմամբ ստացված մեծությունից, 2) անձնական վնասների դեպքում՝ ֆիքսված գումարից՝ ըստ յուրաքանչյուր տուժողի, 3) գույքին պատճառված վնասների համար՝ ֆիքսված գումարից՝ ըստ յուրաքանչյուր պատահարի:

Շրջակա միջավայրին և տուժող(ներ)ին պատճառված փաստացի վնասները հատուցելու համար ապահովագրական հատուցումն անբավարար լինելու դեպքում ապահովագրական հատուցման և վնասի փաստացի չափի միջև եղած տարբերությունը հատուցում է վնաս պատճառողը՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 1066-րդ հոդվածի համաձայն:

Եթե հատուցման ենթակա անձնական վնասներ են կրել մեկից ավելի անձինք, և այդ վնասների ընդհանուր գումարը գերազանցում է ըստ յուրաքանչյուր ապահովագրական պատահարի սահմանված ապահովագրական գումարը, ապա նրանցից յուրաքանչյուրին ապահովագրական հատուցումները վճարվում են վնասների ընդհանուր գումարում նրանց պատճառված անձնական վնասների չափերին համամասնորեն՝ ըստ յուրաքանչյուր ապահովագրական պատահարի սահմանված ապահովագրական գումարի սահմաններում: Յուրաքանչյուր տուժողին վճարման ենթակա գումարը չի կարող գերազանցել ըստ յուրաքանչյուր տուժողի սահմանված ապահովագրական գումարը: Այն դեպքում, երբ տուժողներից մեկի (մի քանիսի) համար համամասնորեն հաշվարկված գումարը (գումարներից յուրաքանչյուրը) գերազանցում է ըստ յուրաքանչյուր տուժողի սահմանված ապահովագրական գումարը, ապա գերազանցող մասով (մասերով) հատուցվում են մյուս տուժողներին պատճառված վնասները այդ վնասներին համամասնորեն՝ ըստ յուրաքանչյուր տուժողի սահմանված ապահովագրական գումարի սահմաններում: Այս դրույթները չեն տարածվում տուժողի մահվան դեպքում վնասների հատուցման իրավունք ունեցող անձանց վրա:

Եթե հատուցման ենթակա գույքային վնասներ են կրել մեկից ավելի անձինք, և այդ վնասների ընդհանուր գումարը գերազանցում է ըստ յուրաքանչյուր ապահովագրական պատահարի սահմանված ապահովագրական գումարը, ապա այդ անձանցից յուրաքանչյուրին ապահովագրական

հատուցումները վճարվում են վնասների ընդհանուր գումարում նրանց գույքին պատճառված վնասների չափերին համամասնորեն՝ ըստ յուրաքանչյուր ապահովագրական պատահարի սահմանված ապահովագրական գումարի սահմաններում: Փաստացի կրած այն վնասները, որոնք հատուցման ենթակա չեն էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագրով, հատուցում է վնաս պատճառողը՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված դեպքերում և կարգով: Ապահովագրական գումարը էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագրի գործողության ընթացքում ենթակա չէ նվազեցման՝ անկախ այդ ընթացքում ապահովագրական պատահարների դիմաց վճարված ապահովագրական հատուցումներից:

5. Շրջակա միջավային պատճառված վնասների հետ կապված ծախսեր պետք է համարել ըստ յուրաքանչյուր բնական ռեսուրսի կամ բնական օբյեկտի հնարավորության դեպքում դրանց՝ ապահովագրական պատահարին նախորդած վիճակի վերականգնման կամ վերարտադրության հետ կապված ծախսերը, վերականգնվող ռեսուրսների արժեքի հատուցման հետ կապված ծախսերը, առանձին ռեսուրսների արդյունաբերական արժեքի նվազումը հատուցելուն ուղղված ծախսերը և կորցրած օգուտները: Շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի չափը պետք է գնահատվի ապահովագրական ընկերության և լիազոր մարմնի կողմից համապատասխան մեթոդաբանությամբ կատարված ուսումնասիրության հիման վրա: Շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի հատուցման համար ապահովագրական գումարը բավարար չլինելու դեպքում վնաս պատճառած անձը պարտավոր է ապահովագրական գումարի չբավարարող մասով այդ վնասները հատուցել սեփական միջոցների հաշվին:
6. Էկոլոգիական ապահովագրության շրջանակներում անձնական վնասներ պետք է համարել տուժողի առողջությանը պատճառված վնասները, դրանց հետևանքով կորցրած աշխատավարձը (եկամուտները), տուժողի մահը: Այդ վնասներից հատուցման ենթակա են տուժողին առաջին բժշկական օգնություն ցույց տալու, բժշկական կամ վերականգնողական հաստատություններ տեղափոխելու, բժշկական կամ վերականգնողական հաստատությունում պահելու, ախտորոշման, բուժման և առողջության վերականգնման, բժշկի ցուցումով բուժման շարունակականության ապահովմանն ուղղված միջոցառումների, դեղեր ձեռք բերելու, պրոթեզավորման, անվասայլակի, տեխնիկական և այլ միջոցների ձեռքբերման հետ կապված ծախսերը: Տուժողի կորցրած աշխատավարձը (եկամուտները) պետք է հատուցվեն անաշխատունակության ողջ ժամանակահատվածի ընթացքում: Տուժողի մահվան դեպքում հատուցման ենթակա են հուղարկավորության հետ կապված ծախսերը:

7. Տուժողի գույքին պատճառված վնասներ պետք է համարել սեփականության իրավունքով նրան պատկանող նյութական արժեքների վնասվածքը, ոչնչացումը կամ կորուստը, որոնք պետք է հատուցվեն ապահովագրական գումարի սահմաններում:
8. Ապահովագրական հատուցում տրամադրելու մասին ապահովագրական ընկերությունը պետք է ընդունի համապատասխան որոշում ծախսերը հիմնավորող փաստաթղթերի և այլ ապացույցների հիման վրա: Ապահովագրական հատուցման չափը պետք է որոշվի համապատասխան փորձաքննությունների (ուսումնասիրությունների) արդյունքում:
9. Ապահովագրական ընկերությունը ապահովագրական հատուցումը պետք է վճարի ապահովագրական հատուցումը վճարելու մասին որոշումն ընդունելուց հետո հնարավորինս սեղմ ժամկետում, իսկ ապահովագրական հատուցումը պարբերական վճարումների ձևով իրականացվելու դեպքում՝ սահմանված ժամանակացույցին համապատասխան:
10. Հայաստանի Հանրապետության Կենտրոնական բանկը պետք է հիմնադրի էկոլոգիական ապահովագրություն իրականացնող ընկերությունների բյուրո, որը կունենա իրավաբանական անձանց միության կարգավիճակ, և որին կանդամակցեն Կենտրոնական բանկը, պարտադիր և կամավոր էկոլոգիական ապահովագրություն իրականացնելու լիցենզիա ունեցող ապահովագրական ընկերությունները: Բյուրոյի գործունեության նպատակը պետք է լինի տուժած անձանց շահերի պաշտպանությունն է և պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի կայունության և զարգացման ապահովումը: Բյուրոն պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության ոլորտում նպաստում է իր անդամ ապահովագրական ընկերությունների գործունեության արդյունավետությանը, կարգավորում ու վերահսկում է նրանց գործունեությունը, իր անդամ ապահովագրական ընկերությունների համար մշակում է մասնագիտական վարքագծի կանոններ:

Բյուրոյի կառավարման մարմինները կլինեն՝ 1) Բյուրոյի անդամների ընդհանուր ժողովը, որը որպես բարձրագույն մարմին պետք է իրականացնի Բյուրոյի ղեկավարումը տարեկան կամ արտահերթ ժողովներ գումարելու և համապատասխան որոշումներ ընդունելու միջոցով, 2) Բյուրոյի խորհուրդը, որը պետք է իրականացնի Բյուրոյի ընդհանուր ղեկավարումը: Խորհրդի անդամները պետք է ներկայացնեն ապահովագրական ընկերությունները, ՀՀ կենտրոնական բանկը, բնապահպանության ոլորտի ՀՀ պետական լիազոր մարմինը, առողջապահության ոլորտի ՀՀ լիազոր մարմինը, բնապահպանական հասարակական կազմակերպություններ: 3) Բյուրոյի գործադիր տնօրենը պետք է իրականացնի Բյուրոյի գործունեության ընթացիկ ղեկավարումը:

11. Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի կայունությունն ապահովելու նպատակով Բյուրոն պետք է ձևավորի երաշխավորման ֆոնդ, որտեղ կմիավորվեն սահմանված կարգով Բյուրոյի անդամների վճարները, օրենքով սահմանված կամ օրենքով չարգելված այլ ձևերով ներդրված միջոցները, ինչպես նաև այն ակտիվները, որոնցում ներդրվել են դրանք, և դրանց կառավարման արդյունքում ստացված եկամուտները: Բյուրոն պետք է կառավարի Երաշխավորման ֆոնդը: Երաշխավորման ֆոնդի միջոցների հաշվին տուժած անձանց պատճառված վնասները պետք է հատուցվեն, եթե 1) վտանգավոր գործունեությունը դադարեցվել է, իսկ ապահովագրական պատահարը կապված է տվյալ գործունեությամբ պայմանավորված տարբեր գործոնների հետևանքով շրջակա միջավայրի աստիճանական աղտոտման հետ, 2) վնաս պատճառած վտանգավոր գործունեության վերաբերյալ պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագիր կնքած ապահովագրական ընկերությունը ճանաչվել է անվճարունակ (սնանկ), և եթե նա պարտավոր էր հատուցել այդ վնասները:
12. Բյուրոյի կազմում պետք է ստեղծվի Տեղեկատվական համակարգ, որը պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի բնականոն գործունեությունը երաշխավորելու համար կապահովի անհրաժեշտ տեղեկատվության հավաքագրումը և դրա մատչելիությունը Տեղեկատվական համակարգից օգտվողների համար: Տեղեկատվական համակարգը պետք է տեղեկություններ հավաքագրի պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագրեր կնքած անձանց և նրանց կողմից իրականացվող վտանգավոր գործունեության վերաբերյալ, ինչպես նաև օրենքով և իրավական այլ ակտերով սահմանված այլ տեղեկություններ: Տեղեկատվական համակարգից օգտվելու իրավունք պետք է ունենան Բյուրոն, Կենտրոնական բանկը, բնապահպանության ոլորտի պետական լիազոր մարմինը, առողջապահության ոլորտի լիազոր մարմինը, ապահովագրական և վերաապահովագրական ընկերությունները՝ իրենց առնչվող տվյալների մասով: Տեղեկատվական համակարգը ձևավորվում է էկոլոգիական ապահովագրություն իրականացնելու իրավունք ունեցող ապահովագրական ընկերությունների, նրանց ռիսկերը վերաապահովագրած վերաապահովագրական ընկերությունների, բնապահպանության ոլորտի պետական լիազոր մարմնի, էկոլոգիական աուդիտ իրականացնող կազմակերպությունների և այլ անձանց ներկայացրած տվյալների հիման վրա:

4. Օրենքի կիրառման ակնկալվող արդյունքներ

«Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքի կիրառման արդյունքում նախատեսվում է, որ իրական երաշխիքների կծնավորվեն ընկերությունների վտանգավոր գործունեությամբ պայմանավորված շրջակա միջավայրին, մարդկանց կյանքին և առողջությանը, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց գույքին պատճառված վնասների համարժեք հատուցման համար: Ապահովագրավճարների սահմանման հիմքում դրված սկզբունքները կխթանեն վտանգավոր գործունեություն իրականացնող ընկերություններին միջոցներ ձեռնարկել ապահովելու համար գործունեության էկոլոգիական անվտանգությունը: Իրականացվող գործունեության էկոլոգիական ցուցանիշների բարելավումը և համապատասխան կանխարգելիչ միջոցառումների իրականացումը ժամանակի ընթացքում կբարձրացնեն նաև հանրային վստահությունը վերջիններիս նկատմամբ:

Օրենքի ընդունումը և գործառումը տեսանելի ապագայում կնպաստեն դրա կիրառմանն առնչվող էկոլոգիական և հարակից օրենսդրության հստակեցմանը:

5. Օրենքի նախնական կառուցվածքը

Գլուխ 1. Ընդհանուր դրույթներ

Օրենքի կարգավորման առարկան

Օրենքի հիմնական խնդիրները

Էկոլոգիական ապահովագրության հարաբերությունները կարգավորող իրավական ակտերը

Օրենքում օգտագործվող հիմնական հասկացությունները

Էկոլոգիական ապահովագրություն իրականացնելու իրավունքը

Գլուխ 2. Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագիրը

Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագիրը

Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագրի ուժի մեջ մտնելը և դադարելը

Ապահովագրավճարները

Ապահովագրական գումարը և հատուցումը

Ապահովագրական ընկերության պարտականությունները

Գլուխ 3. Ապահովագրական հատուցման ենթակա վնասները, վնասի գնահատումը և ապահովագրական հատուցման ընթացակարգը

Ապահովագրման ենթակա պատասխանատվությունը

Շրջակա միջավայրին պատճառված վնասների հետ կապված ծախսերը
 Անձնական վնասների հետ կապված ծախսերը
 Գույքին պատճառված վնասների հետ կապված ծախսերը
 Ապահովագրական պատահարի մասին հայտնելը
 Ապահովագրական հատուցում ստանալու համար դիմելու ընթացակարգը
 Վնասի չափի որոշումը
 Ապահովագրական հատուցում վճարելու մասին որոշումը
 Ապահովագրական հատուցում վճարելու ընթացակարգը
 Ապահովագրական ընկերության կողմից ապահովագրական հատուցում
 ստանալու մասին դիմումի մերժումը
 Պարտադիր ապահովագրման պահանջից բացառությունները
 Ապահովագրական հատուցում ստանալու իրավունքից չօգտվող անձինք
 Ապահովագրական ընկերության հետադարձ պահանջի իրավունքը

Գլուխ 4. Բյուրոյի կարգավիճակը, հիմնադրումը կարգավորումն ու վերահսկողությունը

Բյուրոյի կարգավիճակը
 Բյուրոյի հիմնադրումը, գրանցումը, անդամությունը և անդամության դադարումը
 Բյուրոյի գործունեության կարգավորումը և վերահսկողությունը
 Բյուրոյի ընդհանուր գործառույթները
 Բյուրոյի կառավարման մարմինները
 Բյուրոյի անդամների ընդհանուր ժողովը
 Բյուրոյի խորհուրդը
 Բյուրոյի գործադիր տնօրենը
 Բյուրոյի կառավարման մարմինների գործունեության կասեցումը
 Բյուրոյի աուդիտը
 Բյուրոյի կանոնները

Գլուխ 5. Երաշխավորման ֆոնդ

Երաշխավորման ֆոնդը
 Երաշխավորման ֆոնդ կատարվող վճարները
 Երաշխավորման ֆոնդի միջոցների հաշվին հատուցումների վճարումը
 Երաշխավորման ֆոնդի միջոցների կառավարումը

Գլուխ 6. Տեղեկատվական համակարգ

Տեղեկատվական համակարգը
 Էկոլոգիական աուդիտ

Տեղեկությունների փոխանակումը

Գլուխ 7. Պատասխանատվությունը սույն օրենքի պահանջների խախտման համար

Պատասխանատվությունը սույն օրենքի պահանջների խախտման համար

Գլուխ 8. Անցումային դրույթներ

Անցումային դրույթներ

**ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐԻ, ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ
ՊՐԱԿՏԻԿԱՅԻ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ՑԱՆԿ**

ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐ

Հայաստանի Հանրապետության նորմատիվ իրավական ակտեր

Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքեր և օրենքներ

1. ՀՀ Սահմանադրության փոփոխություններ (06.12.2015թ.), ՀՀՊՏ 2015. 12. 21/Հատուկ թողարկում Հոդ. 1118:
2. ՀՀ անտառային օրենսգիրք (24.10.2005թ.), ՀՀՊՏ 2005. 12. 07/75(447) Հոդ. 1432:
3. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք (05.05.1998թ.), ՀՀՊՏ 1998. 08. 10/17(50):
4. «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենք (09.04.2007թ.), ՀՀՊՏ 2007. 05. 30/27(551) Հոդ. 647:
5. «Ավտոտրանսպորտային միջոցների օգտագործումից բխող պատասխանատվության պարտադիր ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենք (18.05.2010թ.), ՀՀՊՏ 2010.06.16/26(760) Հոդ. 644:
6. «Բնապահպանական իրավախախտումների հետևանքով կենդանական և բուսական աշխարհին պատճառված վնասի հատուցման սակագների մասին» ՀՀ օրենք (03.05.2005թ.), ՀՀՊՏ 2005.06.08/35(407) Հոդ. 625:
7. «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենք (11.04.2005թ.), ՀՀՊՏ 2005.05.18/28(400) Հոդ. 548:
8. «Բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների մասին» ՀՀ օրենք (28.12.1998թ.), ՀՀՊՏ 1998.12.31/33(66):
9. «Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին» ՀՀ օրենք (27.11.2006թ.), ՀՀՊՏ 2006.12.25/66(521) Հոդ. 1363:
10. «Թափոնների մասին» ՀՀ օրենք (24.11.2004թ.), ՀՀՊՏ 2004.12.28/72(371) Հոդ. 1480:
11. «Լիցենզավորման մասին» ՀՀ օրենք (30.05.2001թ.), ՀՀՊՏ 2001.08.08/26(158) Հոդ. 581:

12. «Հայաստանի Հանրապետության 2016-2018 թվականների պետական վիճակագրական աշխատանքների եռամյա ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ օրենք (15.12.2015թ.), ՀՀՊՏ 2015. 12. 30/91(1180):
13. «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենք (17.05.2000թ.), ՀՀՊՏ 2000. 06. 23/14(112):
14. «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենք (21.06.2014թ.), ՀՀՊՏ 2014.07.30/41(1054) Հոդ. 636:
15. «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենք (20.11.1995թ.), ՀՀԱԺՏ 1995/9:
16. «Տեխնիկական անվտանգության պետական կարգավորման մասին» ՀՀ օրենք (24.10.2005թ.), ՀՀՊՏ 2005.11.30/74(446) Հոդ. 1400:

Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշումներ

17. «Անտառային պետական կադաստրի վարման և անտառների պետական հաշվառման ու տվյալների տրամադրման կարգը սահմանելու մասին» ՀՀ Կառավարության որոշում (07.02.2008թ.), ՀՀՊՏ 2008.04.02/21(611) Հոդ. 288:
18. «Անտառների պետական մոնիթորինգի իրականացման կարգը սահմանելու մասին» ՀՀ Կառավարության որոշում (25.01.2007թ.), ՀՀՊՏ 2007.03.14/15(539) Հոդ. 334:
19. «Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանության նախարարության աշխատակազմի բնապահպանական պետական տեսչության կողմից ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների մեթոդաբանությունը և ռիսկայնությունը որոշող չափանիշների ընդհանուր նկարագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ Կառավարության որոշում (22.11.2012թ.), ՀՀՊՏ 2012.12.21/62(936) Հոդ. 1352:
20. «Հիմնադրությամբ փաստաթղթի և նախատեսվող գործունեության շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության իրականացման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ Կառավարության որոշում (09.04.2015թ.), ՀՀՊՏ 2015.04.29/25(1114) Հոդ. 324:

21. «ՀՀ տարածքում շահագործվող ավտոտրանսպորտային միջոցների էկոլոգիական անվտանգության տեխնիկական կանոնակարգը հաստատելու մասին» ՀՀ Կառավարության որոշում (22.06.2006թ.), ՀՀՊՏ 2006.08.02/41(496) Հոդ. 890:
22. «Մթնոլորտի վրա տնտեսական գործունեության հետևանքով առաջացած ազդեցության գնահատման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ Կառավարության որոշում (25.01.2005թ.), ՀՀՊՏ 2005.02.23/14(386) Հոդ. 236:
23. «Բնապահպանության ոլորտի նորարարական ֆինանսատնտեսական մեխանիզմների ստեղծման հայեցակարգին հավանության տալու մասին» ՀՀ Կառավարության արձանագրային որոշում (25.04.2013թ.), չի հրապարակվել:
24. «Շրջակա միջավայրի պահպանության գործողությունների ազգային ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ Կառավարության արձանագրային որոշում (14.08.2008թ.), չի հրապարակվել:

Հայաստանի Հանրապետության այլ իրավական ակտեր

25. «Ապահովագրության ոլորտում լիցենզավորման, գրանցման, համաձայնության, թույլտվության տրամադրման, մասնագիտական համապատասխանության ստուգման և որակավորման կարգը» կանոնակարգ 3/01-ը հաստատելու մասին» ՀՀ կենտրոնական բանկի խորհրդի որոշում (30.10.2007թ.), ՀՀԳՏ 2007.12.27/33(273) Հոդ. 429:

Միջազգային իրավական ակտեր

26. «Արդյունաբերական վթարների անդրսահմանային ազդեցության մասին» կոնվենցիա (1992թ., Հելսինկի):
27. «Կլիմայի փոփոխության մասին» ՄԱԿ-ի շրջանակային կոնվենցիային կից Կիոտոյի արձանագրություն (1997թ, Կիոտո):
28. «Մարդուն շրջապատող միջավայրի մասին» ՄԱԿ-ի հռչակագիր (1972թ., Ստոկհոլմ):
29. «Մեծ հեռավորությունների վրա օդի անդրսահմանային աղտոտման մասին» կոնվենցիա (1979թ., Ժնև):

30. «Միջուկային էներգետիկայի ոլորտում երրորդ անձանց պատասխանատվության մասին» կոնվենցիա (1960թ., Փարիզ):
31. «Միջուկային վնասի համար քաղաքացիական պատասխանատվության մասին» (1963թ., Վիեննա):
32. «Նավթամթերքով աղտոտման հետևանքով պատճառված վնասի համար քաղաքացիական պատասխանատվության մասին» կոնվենցիա (1969թ., Բրյուսել):
33. «Շրջակա միջավայրի համար վտանգավոր գործունեության հետևանքով պատճառված վնասի համար քաղաքացիական պատասխանատվության մասին» կոնվենցիա (1993թ., Լուզան):
34. «Շրջակա միջավայրի վերաբերյալ տեղեկատվության մատչելիության, որոշումների ընդունման գործընթացին հասարակության մասնակցության և արդարադատության մատչելիության մասին» ՄԱԿ-ի ԵՏՀ կոնվենցիա (1998թ., Օրիուս):
35. «Վտանգավոր թափոնների անդրսահմանային փոխադրման և տեղադրման հետևանքով առաջացած էկոլոգիական վնասի հատուցման և պատասխանատվության մասին» արձանագրություն (1999թ., Բազել):
36. «Օզոնային շերտը քայքայող նյութերի մասին» արձանագրություն (1987 թ., Մոնրեալ):

ԵՄ դիրեկտիվներ

37. «Արդյունաբերական գործունեության վտանգավոր գործոնների մասին» ԵՄ դիրեկտիվ (SEVESO I), (24.06.1982թ.), Official Journal L 230, 5.8.1982, P. 1-18:
38. «Եվրոպական Միության հիմնադրման մասին» համաձայնագիր (1992թ., Մաաստրիխտ), Official Journal C 321 E/3:
39. «Աղտոտման համալիր կանխարգելման և հսկման կարգավորման մասին» ԵՄ դիրեկտիվ (10.10.1996թ.), Official Journal L 257, p. 26-40:
40. «Հիմնական վտանգավոր արդյունաբերական գործոնների, այդ թվում՝ վտանգավոր նյութերի կառավարման մասին» ԵՄ դիրեկտիվ (SEVESO II), (09.12.1996թ.), Official Journal L 10, 14.1.1997, P. 13-33:

41. «Էկոլոգիական վնասի կանխարգելման և հատուցման առնչությամբ պատասխանատվության մասին» ԵՄ դիրեկտիվ (30.04.2004թ.), Official Journal L 143, 30/04/2004, P. 0056 – 0075:

ԱՊՀ մոդելային օրենքներ

42. «Էկոլոգիական անվտանգության մասին» ԱՊՀ մոդելային օրենք (15.11.2003թ.), N22-18:

43. «Էկոլոգիական ապահովագրության մասին» ԱՊՀ մոդելային օրենք (15.11.2003թ.), N22-19:

Այլ պետությունների նորմատիվ իրավական ակտեր

44. «Շրջակա բնական միջավայրի պահպանության մասին» ՌԽՍՀ օրենք (19.12.1991թ.) (փոփ. 10.07.2001թ. ՌԴ օրենքով), N93- Փ3:

45. «Շրջակա բնական միջավայրի պահպանության մասին» ՌԴ օրենք (10.01.2002թ.), N 7-Փ3:

46. «Ռուսաստանի Դաշնության Էկոլոգիական դոկտրինան հաստատելու մասին» ՌԴ Կառավարության կարգադրություն (31.08.2002թ.), N1225-ր:

47. «Վտանգավոր արտադրական օբյեկտների արդյունաբերական անվտանգության մասին» ՌԴ օրենք (21.07.1997թ.), N 116-Փ3:

48. «Վտանգավոր օբյեկտ տնօրինողի՝ վտանգավոր օբյեկտում վթարի հետևանքով վնաս պատճառելու համար քաղաքացիական պատասխանատվության պարտադիր ապահովագրության մասին» ՌԴ օրենք (27.07.2010թ.), N 225-Փ3:

49. «Ազգային Էկոլոգիական քաղաքականության մասին» ԱՄՆ ակտ (NEPA) (1969թ.), P.L. 96-510, 83 Stat. 852:

50. «Մաքուր ջրի մասին» ԱՄՆ ակտ (1972թ.), P.L. 92-500, 86 Stat. 816:

51. «Մաքուր օդի մասին» ԱՄՆ ակտ (1963թ.), P.L. 88-206, 77 Stat. 392:

52. «Շրջակա միջավայրի պահպանության, վնասների հատուցման և պատասխանատվության համալիր միջոցների մասին» ԱՄՆ ակտ (Superfund) (1980թ.), P.L. 91-190, 94 Stat. 2767:

Ապահովագրական ընկերությունների իրավական ակտեր

53. Правила страхования ответственности за вред, причиненный загрязнением окружающей среде. ОАО «АльфаСтрахование», 10.09.2005.

54. Правила экологического страхования. Приложение к приказу Генерального директора ОАО СК «Альянс», 02.12.2013 N355.

ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ ԵՎ ԱՅԼ ՏԵՍԱԿԱՆ

ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

55. Բարսեղյան Տ.Կ., Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք. Առաջին մաս, 4-րդ հրատ. , Եր.: «Տիգրան Մեծ», 2014, 560 էջ [146]:

56. Բեքմեզյան Գ.Հ., Անձի կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցումը: Երևանի պետ. համալս. - Եր.: Երևանի համալս. հրատ. , 2004, 176 էջ [228, 238]:

57. Հայաստանի Հանրապետության անտառային օրենսդրության ուղեցույց, Ա.Բ. Իսկոյանի խմբ., Եր., «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2012, 352 էջ [156]:

58. Իսկոյան Ա.Բ., Հայաստանի Հանրապետության էկոլոգիական օրենսդրությունը: Եր., «Արեգ» հրատ. , 1994, 39 էջ [137]:

59. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ: Խմբ. Գ.Ղազինյան, Ա.Վաղարշյան: - Եր.: «Իրավունք», 2010, 1086 էջ [78]:

60. Հախվերդյան Հ. Ս., էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ներդրման իրավական խնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում // Դատական իշխանություն, 2010, 6(131), էջեր 40-53 [145]:

61. Հախվերդյան Հ.Ս., Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության համակարգ ՀՀ-ում. իրավական կարգավորման որոշ հարցեր // ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ասպիրանտների և հայցորդների 2013թ. նստաշրջանի նյութերի ժողովածու, Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2014, էջեր 111-123 [201]:

62. Մովսիսյան Գ. Ս., Հայաստանի Հանրապետությունում բնական ռեսուրսների պետական կառավարման տեղեկատվական ապահովման իրավական հիմքերը // «Պետություն և իրավունք» N4(54), 2011, էջեր 13-19 [130]:
63. Абалкина И.Л. Страхование экологических рисков (из практики США). – М.: ИНФРА-М, 1998, 88 էջ [34, 84, 107]:
64. Абашин Э., Возмещение вреда. –М.: «Белые альвы», 2000, 48 էջ [237]:
65. Абрамов В.Ю. Страхование: теория и практика. – М.: "Волтерс Клувер", 2007, 512 էջ [191]:
66. Абрамов В.Ю. Страхование право. – М.: Анкил, 2004, 184 էջ [73]:
67. Экологическое страхование в России (официальные документы, научные разработки, экспериментальные оценки). Под ред. А.А. Аверченкова, В.Л.Грошева, Г.А. Моткина. – М.: Институт проблем рынка РАН, 1995, 226 էջ [188]:
68. Адамчук Н.Г. Мировой страховой рынок на пути к глобализации. – М.: МГИМО (РОССПЭН), 2004, 591 էջ [28]:
69. Экологический энциклопедический словарь. Под ред. В.А. Алексеенко. – М.: Изд.-во «Ноосфера», 1999, 930 էջ [157]:
70. Соотношение права иностранных инвестиций и экологического права // сборник статей. Под ред. А.Алиева, С.Крупко, А. Трунка. – М.: Норма, 2012, 272 էջ [242]:
71. Амбарцумян В.В., Методологические вопросы риск-анализа и управление риском в экологической безопасности // Экотоксикологическая оценка риска загрязнения окружающей среды Кавказа: Материалы междунар. науч. семинара / НАН РА. Под ред. О.Джугарян. Ереван, Ноян Тапан, 2002, 184 էջ [88]:
72. Барбашин И.В. Проблемы законодательного обеспечения развития экологического страхования в России. Электронный курс // www.aekos.ru 26.05.2011թ. դրությամբ [26]:
73. Бирюков В.Л., Перцев С.Ф., Гаенко В.П. Правовое становление экологического страхования в Российской Федерации // Экономика природопользования. N 1. – М.: 2002, էջեր 119-128 [193]:

- 74. Бринчук М.М.** О понятийном аппарате экологического права // Государство и право. 1998, N9, № 20-28 [151]:
- 75. Бринчук М.М.** Экологическое право. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп.-М.: "Юристъ", 2005, 670 с [81]:
- 76. Брославский Л.И.** Экологическое право и институты гражданского права // Евразийская интеграция: правовой и образовательный аспекты: Материалы междунар. науч.-практ. конф. (Новосибирск, 3-5 декабря 2014) и II Школы интерэкоправа (Новосибирск, 4-5 декабря 2014) // Под ред. **В.С. Курчеева, В.А. Прошина, Е.А. Высторобеца и др.** Новосиб. гос. ун-т. – Новосибирск: РИЦ НГУ, 2015, № 138-139 [162]:
- 77. Буркхард Брайг.** Гражданско-правовые способы защиты интересов частных лиц от вредного воздействия промышленных объектов, лицензированных государством (на примере Германии и России) // Соотношение права иностранных инвестиций и экологического права: Сборник статей. – М.: Норма, 2012, № 165-181 [165]:
- 78. Диксон Д., Скура Л., Карпентер Р., Шерман П.** Экономический анализ воздействия на окружающую среду / Перевод с англ. А.Н. Сальникова, С.С. Шальпиной. – М.: «Вита-Пресс», 2000, 272 с [221]:
- 79. Донцов С.Е., Глянцев В.В.,** Возмещение вреда по советскому законодательству. – М., 1990, 272 с [239]:
- 80. Дубовик О.Л.** Экологическое право в вопросах и ответах: учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Проспект, 2006, 312 с [166]:
- 81. Ерофеев Б.В.** Экологическое право: Учебник. 3-е изд., доп. – М.: "Форум: ИНФРА-М", 2006, 287 с [76, 81]:
- 82. Ефимов С.Л.** Экономика и страхование. Энциклопедический словарь. – М.: Церих-ПЭЛ, 1996, 528 с [100]:
- 83. Жариков Ю.Г.** О применении юридической ответственности за экологические правонарушения // Журнал российского права. 2010, N 7(163), № 37-45 [163]:
- 84. Журавлев Ю.М., Секерж И.Г.** Страхование и перестрахование (теория и практика). –М.: 1993. «Анкил», 112 с [19, 187]:

- 85. Загорулько А.И.,** Обязательства по возмещению вреда. Харьков, 1996, 112 էջ [236]:
- 86. Искоян А.Б.,** Доступ к экологической информации как основа обеспечения эффективного участия общественности в принятии экологически значимых решений // Евразийская интеграция: правовой и образовательный аспекты: Материалы междунар. науч.-практ. конф. (Новосибирск, 3-5 декабря 2014) и II Школы интерэкоправа (Новосибирск, 4-5 декабря 2014) // Под ред. **В.С. Курчеева, В.А. Прошина, Е.А. Высторобеца и др.** Новосиб. гос. ун-т. – Новосибирск: РИЦ НГУ, 2015, էջեր 187-188 [195]:
- 87. Искоян А.Б.** Организационно-правовое обеспечение охраны окружающей среды в Республике Армения: теория, практика, проблемы // Международный сборник научных трудов аграрных и юридических высших учебных заведений России, Украины, Белоруссии, Казахстана, других стран СНГ и государств Евросоюза: «Состояние, проблемы, пути совершенствования». Том 2. Под ред. **Г.Е. Быстрова.** Изд-во ООО «Торжокская Типография», 2009, էջեր 204-211 [114]:
- 88. Искоян А.Б.** Основы развития национальной экологической политики как одно из важных условий совершенствования экологического законодательства // ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսորադասախոսական կազմի գիտաժողովի նյութերի ժողովածու նվիրված ՀՀ անկախության հռչակման 20-ամյակին, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2014, էջեր 328-339 [179]:
- 89. Искоян А.Б.** Экологизация правовых норм как необходимая предпосылка эффективности действия экологического законодательства // Պետություն և իրավունք №2(52), 2011, էջեր 86-92 [137]:
- 90. Исмаилова Э.Ю., Трунцевский Ю.В.** Экологическое право. Учебник. 4-е изд., перераб. и доп.-М.: "ЮрИнфоР-МГУ", 2008, 432 էջ [81]:
- 91. Камыкина М.Г., Солнцева Е.Е.** Перестрахование. Практическое руководство для страховых компаний. – М.: АО “Дис”, 1994, 140 էջ [218]:
- 92. Клоченко Л.Н., Пылов К.И.** Основы страхового права: Учебное пособие. Ярославль, 2002, 232 էջ [190]:

- 93. Колбасов О.С.** Терминологические блуждания в экологии // Государство и право. 1999, N10, էջեր 27-37 [152]:
- 94. Косаренко Н.Н.** Правовое обеспечение публичных интересов в сфере страхования. Монография. – М.: Wolters Kluwer, 2010, 312 էջ [15, 75, 85, 93, 215]:
- 95. Косаренко Н.Н.** Реализация государственных интересов в страховании. – М.: РАГС, 2008, 185 էջ [14]:
- 96.** Страхование дело: Учебник в двух томах. Том 1. Основы страхования. Под ред. **О.И. Крюгера** – М.: “Экономистъ”, 2004, 447 էջ [90]:
- 97. Крюков В.П.** Очерки по страховому праву. Систематическое изложение и критика юридических норм страхового дела. – М.: «Анкил», 1992, 156 էջ [86]:
- 98.** Теория государства и права: Курс лекций. 2-е изд., перераб. и доп. Под ред. **Н.И. Матузова, А.В. Малько**. – М.: Юристъ, 2000, 776 էջ [99]:
- 99. Меньшикова О.В., Меньшиков В.В.** Экологическая ответственность и экологическое страхование. // Электронное периодическое издание “Вестник Международной академии наук. Русская секция”, 2012 N2, էջեր 36-41 [30, 56]:
- 100. Мисник Г.А.,** Правовые формы возмещения экологического вреда // Государство и право. 2006. N7, էջեր 48-58 [166]:
- 101. Моткин Г.А.** Экономико-правовые основы страхования риска загрязнения окружающей среды // Государство и право, N 6, 1994, էջեր 124-132 [58]:
- 102. Нецветаев А.Г., Жилкина М.С.** Экологическое страхование – надежный инструмент экономико-правового механизма охраны окружающей среды // Юридический мир, № 9, 1999, էջեր 8-15 [192, 199, 202]:
- 103. Пахомова Н.В., Рихтер К.К.** Экономика природопользования и экологический менеджмент: Учебник для вузов. – Спб.: “С.-Петербургский университет”, 1999, 488 էջ [97]:
- 104. Петров В.В.** Правовая охрана природы в СССР: Учебник. – М.: Юрид. лит., 1984, 384 էջ [160]:
- 105. Петров В.В.** Экологическое право России. Учебник. –М.: "БЕК", 1995, 557 էջ [81]:

- 106. Плешков А.П., Орлов И.В.** Очерки зарубежного страхования. – М.: “Анkil”, 1997, 200 էջ [91]:
- 107.** Советский энциклопедический словарь. Под ред. **А.М. Прохорова, А.А. Гусеева и др.** – 4-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1987, էջ 1280 [74]:
- 108. Райхер В.К.** Общественно-исторические типы страхования. – М.: – Л.: 1947, 282 էջ [45, 92]:
- 109.** Страхование дело. Учебник. Под ред. **Л.И. Рейтмана.** –М.: Банковский и биржевой научно-консультативный центр, 1992, 528 էջ [17]:
- 110. Сербиновский Б.Ю., Гарькуша В.Н.** Страхование дело: курс лекций. Ростов-н/Д: ЮФУ, 2010, 387 էջ [87]:
- 111.** Гражданское право. Учебник. Ч. II. Под. ред. **А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого.** – М.: 1997, 848 էջ [175]:
- 112. Серов Г.П.** Правовое регулирование экологической безопасности при осуществлении промышленной и иных видов деятельности. – М.: “Ось-89”, 1998, 224 էջ [82]:
- 113. Степанова Т.В.** Страхование право Украины: Конспект лекций. – 3-е изд., перера. и доп. – Одесса: “Негоциант”, 2007, 82 էջ [18]:
- 114.** Избранные труды по наследственному и страховому праву. Изд. 2-3, испр. Под ред. **Е.А. Суханова.** – М.: «Статут», 2003, 558 էջ [20]:
- 115.** Большой юридический словарь. Под ред. **А.Я. Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских.** – М.: ИНФРА-М, 1997, 790 էջ [154]:
- 116. Трифонова Т.А., Селиванова Н.В., Ильина М.Е.** Экологический менеджмент: Учебное пособие для высшей школы. – М.: Академический проект, 2005, 320 էջ [108]:
- 117. Ульянищев В.Г.** Страхование право. – М.: УДН, 1986, 76 էջ [23]:
- 118. Фуке Д.** Анализ законодательства ЕС в области экологической ответственности и страхования с оценкой для России. –М.: 2009, 25 էջ [45]:
- 119. Шахов В.В.** Введение в страхование. Учебное пособие. – М.: Финансы и статистика, 2000, 180 էջ [21]:
- 120. Шахов В.В.** Страхование. – М.: «Анkil», 2002, 480 էջ [89]:

121. Страхование право: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Под ред. **В.В. Шахова, В.Н. Григорьева, А.П. Архипова.** – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006, 336 էջ [22]:
122. **Шиминова М.Я.** Возмещение вреда, причиненного здоровью. –М.: 1972, 120 էջ [235]:
123. **Шиминова М.Я.** Страхование: история, действующее законодательство, перспективы. – М.: Наука, 1989, 174 էջ [20]:
124. **Шинкаренко И.Э.** Страхование ответственности: Справочник. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Анкил, 2006, 416 էջ [109, 225, 230]:
125. A Guide to Environmental Liability in Europe. The ACE Group of Insurance and Reinsurance Companies. 2011, 24 էջ [172]:
126. A Guide to Insurance Coverage for Environmental Liability Claims, 73 էջ: Մասնակի է <http://aapa.files.cms-plus.com/SeminarPresentations/2009Seminars/09AdminLegal/Anderson%20Kill%20A%20Guide%20to%20Insurance%20Coverage%20for%20Environmental%20Liability%20Claims.pdf> կայքում [36]:
127. **Abraham, K.S.** Distributing Risk: Insurance, Legal Theory and Public Policy, New Heaven: Yale University, Press, 1986, 272 էջ [105]:
128. **Abraham K.S.** Environmental Liability and the Limits of Insurance // 88 Columbia L. Rev., 1988, էջեր 942 – 988 [110]:
129. **Alice Mah.** Uneasy Partnerships and Contradictions: Corporate Social and Environmental Responsibility. Paper presented to the 3rd Annual Global Studies Association Conference, Brandeis University, April 24th, 2004, Institute of Political Economy, Carleton University, 41 էջ [265]:
130. **Alison Jamison, Marlo Raynolds, Peggy Holroyd, Erik Veldman, Krista Tremblett.** Defining corporate environmental responsibility. Canadian ENGO Perspectives, October 2005, 50 էջ [258, 260, 261]:
131. **Amanda Cohen Leiter.** Environmental Insurance: Does It Defy the Rules? // The Harvard Environmental Law Review, 2001, N 259, 48 էջ [200]:

- 132. Anderson, Dan R.** Development of environmental liability risk management and insurance in the United States: lessons and opportunities // Risk Management and Insurance Review, 2(1) (1998), էջեր 1-23 [37]:
- 133. Anderson, Dan R.** Environmental Risk Management: A Critical Part of Corporate Strategy // The Geneva Papers on Risk and Insurance Vol. 27 N2 (April 2002), էջեր 152-180 [38]:
- 134. Brown K.B., D.V. Snyder** (eds.), General Reports of the XVIIIth Congress of the International Academy of Comparative Law. Springer Science+Business Media B.V. 2012, 250 էջ [217]:
- 135. Dan R. Anderson.** Development of Environmental Liability Risk Management and Insurance in the United States: Lessons and Opportunities. // Risk Management and Insurance Review. [Volume 2, Issue 1](#), pages 1–23, July 1998, էջեր 1-23 [245]:
- 136. David Wilkinson.** Environment and Law. London and New York, Routledge, 2005, 312 էջ [259]:
- 137.** Encouraging Environmental Management in Industry. OECD Publications, 2001, 52 էջ [70]:
- 138. Georges Dionne.** Handbook of Insurance. New York, London. Springer 2012, 1126 էջ [220]:
- 139. Gunningham, Neil, and Darren Sinclair.** "Designing smart regulation." Economic Aspects of Environmental Compliance Assurance. Proceedings of OECD Global Forum on Sustainable Development. 1998, 176 էջ [125]:
- 140. Hinteregger M.** Environmental Liability and Ecological Damage in European Law. Cambridge University Press. 2008, 697 էջ [70]:
- 141. Hui W.** Recent Developments in the EU Marine Oil Pollution Regime // Prevention and Compensation of Marine Pollution Damage: Recent Developments in Europe, China and the U.S.A. Kluwer Law International, 2006 N 1-23, 21-2, էջեր 47-83 [223]:
- 142. Joa Nicolaisen, Andrew Dean and Peter Hoeller.** Economics And The Environment: A Survey Of Issues And Policy Options. OECD Economic Studies No . 16. Spring 1991, 43 էջ [249]:

- 143. Kim Hollaender, Michelle Ann Kaminsky.** The Past, Present, and Future of Environmental Insurance Including a Case Study of MTBE Litigation // Environmental Forensics (December 2000) Vol.1, Issue4, էջեր 205-211 [39]:
- 144. Knight, Frank H.** Risk, Uncertainty, and Profit. Boston. 1921, 381 էջ [106]:
- 145. Kochtcheeva, Lada V.** Comparative environmental regulation in the United States and Russia: institutions, flexible instruments, and governance. State University of New York Press, Albany 2009, 230 էջ [59, 256]:
- 146. Kyriaki Noussia.** Environmental Pollution Liability and Insurance Law Ramifications in Light of the Deepwater Horizon Oil Spill. The Hamburg Lectures on Maritime Affairs 2009 & 2010. Volume 23 of the series Hamburg Studies on Maritime Affairs, Hamburg, 2010, էջեր 137-176 [213, 244]:
- 147. Lynton Keith Caldwell.** International Environmental Policy. Emergence and Dimensions. Second Edition. Duke Press Policy Studies. Duke University Press. Durham and London 1990, 460 էջ [79]:
- 148. Marie-Louise Larsson.** Legal definitions of the environment and of environmental damage // Scandinavian Law Review. 2009, N1, էջեր 155-176 [159]:
- 149. Marrs, S.D.** 1991. Pollution exclusion clauses: Validity and applicability // Tort & Ins. L.J. N26, էջեր 636-661 [168]:
- 150. Martin Hedemann-Robinson.** Enforcing European Union Environmental Law: Legal Issues and Challenges. London. Routledge-Cavendish, 2007, 573 էջ [49]:
- 151. Mauro Bussani, Ugo Mattei.** Environmental Liability and Ecological Damage in European Law. Cambridge University Press. 2008, 673 էջ [64]:
- 152. Michael Faure, Song Ying.** China and International Environmental Liability. Legal Remedies for Transboundary Pollution. Edward Elgar Publishing Limited, 2008, 360 էջ [61]:
- 153. Neil Craik.** International Law of Environmental Impact Assessments. Process, Substance and Integration. Cambridge University Press. 2008, 358 էջ [116]:
- 154. Nektarios, Milton.** A Catastrophe Insurance System for the European Union // AsiaPacific Journal of Risk and Insurance. 2011, Vol. 5: Iss. 2, էջեր 1-22 [222]:

155. **Pavel Cerny, Jerzy Jendroska.** Transposition and implementation of EIA Directive in some EU Member States (with special emphasis on transport infrastructure cases) // elni Review. 2012 Special Edition, էջեր 18-24 [124]:
156. **Pesce G., Terceno A., Vigier H., Duran R.** Environmental insurance analysis from an economic approach // Insurance Markets and Companies: Analyses and Actuarial Computations, Vol. 1, Issue 3, 2010, էջեր 40-48 [112]:
157. **Ricci R.F., Stewart J.I.** State environmental law handbook series, 7th ed., No. 48. Lowenstein Sandler, 2007, 464 էջ [246]:
158. **Salvador P. Coderch.** Natural Catastrophes Insurance Cover. A Diversity of Systems. Madrid, Consorcio de Compensación de Seguros, 2008, 122 էջ [209]:
159. **Sounders W.J.** The estimation of environmental damage. Cambridge University Press. 1976, 82 էջ [158]:
160. **Stefan Scheuer.** EU Environmental Policy Handbook: A Critical Analysis of EU Environmental Legislation. Brussels, 2005, 344 էջ [128]:
161. **Stephen Stec, Susan Casey-Lefkowitz.** The Aarhus Convention: An implementation Guide. New York, Geneva, 2000, 186 էջ [122]:
162. **Thomas F.P. Sullivan** Environmental Law Handbook. Fourteenth Edition. Government Institutes, Inc. Rockville, MD 1997, 587 էջ [79]:
163. **Wayne Harrington, Dorothee Prunier.** A guide to environmental liability in Europe. 2011, 24 էջ [226]:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՍԵՂՄԱԳՐԵՐ

164. **Бажайкин А.Л.** Экологическое страхование: теория, практика правового регулирования. Диссертация ... к.ю.н. М.: 2002, 165 էջ [80]:
165. **Клоченко Л.А.** Гражданско-правовое регулирование страхования ответственности за загрязнение окружающей природной среды: сравнительно-правовой анализ. Диссертация ... к.ю.н. Москва, 2007, 282 էջ [119]:
166. **Малышенко А.В.** Правовое регулирование экологического страхования в Российской Федерации. Диссертация ... к.ю.н., Саратов, 2004, 164 էջ [111]:

167. Мисник Г.А. Возмещение экологического вреда в российском праве. Диссертация ... д.ю.н. Москва: 2008, 430 էջ [177]:

168. Сухов С.М. Экономические интересы субъектов экологического страхования. Автореферат ... к. э. н. М.: 2003, 24 էջ [83]:

ՊՐԱԿՏԻԿԱՅԻ ՆՅՈՒԹԵՐ

169. «Բնապահպանական օրենսդրության պահանջների կատարման նկատմամբ ինքնահսկում իրականացնելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծ - Մատչելի է ՀՀ ԱԺ պաշտոնական կայքում 15. 01. 2016թ. դրությամբ,
<http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=28283> [255]:

170. Հայաստանում համալիր թույլտվությունների և հսկման համակարգի ներդրման վերաբերյալ քննարկման լուսաբանում – մատչելի է ԵՊՀ էկոլոգիական իրավունքի գիտաուսումնական կենտրոնի կայքում՝
http://www.elrc.ysu.am/?page=news&id=154&type=5&language_id=1 15.01.2016թ. դրությամբ [126]:

171. Гармонизация экологических стандартов II. Заключительный технический отчет. Блок деятельности 13. Экологическая ответственность и экологическое страхование. М.: - 2009, 183 էջ [51, 57]:

172. CEB Working Paper N10/041 August, 2010, 51 էջ [189]:

173. Developing effective packages of environmental policy instruments in Eastern Europe, Caucasus and Central Asia (EECCA): Experience and directions for reform. Background document submitted by the Task Force for the Implementation of the Environmental Action Programme for Central and Eastern Europe of OECD, Kiev, 21-23 May, 2003, 62 էջ [262, 263]:

174. Green Financial Products and Services. Current Trends and Future Opportunities in North America. A report of the North American Task Force (NAFT) of the United Nations Environment Programme Finance Initiative. August 2007, 84 էջ [112, 174]:

175. John Hontelez. Environmental Policy Integration (EPI): Theory and practice in the UNECE region. European ECOForum. Background Paper for the Round Table on

Environmental Policy Integration at the 5th “Environment for Europe” Ministerial Conference, Kiyev, May 21-23, 2003 [79].

176. Leonid Korovin, HELCOM expert for Russia, personal communication, 2002 [264].

177. Martin Perry and Sanjeev Singh. Corporate Environmental Responsibility in Singapore and Malaysia. The Potential and Limits of Voluntary Initiatives. Technology, Business and Society Programme Paper Number 3 April 2001, 51 էջ [257]:

178. Policy Issues in Insurance. Environmental Risks and Insurance. No. 6. A comparative Analysis of the Role of Insurance in the Management of Environment-Related Risks. OECD. 2003, 90 էջ [27, 104]:

179. Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions under Article 14(2) of Directive 2004/35/CE on the environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage /*COM/2010/0581 final */ // <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52010DC0581> [48, 50]:

180. Streamlining the Use of Economic Instruments of Environmental Policy in the Rostov Oblast, Russia, Final Project Report, EAP Task Force Secretariat, CCNM/ENV/EAP(2002)1, OECD, Paris, 2002, 59 էջ [241]:

181. The Contribution of Good Environmental Regulation to Competitiveness. Network of Heads of European Environment Protection Agencies, November 2005, 12 էջ [251]:

182. Trade and Climate Change. WTO-UNEP (2009), 194 էջ [253]:

183. UNEP, 2011, Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. A Synthesis for Policy Makers, 52 էջ [254]:

184. «Willis Environmental Practice» ամսագիր, 2010 հունիս, 3 էջ [47]:

185. World Bank Operational Policy 4.01 – Environmental Assessment (January 1999, amended as of April 2003) [120]: